БИБЛИОТЕКА „ТРАКИЯ“ № 11

ГЕОРГИ п. АЯНОВЪ

СТРАНДЖА

ЕТНОГРАФСКИ, ГЕОГРАФСКИ И ИСТОРИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

ИЗДАВА ТРАКИЙСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

БИБЛИОТЕКА „ТРАКИЯ“ № 11
ИЗДАВА ТРАКИЙСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГЕОРГИ п. АЯНОВЪ

СТРАНДЖА

ЕТНОГРАФСКИ, ГЕОГРАФСКИ И ИСТОРИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЯ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА Б. А. КОЖУХАРОВЪ
1938

I. Физикогеографски отношения

1. Положение — съставъ — наименование

Странджа е най-голѣмата и най-високата планина отъ така наречения Тунджански масивъ, съ което име бележитиятъ нѣмски проф. фонъ Хохщетеръ нарече ония низки планини, които сж разположени отъ дветѣ страни на р. Тунджа и, които въ нашата географска наука сж известни подъ името „Преходни планини въ юго-източна България“. Къмъ този масивъ спадатъ: Сакаръ пл., Св. Илийскитѣ и Мънастирски височини, Дервентскитѣ възвишения и Странджа планина. Всички тѣ, въпрѣки многочисленитѣ си геологически и тектонически промѣни, сж запазили въ своята срѣда архаичнитѣ скали на източния континентъ.

Подъ името Странджа е известна оная планинска верига, която се протака на югъ отъ Бургаски заливъ, между Черно море, Дервентскитѣ възвишения и Ергене и достига съ крайнитѣ си продължения до самия Босфоръ [1]).

*

Откжсването на Тунджанския масивъ отъ източния континентъ е станало още презъ терциерната ера, чрезъ хлътване на Тракийската низина. Но, понеже планинитѣ отъ тая преходна зона, къмъ която се числи и Странджа, презъ различнитѣ епохи сж били подложени на разни геологически промѣни, затова въ тѣхния съставъ, освенъ архаични скали, наблюдаваме и наслагане на мезозойски и палеогенни наслаги върху кристалиннитѣ

[1]) Нѣкои географи включватъ въ Странджанската верига и Дервентскитѣ възвишения, като Иречекъ (Пжтувания II, стр. 690) и др.

шисти. Освенъ това, почти навсѣкѫде имаме и млади еруптивни скали.

Поменатиятъ нѣмски професоръ фонъ Хохщетеръ е изучавалъ Странджа въ геологическо отношение главно възъ основа на проучванията, които направилъ на самото мѣсто французскиятъ ученъ August Viquesnel презъ срѣдата на миналия вѣкъ [1]).

Викенелъ е първиятъ и може да се каже единственъ изследвачъ на тая планина. Той навлѣзълъ въ Странджа презъ хубавитѣ селища Бунархисаръ, Инджекьой, М. Самоковъ, Иниада и по крайбрѣжието до Ахтополъ, следъ което тръгналъ по долината на р. Велека за М. Търново, като миналъ презъ по-голѣмитѣ села Кости, Бродилово, Граматиково и др. Отъ М. Търново той се отправилъ за Лозенградъ презъ Дерекьой и Корията. Отъ Лозенградъ Викенелъ предприелъ второ проникване въ Странджа презъ Яна, Скопо и пакъ се завърналъ въ Бунархисаръ, откѫдѣто презъ Виза слѣзълъ къмъ Силиврия.

На друго мѣсто въ книгата си, той ни дава, макаръ на кратко, но ценно географско описание на мѣстата, презъ които е миналъ [2]).

Фонъ Хохщетеръ, имайки предъ видъ изучванията на Викенела, дава въ своята геологическа карта следната възрасть на планината: *западната* половина нарича *архаична*, заета главно отъ *гнайсъ*, *гранитъ* и малко *мраморъ* и *източна*, заета отъ *кредни образувания* въ вѫтрешния поясъ и *андезитови* маси—въ крайбрѣжната часть. Така фигурира петрографскиятъ съставъ на Странджа и до сега въ общата литература по геология.

Проф. Д-ръ Г. Бончевъ [3]), който на два пѫти е обиколилъ оная часть отъ Странджа, която остана въ

---

[1]) *Avqust Viquesnel.* — Voyages dans la Turquie d'Europe v. II. стр. 418 — 425, 1868 г.

[2]) ibid — стр. 281 — 290.

[3]) Проф. Д-ръ Г. Бончевъ — Сп. Ак. Н. кн. XV, стр. 10—11 и сл. Скалитѣ въ М. Търновска околия.

предѣлитѣ на България отъ 1878 и 1913 г. признава, че професоръ Хохщетеръ правилно е схваналъ геологията на тая планина, но прави нѣкои допълнения въ геологическата карта, които само въ подробности видоизмѣнятъ общия изгледъ. Въ западната половина на терена, напр., споредъ него, преобладаватъ кристалиннитѣ шисти и мрамора, които сѫ по-млади образувания отъ гнайса. Съпоставени тѣзи образувания съ съседния гранитовъ масивъ, който образува гръбнака на Странджа съ главно ядро около в. Махиада, още по-ясно изпъква тѣхната по-млада възрасть. Второто допълнение, което прави г. Бончевъ е това че намира въ Странджа голѣми находища отъ стари масивни скали, каквито първитѣ изследователи не отбелязватъ.

Колкото се отнася до източната половина на Странджа, която Викенелъ намира за кредна, а Хохщетеръ — за горно и долно-кредна, то проф. Бончевъ, безъ да я подраздѣля, я опредѣля, като седиментни наслоения отъ горно-кредни образувания.

Относно третиятъ типъ скали, които заематъ широка крайбрѣжна ивица, мнението на Хохещетеръ се сподѣля отъ проф Бончевъ, както за тѣхното разпространение по крайбрѣжието, така и по отношение еруптивния имъ произходъ презъ терциерно време. Като особеность и въ различие отъ досегашнитѣ възгледи, проф. Бончевъ открива между андезитнитѣ скали и типични терциерни наслаги въ крайморската часть, които сѫ останали незабелязани отъ Викенела, макаръ да е пѫтувалъ по крайбрѣжието отъ Иниада до Ахтополъ. Тия терциерни наслаги, които се показватъ и при Кюприя и Атлиманъ, и при Иниада, сѫ въ тѣсна връзка съ ония, които наблюдаваме и при Месемврийско. Тѣ сѫ отъ миоценски произходъ, но отъ тѣхъ има и съвремени образувания, които наричаме *дюни*, каквито се намиратъ и при Св. Никола, Созополъ, Ропотамо, Лозенецъ, Урдовиза, Ахтополъ и другаде.

*

Името на Странджа не се знае, какво означава. Никой отъ старитѣ писатели не говори за това. Проф. Ишírковъ, въ своята книга за географията на България възприема, че то произлиза отъ днешния градецъ *Странджа*, западно отъ езеро Деркосъ. Проф. Иречекъ пъкъ намира, че произхожда отъ името на единъ византийски градецъ *Сергенционъ*, на мѣстото на сжщия градецъ Странджа.

Дюни край Царева рѣка (**Ропотамо**)

Нѣкои учени вадятъ името на планината отъ Странджанското село *Сергенъ*,[1]) което се намира северно отъ Бунархисаръ и, което гърцитѣ наричатъ *Саракино*. Тѣзи, които поддържатъ това, допущатъ, че тукъ е билъ византийскиятъ градъ Сергенционъ. Изглежда, че името на последното село е по-близо до това на византийския градъ. Освенъ това, село Сергенъ по начина на живота и строежа на кжщитѣ и до днесъ е запазилъ градски видъ. При разкопаване въ селото сж на-

[1]) Г. Димитровъ. — Кн. България, часть I, стр. 20—21.

мирани монети и други старини отъ разни епохи. Въ него има много стара гръцка църква „Св. Петка“, съ чудотворна икона. Несъмнено е изобщо, че Сергенъ е много старо селище.

Но и да приемемъ, че Сергенционъ е предшественикътъ на Серегенъ, пакъ е трудно да си обяснимъ, какъ е произлѣзла сегашната форма на името на тая планина. Не е по свойствата нито на турски, нито на гръцки езикъ такова произношение. Ако името имаше турски произходъ, планината трѣбваше да се нарича *Истранджа*, защото предъ началната съгласна С, турцитѣ поставятъ винаги гласната И. Гръцкиятъ езикъ тоже не може да търпи съчетание на такива твърди съгласни като *дж*. каквито се срѣщатъ въ името на планината.

Покойниятъ старъ учитель отъ М. Търново, Ст. Шивачевъ[1]), въ своя неизданенъ трудъ за Тракия, изказва оригиналното мнение, че коренътъ на името Странджа е чисто славянски — *Стран*-джа и правилно би било, споредъ него, планината да се нарича *Странница*, което ще означава *Странна*, *Отстранена* или *Отстронна*, както тукашнитѣ българи наричатъ всѣко нѣщо, което малко или повече е отстранено отъ тѣхъ. Неправилното окончание *джа*, споредъ Шивачевъ, се дължи на гръцко или *турско влияние. Гърцитѣ пишатъ* Strantza,—dza, а турцитѣ Jstrandja. Окончанията — *тца*, *дца* и *джа* Шивачевъ отдава на гръцко или турско влияние, особено на гръцко, понеже българитѣ до срѣдата на миналия вѣкъ си служеха по този край съ гръцки писменъ езикъ, по който името Странница не може другояче да се пише на гръцки освенъ *Странтца* или *Страндца* и по турски *Истран-джа*. Дали може да се приеме за научно това обяснение, нуждно е компетентното мнение на нашитѣ филолози.

---

[1]) *Ст. Шивачевъ*. Тракия, неизданенъ ржкописъ, стр. 30—31

По-приемливо е да произведемъ името на тая планина отъ грънкото ѝ название Парория, както я нарича патриархъ Калистъ отъ срѣдата на 14 в. въ житието на Григорий Синаитъ.

Повечето наши и чужди учени по-рано оприличаваха Парория съ Сакаръ планина, а въ по-ново време — съ Мънастирскитѣ възвишения. Въ последно време, обаче, Д-ръ В. Сл. Киселковъ доказва твърде убедително на основание даннитѣ и описанието на Калиста, че Парория не може да бѫде друга планина, освенъ Странджа. Етимологията на думата Парория отъ: *παρά = до* и *ὅρος = граница*, до граница, — означава планина до граница, гранична планина. Ако Парория означава това, ние можемъ и Странджа да приемемъ за гранична планина, както се приема и Сакаръ, защото и тя презъ цѣлото византийско срѣдновѣковие е служила за граница между българи и гърци или, както е казано въ житието *„иже е посрѣдѣ грькь и блъгарь"*. [2])

Макаръ граничната линия да не е била постоянна при различнитѣ царе, при все това, народа цѣли вѣкове е виждалъ войнишки гранични постове или стража по тия планини. Вардажийницитѣ или беклеметата отъ турско време на разни дербентджии, харбалии и доганджии, народа ги нарича *стража, стражица*, отъ кѫдето носятъ името си и до днесъ нѣкои села или мѣстности, като *с. Страджа*, въ Шуменско, *с. Стражата*, Дрѣновско, *с. Стражица*, Г.-Орѣховско, може би и *Стрелча*, Панагюрско и др. Въ самата Странджа и сега има мѣстность, между Факия и Карабунаръ, която се казва *Стражата*. Твърде е възможно, народътъ да е започналъ да нарича тая гранична планина, по която винаги виждалъ гранични стражи, — *Стража* планина и после за благозвучие — *Странджа* [3]).

---

[2]) Д-ръ В. Сл. Киселковъ, сп. Духовна култура, кн. 35—36.

[3]) Вж. по въпроса *В. Сл. Киселковъ:* Срѣдновѣковна Па-

2. Орография

По форма Странджа прилича на неправилна пирамида, чийто врѣхъ опира на Босфора, а основата — на Бургаския заливъ и Дервентскитѣ възвишения. Въ посоченитѣ по-горе граници тя заема едно пространство около 8—10 хиляди кв. клм., на дължина повече отъ 260 клм. и широчина въ северната си часть, по посока отъ Бургасъ къмъ Лозенградъ — около 86 клм. въздушна линия.

Главното вододѣлно било започва отъ самитѣ Дервентски възвишения, съ срѣдна височина около 400—500 м. и върви първоначално по *Киразли баиръ* съ с.-източно направление до *в. Мечка* и *Керванъ баиръ*, откѫдето то се раздвоява. Главното било извива на югъ до *в. Демиръ капу* при с. Ковчасъ, следъ което взема юго-източно направление, безъ да върви още успоредно на черноморския брѣгъ, както погрѣшно е прокарано това въ нашитѣ учебници по география. Последното е вѣрно само за оная часть отъ главното било, която започва отъ Визенскитѣ възвишения и на югъ до Деркосъ. Тукъ билото се доближава до морския брѣгъ, дори до 15—20 клм., но на северъ отъ тия възвишения то се отдалечава отъ брѣговата линия на около 70 клм. въздушна линя.

Главнитѣ възвишения по това било сѫ: *Киразли баиръ, Кара укушъ, в. Демиръ капу,* югозап. отъ с. Ков-

---

рория и Синаитовиятъ мънастиръ въ Сборника въ честь на В. Н. Златарски стр. 103—118.

Сравни *Д-ръ С. Табаковъ,* гр. Сливенъ и пр., стр. 103—196. 233, и 370 и др.

Сѫщо *Г. п. Аяновъ,* в. Тракия: Срѣдновѣковна Парория или Странджа, брой: 549—550, 1933 год.

Заб. Турцитѣ наричатъ още Странджа въ обикновения си говоръ *Кючукъ-балканъ,* за отличие отъ Стара пл. или Коджа-Балканъ. Гърцитѣ я наричатъ сѫщо *Микро Хемусъ,* което въ преводъ значи сѫщо Малъкъ Хемусъ.

часъ и *Кукурданъ балканъ*, по който билото извива още по-югоизточно и върви между селата Чаглаикъ, Пирокъ и Дере-кьой, които оставатъ северо-източно отъ него и селата Коево, Корията и Сазара, които сж отъ южната страна. Тука билото се снишава подобно на седловина, най-низката часть на която е между Корията и Дере-кьой, презъ която минава и единственото шосе отъ Лозенградъ за М. Търново, продължено въ последно време и до Бургасъ.

На югоизтокъ отъ седловината започва най-високата часть на Странджа и най-богата съ гори. Цѣлата тая часть остава въ турска територия. И главното вододѣлно било върви презъ цѣлото си продължение южно отъ днешната турско-българска граница, която отъ географско гледище е съвсемъ неестествена, защото минава по течението на малки рѣки, незначителни ридове и крайно пресѣчени мѣстности.

Главната верига въ високата си часть носи обикновено наименованията на селищата: *Сазарски, Бунархисарски, Визенски* и *Сарайски възвишения*. Най-високитѣ върхове на Странджа се намиратъ въ Бунархисарскитѣ възвишения и тѣ сж: *Лисово*, около 900 м. *Голѣма Махиада* 1032 м. и *М. Махиада* 800 м. Цѣлата тая верига, по която сж наредени тия върхове, носи още общото име *Караманъ баиръ*. Юго-източно следва *Вава баиръ* съ лични върхове *Монопетро* или Високата скала, *Калето, Вѣтерницата, Хайдутъ баиръ и Голашъ*. Надъ Виза се издига възвишението *Гьозъ тепе*, а по на югъ надъ Сарай — *Кара тепе*, отъ което се спущатъ нови разклонения, известни подъ името *Шереметъ баиръ* и *Везиръ тепе* и най-южното отъ тѣхъ *Хисаръ тепе* съ развалини отъ крепость.

Отъ Караманъ баиръ се отдѣля югоизточно къмъ морския брѣгъ една по-низка, но продълговата верига *Кушъ кая*, която достига южно отъ с. Караджа-кьой и с. Бѣлградъ и завършва съ едноименния връхъ. По

тая верига и нейнитѣ разклонения се намиратъ върховетѣ: *Камила, Яицето, Пироскията* и *Кандилото* и др.

Отъ Г. Махиада югоизточно се отдѣля другъ ридъ, който носи името *Джбрава*, обрасълъ съ хубава джбова гора и служи за вододѣлъ на Казанъ дере и Папуцъ дере. По него минава пжтя отъ с. Сергенъ за Мидия.

Тая часть на Странджа е не само най-висока, но, както споменахме, и най-гориста. Тукъ се намира, около Виза, прочутата *Беглишка кория* (държавна гора), отъ която се сѣче материалъ само за държавни и военни нужди.

Южно отъ Караджа-кьой и Бѣлградъ главниятъ хребетъ на Странджанската верига наново се разклонява по разни посоки, но главниятъ склонъ върви съ южно направление, като достига до станция Синекли. По този склонъ е вървѣла прочутата *Анастасиева* стена, издигната презъ 512 година по заповѣдь на императоръ Анастасий (491—518 г.) за защита на Цариградъ отъ славянскитѣ нападения. Тая стена, която е започвала отъ Черно море надъ с. Караджа-кьой, е свършвала до Мраморно море 3—4 клм. западно отъ Силиврия.

Южно отъ Синекли разклоненията на Странджа в258зематъ хълмистъ характеръ съ малки и незначителни възвишения, като *Инджасъ, Костапиесъ,* които носятъ имената на едноименитѣ села. Още по на югъ последнитѣ издънки се сливатъ съ разклоненията на *Текиръ дагъ,* които на изтокъ завършватъ съ значителния по височина *Чаталджански* масивъ, който на югъ опира на Мраморно море, а на изтокъ достига до лагуната Голѣмо Чекмедже и вливащата се въ него рѣка Карасу, която може да се счита, като граница между Текиръдагъ и Странджанскитѣ разклонения. На северъ този масивъ се слива съ *Акаланскитѣ височини,* при с. Кабакча, които се считатъ последното високо продължение

на Странджанската верига. Акаланскиятъ гребенъ на северо-изтокъ се спуща стръмно къмъ долината на р. Странджа. Само при с. Чанакча и с. Калфа-кьой спусакътъ е малко полегатъ и на това мѣсто гребена се съединява съ Деркоскитѣ възвишения, които ще считаме последни разклонения на Странджа, достигащи на северъ до Черноморския брѣгъ и на юго-изтокъ до самия Босфоръ. Прочутата Чаталджанска позиция, която българитѣ атакуваха на 4-й ноемврий 1912 год. върви именно по тия Деркоски възвишения.

Освенъ главното било, което разгледахме до сега Странджа е кръстосана, особено въ северната ѝ часть, съ многобройни ридове и отдѣлни вериги, които ѝ даватъ видъ на крайно разпокѫсана планина, въ която мѫчно може да се намѣри цѣло пространство съ по-голѣма квадратура, макаръ отъ птичи погледъ да представлява като цѣлина.

Но, въпрѣки сложно разклонения характеръ на терена, главното вододѣлно било ясно раздѣля планината презъ цѣлото ѝ продължение на *западна* половина, обърната къмъ полето на източна Тракия, която половина е много по тѣсна отъ *сев.-източната,* обърната къмъ Мандренското езеро и Черно море. Сравнително западна Странджа, особено южната ѝ часть, отъ Бунархисаръ на югъ, се спуща по-стръмно къмъ полето, отколкото източната — къмъ морето. Стръмни височини се виждатъ само тукъ-тамъ по крайбрѣжието, кѫдето се издигатъ изолирани възвишения отъ общата верига.

*

Освенъ главното било въ източната половина на Странджа се простира друго едно второстепенно било, което начева отъ в. Мечка и Керванъ баиръ и върви най-първо сев.-източно и после извива дѫгообразно на изтокъ до в. *Османъ баиръ* и *Икисчиитѣ* (*Близнаци*). Отъ в. Босна върви право юго-източно направление до са-

мото море, като свършва южно отъ Атлиманъ, между с. Приморско и Царево. Главнитѣ възвишения по това било сж: *Акъ Мезаръ, Арабажи баиръ*, къмъ турска територия и *Кара-окушъ баиръ , Ходжа юртъ* и *Сакалъ Кайрякъ.* Близнацитѣ доминиратъ надъ цѣла вжтрешна и приморска Странджа.

Източно отъ Близнацитѣ до в. Босна се простира седловина, презъ която сж минавали пжтища за Турция, главно презъ Кайракъ и Урумкьой за Сармашикъ и Гьоктепе и отъ тия села за Лозенградъ, когато по това било е минавала до балканската война старата турско-българска граница. Презъ сжщата седловина въ последно време е прокарано и шосето отъ Бургасъ за М. Търново, което минава презъ с. Кайракъ и с. Гьоктепе (Звездецъ).

Най-високата точка на това било се смѣта в. Босна (465 м.), който се издига непосрѣдствено следъ седловината. Отъ Босна на юго-изтокъ веригата носи различни мѣстни наименования, като *Върнаво, Пожарътъ*, в. *Живакъ*, (451 м.), в. *Св. Илия* (433 м.), *Дудиново, Орана поляна, Иранинъ чукаръ, Петрова поляна, Св. Атанасъ, в. Ограшъ* и *Визичкото бърдо.* Въ подножието на *Ограшъ* има твърде удобенъ проходъ за преминаване веригата отъ М. Търново презъ Стоилово и Заберно за Паничарево. Сега презъ този проходъ е трасирано шосе, което ще съединява селата южно отъ билото, съ шосето М. Търново — Бургасъ.

Източно отъ с. Визица билото широко се раздвоява отъ басейна на Караагачка рѣка, съставена отъ доста много притоци, извиращи отъ двете разклонения на билото. Североизточното разклонение отъ билото, по което е вървѣла старата граница, завършва до морето при Атлиманъ. Това разклонение се състои отъ нѣколко възвишения: *Хаджийка* (426 м.), *Демира* (384 м.), *Тъпънътъ, Колоница, Остра чука* и *Дукова бара.* Южното разклонение отъ билото достига морето

южно отъ Василико. По-лични върхове отъ това било сѫ: *Голѣшъ, Лисово, Грачара, М. и Г. Папия,* съ които опира до морето. Г. Папия, макаръ да не е по-високъ отъ 350 м., но издигайки се непосрѣдствено надъ морския брѣгъ, има внушителенъ видъ. Отъ него се открива величествена гледка къмъ морето. Казватъ, че при ясно утро отъ него се виждатъ силуетитѣ на цариградскитѣ предградия.

Босненското било, подраздѣля отъ своя страна източна Странджа на две части: североизточна, която за по-голѣма нагледность ще наричаме *Приморска,* която се простира отъ Мандренската рѣка до Мандренското езеро и черноморския брѣгъ и *Вѫтрешна Странджа,* която се заключава между главното и второстепено било на планината. Приморска Странджа е слабо наклонена къмъ морето и Мандренското езеро и сравнително малко пресѣчена отъ незначителнитѣ притоци, които текатъ презъ нея. Въ миналото тя е била съвсемъ гориста и се е наричала съ общото име *Равна гора.* Горитѣ ѝ сѫ достигали до самия брѣгъ на морето, но днесъ тѣ сѫ почти унищожени, поради безразборната експлоатация. Само по крайбрѣжната часть се издигатъ, южно отъ Бургаски заливъ, нѣколко изолирани върхове, като *Бакърлъкъ, Росенъ баиръ, Алятепа, Атия, Кале баиръ, Ченгеръ,* които макаръ да не сѫ по-високи отъ 300 до 350 м., но иматъ импозантенъ видъ, поради близостьта имъ до морския брѣгъ.

Вѫтрешна Странджа представя една планинска хълмиста область, широка около 60 до 70 к. м., твърде еднообразна и монотонна, но крайно много разсѣчена отъ многобройнитѣ долове и рѣки, които протичатъ презъ нея. По-значителни възвишения, които привличатъ погледа на посетителя сѫ в. *Гьоктепе,* южно отъ Босна, *Голѣмата Могила,* надъ М. Търново и югозападно отъ нея *Голѣмото Градище* (750 м.), най-високиятъ връхъ на Вѫтрешна Странджа. (623)

Голѣма часть отъ Вѫтрешна Странджа днесъ остава въ българска територия, но има части отъ нея до главното вододѣлно било, които оставатъ въ Турция. Въ тая часть нѣма много високи върхове, освенъ тукътаме нѣколко по-виссски възвишения, които доминиратъ надъ останалата хълмиста область. Такива сѫ *Капината*, по пѫтя М. Търново — Дерекьой, до самата граница; *Високото бърдо, Домузъ баиръ* и *Мутоглу* около с. Дерекьой; *Остра чука* надъ с. Мегалово; *Голубецъ* и *Марковецъ* надъ с. Пирокъ; в. *Св. Илпя* до с. Стоилово; *Остра чука* южно отъ М. Търново; *Градището* до с. Граматиково и други подобни върхове, които презъ революционно време служеха за свърталище на четитѣ.

*

Тукъ е мѣстото да отбележимъ, че почти по цѣлото протежение на планината се намиратъ такива върхове, по които и до днесъ личатъ следитѣ отъ стари тракийски и особено римски укрепления, които по-късно били използувани отъ византийци и българи презъ срѣдновѣковно време. Повечето отъ тѣхъ лежатъ край важни римски пѫтища, други по крайбрѣжна Странджа, трети надъ нѣкой проходъ или рѣчно дефиле и четвърти по самото било на планината. Може да се посочатъ съ десетки такива градища, нѣкои отъ които съ запазени останки отъ защитната кула (burgos), която византийцитѣ наричали пиргъ (pirgos).

3. Хидрография

Отъ Странджа планина извиратъ множество малки и голѣми рѣки, които текатъ по различни направления и се вливатъ: едни направо въ Черно море или чрезъ Мандренското езеро, други въ Бѣло море, главно като притоци на Еркене и трети — въ Мраморно море и Деркоското езеро.

Въ Приморска Странджа по-значителни рѣки, които се вливатъ въ Мандренското езеро сѫ: *Мандренска*, съ дѣсни притоци, *Карабунарска рѣка, Анъшъ дере, Мелнишка рѣка, Кара-кютюкъ* и др. *Факийска рѣка*, която минава презъ историческото село Факия, чието име носи и край Дюлгерлий и Герге-бунаръ се влива източно отъ Мандренската. Отъ дѣсно приема *Алмалийска* рѣка, образувана отъ притоцитѣ: *Селска р., Паша дере, Буковъ долъ, Еньовъ долъ* и др., после *Мадлешка рѣка* и *Белевренска*, образувана отъ *Селска рѣка* и *Дуанъ дере*. Всички тия притоци извиратъ отъ старитѣ погранични възвишения. При с. Скефъ, срѣдновѣковна Скафида, се влива *Изворска рѣка*. Главно тѣзи три рѣки образуватъ водитѣ на Мандренското езеро, което съ едно тѣсно устие, наречено *Пода* или срѣдновѣковния *Поросъ*, се излива въ морето. Още личатъ до брѣга развалини отъ кулата *Пиргосъ*, която е пазила този оживенъ протокъ, презъ който сѫ минавали корабитѣ за богатата *Скафида* при дн. Кале бурунъ. Сега надъ протока е издигнатъ голѣмъ желѣзенъ мостъ, по който минаватъ пѫтищата отъ Бургасъ за М. Търново, Василико, Созополъ и за цѣлата тая *Равна гора* и *Хасекията*.

Направо въ морето се вливатъ рѣкитѣ: *Ропотамо* отбелязана въ старитѣ руски карти *Карганъ и Канъ сую*, а въ последно време наричаме *Царева рѣка*, понеже царьтъ ни, съ своитѣ чести посещения, прѣвъ обърна вниманието на нейната красива природа. Тя е кѫса рѣка образувана отъ *Мехмечкьойска* и *Цѣровска* рѣка, която иде откъмъ в. Босна и подъ с. Сарѫмуса се сливатъ въ обща рѣка, която въ долното си течение на около 8—10 к. м. става тиха, дълбока и широка около 30—40 м. и дори плавателна за моторни лодки. Брѣговетѣ ѝ сѫ обрасли съ вѣковни брѣстове, преплетени съ диви лози, повитъ и бршлянъ, които придаватъ особенъ, оригиналенъ видъ на цѣлата растителность.

която съ всичката си разновидность, особено съ снѣжнобѣлитѣ си водни лилии, се приближава къмъ южната срѣдиземноморска флора. Ропотамо е станала любимо мѣсто за излетъ не само на туристи отъ нашитѣ крайморски градове, но и за всички други, които посещаватъ тия градове презъ курортния сезонъ. Тя се влива въ морето северно отъ н. Зейтинъ бурунъ.

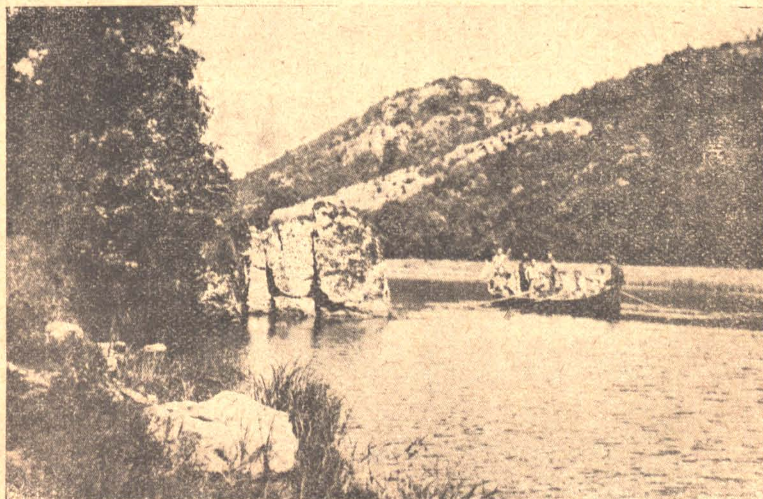

Царева рѣка — Ропотамо

Отъ върха Босна води началото си и *Аланкайрашка* р., която се влива въ морето южно отъ с Кюприя чрезъ *Дяволското* езеро. Откъмъ в. Дукова бара, тя приема малкия притокъ *Дукова рѣка*. Дяволското езеро излива водитѣ си въ морето чрезъ тѣсенъ каналъ, надъ който е прокаранъ мостъ за шосето, което отива за Василико. Южно отъ Урдовиза се влива по значителната *Караагачка рѣка*, съставена отъ притоцитѣ: *Мусакьойска*, *Литейска*, *Соленка*, *Колоница*, *Орѣшка*, *Визица*, *Тисенида* и р. *Голешъ*. Върху устието

й има хубавъ мостъ, по който минава крайбрѣжното шосе. По-малка рѣка е *Завранка*. Между старо и ново Василико протича малката *Черна р.*, която гърцитѣ наричатъ *Мавронеро*. Южно отъ старо Василико е рѣка *Лисово*, която извира отъ в. Лисово. По-малки рѣки сж: *Мънастирица и Варвара*.

Водни лилии по Царева рѣка

Почти всички рѣки, които се вливатъ въ морето иматъ източно направление.

Най-голѣми рѣки, които протичатъ презъ Вжтрешна Странджа сж: *Велека и Ръзовска*, която въ

рускитѣ карти е отбелязана *Резвая.* И двѣтѣ текатъ почти успоредно съ източно направление и се вливатъ направо въ Черно море, първата до село Каланджа, южно отъ Ахтополъ, втората при с. Рѣзово. Последната въ долното си течение служи, като граница между България и Турция. За вододѣлъ на двѣтѣ рѣки служи единъ тѣсенъ и дългъ ридъ, нарицанъ *Бърдото,* който започва юго-източно отъ М.-Търново и завършва до морето. Отъ тѣхъ Велека е по-дълга, извира отъ западнитѣ отдѣли на Вѫтрешна Странджа, като приема отъ двѣтѣ си страни многобройни притоци. По-главни дѣсни притоци сѫ; *Валявицитѣ, Студената вода, Катуница и Аидере,* която приема и водитѣ на *Дукузакъ* или *Бѣлата вода* и южно отъ Стоилово се съединява съ Велека. Лѣвитѣ ѝ притоци сѫ; *Карамлъкъ,* която извира отъ в. Близнацитѣ, *Бѣла рѣка,* притокъ на Карамлъкъ, която се втича въ Велека южно отъ с. Заберно, после р. *Срѣмница, р. Яленица* и др. Коритото на Велека е дълбоко врѣзано въ сушата и добре оформено, което показва, че има много старъ геологически произходъ. Рѣзовска не е по-малка отъ Велека, но е по-кѫса. Тя е образувана отъ *Пирошка р.* чийто извори сѫ близо до тия на Велека. При с. Дерекьой приема още два значителни притоци, лѣвъ и дѣсенъ: *Гюредере и Стружка* р. или *Крякалица.* Голѣмъ дѣсенъ притокъ на Рѣзова е р. *Велека,* съ притоци: р. *Росенъ,* която извира отъ Лисово и Махиада и р. *Караманка,* която иде отъ Караманъ-баиръ. По-нататъкъ следватъ дѣснитѣ притоци: р. *Копанъ* и р. *Демирджийска,* която извиратъ отъ височинитѣ около селата Горна Камила и Мегалово. Лѣвъ притокъ на Рѣзова въ това течение е р. *Делиевска,* която извира отъ Капината и служи за граница между Турция и България. Рѣзова носи това име само въ долното си течение, додето служи за гранична рѣка. Въ срѣдното и горно течение носи имената на българскитѣ села, презъ които

минава: *Пирошка, Дерекьовска, Карадерска, Гаспаловска* и при М. Търново се нарича *Голѣмата рѣка*, надъ която е построенъ *Вълчановъ мостъ*. Рѣзовска геологически изглежда да е много по-нова рѣка отъ Велека.

На югъ отъ Рѣзова по останалото крайбрѣжие на Черно море, вече въ турска територия, се вливатъ по-незначителни рѣки, които държатъ сжщото направление, както до сега изброенитѣ. Такива сж: *Чаушъ-дере* съ притокъ *Кяфиръ дере*, която се влива въ северния край на залива Иниада и р. *Мадора*, която се влива въ южния край на сжщия заливъ. По на югъ тече р. *Мжт-*

Рѣзовска рѣка при Вълчановъ мостъ

никъ (турски Буланъкъ), съ лѣви притоци *Крива* и *Мортачка* р. и дѣсенъ *Мънастирска* р., която тече презъ Самоково и минава покрай мънастира Св. Иоанъ. Влива се въ морето съ нѣколко ржкави. Отъ двета страни на гр. Мидия се вливатъ рѣкитѣ: *Папуцъ-дере* съ притокъ *Потамъ-дерг* и р. *Казанъ*, която се влива южно отъ Мидия, като минава преди това край голѣмото българско село Пенека. Неинъ притокъ е *Букова р.* На югъ

отъ Мидия се вливатъ още р. *Василикосъ*, въ залива *Кастро* и р. *Чавдаръ* при чифлика Чалингосъ. Последна рѣка, която ще споменемъ е р. *Странджа*, която извира отъ севернитѣ склонове на Сарайскитѣ възвишения отъ в. Каратепе и единствена тече съ юго-източно направление, почти успоредно на морския брѣгъ, минава край градеца Странджа и голѣмото село Караджакьой и се влива въ *Деркоско езеро*, водитѣ на което сѫ сладки и се втичатъ въ морето чрезъ единъ каналъ. *Деркоското езеро* е единственото голѣмо и сладководно езеро по Странджанското крайбрѣжие, богато съ разновидна риба, чийто риболовъ е създавалъ добъръ поминъкъ на околнитѣ български села: Деркосъ, Тарфа, Дели юнусъ и др.

Единствената по-голѣма рѣка, която извира отъ южнитѣ склонове на Странджа (Акаланскитѣ възвишения) и се влива въ *Мраморно море*, чрезъ ез. *Голѣмо Чекмедже*, е *Карасу* или *Черна вода*.

Въ заключение, за по-голѣмитѣ Странджански рѣки които се вливатъ направо въ Черно море, ще отбележимъ едно особено и рѣдко явлание, което се наблюдава. Поради морскитѣ вълни, при устията на тия рѣки, често пѫти се натрупва голѣми купища морски пѣсъкъ, който заприщва свободното изтичание на водата. Нивото на рѣкитѣ се повдига, и изпълва коритото при нискитѣ части на брѣговетѣ. По този начинъ се създаватъ благоприятни условия за развитие на разнообразна блатна флора и фауна.

Повдигането на нивото продължава докато стигне върха на пѣсъчнитѣ бариери и сладката вода започне наново да се излива въ морето. Задухатъ ли, обаче, морскитѣ вѣтрове, устията наново се задръстватъ, нивото се издига постепенно и залива брѣговетѣ и това продължава безспирно . . .

*

Черноморскиятъ брѣгъ на Странджа, който се прорѣзва отъ изброенитѣ рѣки, започва на юго-изтокъ отъ голѣмия Бургаски заливъ. Този брѣгъ е твърде разнообразенъ, много наѫбенъ, но плитко врѣзанъ, поради което се образуватъ многобройни и разноформени носове, безъ да се вдаватъ много въ морето. Такива по-известни носове сѫ: *Пороя, Св. Анастасия, Атия, Сотира, Св. Стефанъ, Ативоло, Таласкра, Акротиронъ, Скамния, Куратанъ, Галини, Зейтинъ бурунъ,* (при който често ставатъ корабокрушения), *Кюприя, Урдовиза, Ембелецъ, Инниада* и др.

Освенъ това, странджанския брѣгъ въ по-голѣмата си часть е високъ, скалистъ и гористъ. Нѣкога горитѣ сѫ достигали самия брѣгъ, били сѫ девствено непроходими и сѫ придавали вълшебенъ видъ на крайбрѣжието, гледано откъмъ морето. Днесъ тѣ сѫ почти опустошени и брѣгътъ на много мѣста е оголѣлъ.

Низъкъ брѣгъ имаме само при заливитѣ, които сѫ плитки, но за това при всѣки отъ тѣхъ се е създалъ отъ действието на морскитѣ вълни, удобенъ *плажъ* за морски и слънчеви бани, и разнообразни и красиви *дюни* задъ самия плажъ.

Безкрайното разнообразие на природнитѣ хубости, които се създаватъ отъ съприкосновението на морската стихия до политѣ на легендарна Странджа, придаватъ на тая часть отъ нашето крайбрѣжие особена красота и величие. Поради влиянието на балкана климатътъ е здравъ, въздухътъ—прохладенъ и лекъ, слънцето—ясно и топло и морската ширь—необятна. Липсва само култура и благоденствие. Когато единъ день това крайбрѣжие се култивира и засели гѫсто, то ще стане българска *Ривиера,* изходниятъ пунктъ за която ще бѫде Бургасъ.

Панорамата се допълва съ нѣколкото малки островчета скалисти и осамотени, стоящи недалечъ отъ самия брѣгъ, като: *Св. Анастасия, Св. Кирикъ* (сега Кирилъ),

Св. Иванъ, Св. Петъръ и по на югъ *Св. Тома.* Народътъ вѣрва, че тѣ нѣкога сѫ били убѣжища на светиитѣ, чиито имена носятъ. По геоложкия си съставъ тия островчета, както и морския брѣгъ, подѣлятъ геоложката структура на самата планина. Съ малки изключения, скалитѣ сѫ отъ еруптивенъ произходъ, представители главно на сиенита и андезита.

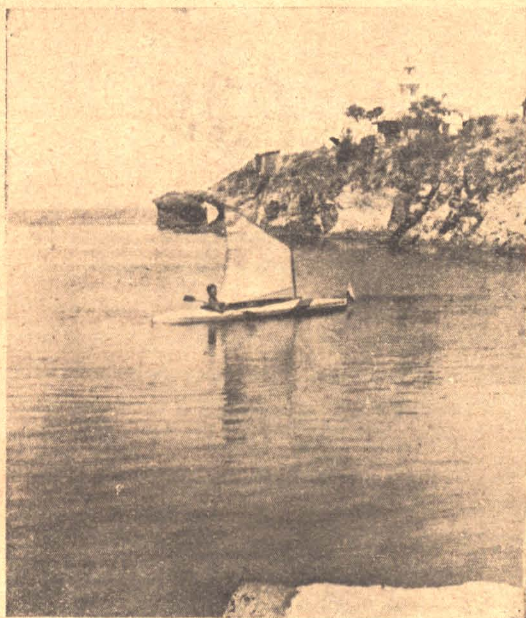

О-въ Св. Анастасия съ мънастиръ и въртящъ се фаръ

На островъ Св. Кирикъ се издига величественото морско училище, на островъ Св. Иванъ е поставенъ въртящъ се фаръ и сигнална станция. Такъвъ има и на Св. Анастасия, на него се намира малъкъ и стариненъ мънастиръ съ сѫщото име.

*

Докато водитѣ на северо-източна Странджа се вливатъ въ Черно море, чрезъ нѣколко главни артерии, то

тия отъ юго-западнитѣ склонове на планината се вливатъ въ Бѣло море само посрѣдствомъ *Еркене*.

Интересно е да се отбележи, че макаръ Еркене да е притокъ на Марица, цѣли вѣкове картографитѣ сѫ я поставяли въ картитѣ, че се влива въ Мраморно море, като отдѣлна рѣка. Едвамъ презъ миналия вѣкъ тая грѣшка е била изправена.

Еркене е най-голѣмата рѣка въ източна Тракия. Началото си води откъмъ Сарайскитѣ възвишение. Първоначално тече съ юго-западно направление, като не много голѣма, но буйна рѣка. При Муратлий образува голѣмъ завой и взема северозападно направление до Люле-Бургасъ, отдето наново извива юго-западно до вливането ѝ въ Марица. Къмъ срѣдното си течение Еркене става доста пълноводна, благодарение многобройнитѣ притоци, които идатъ отъ Странджа и текатъ почти успоредно единъ на другъ съ южно направление.

Отъ притоцитѣ ѝ по-главни сѫ следнитѣ: *Чорленска рѣка*, която тече юго-западно и при Муратлий се влива въ Еркене, *Визенска рѣка*, или *Ана дере*. Западно отъ нея тече рѣка *Соуджакъ дере*. *Мънастирската*, наричана отъ старитѣ писатели *Контадесдосъ*, извира отъ Караманъ баиръ и при Люле-Бургасъ се съединява съ *Бунархисарската* или старата *Теаросъ*, споредъ Херодота и съ общо течение се вливатъ въ Еркене, южно отъ Люле-Бургасъ, като доста голѣма рѣка. По-малка е *Скопската рѣка*, която минава край голѣмото село Скопо или Искюпъ. Източно отъ Лозенградъ тече *Биюкъ дере* (Голѣмата рѣка), както я наричатъ въ този край, образувана отъ *Когвска рѣка* или *Шахтаница*, която извира отъ Кукурданъ и *Сазарска* съ притоцитѣ *Пастелова* и *Изворъ*, които извиратъ между селата Едиџа и Кория. Така уголѣмена тя минава презъ Баба-ески преди да се съедини съ Еркене. Западно отъ Лозенградъ тече и друга голѣма рѣка, наричана *Куленска*, защото извира отъ височинитѣ между селата Кула и Ковчасъ. Въ

картитѣ е отбелязана *Текедере*, която въ полето носи името на селата, презъ които минава.

Уголѣмена съ тѣзи по-голѣми притоци, Еркене преди да се влѣе въ Марица, става доста пълноводна, която не навсѣкжде може лесно да се минава. На Еркене има два голѣми моста, единиятъ при гр. Узунъ Кюпрю, построенъ отъ времето на Султанъ Мурадъ II (1402—1431), съ 173 отвора и обща дължина 1350 м. Той е най-дългиятъ мостъ на Еркене и за това турцитѣ го наричатъ така. При с. Павлово (Павлекьой) по шосето Родосто—Айриболъ, въ миналото е билъ построенъ каменenъ мостъ: Павле Кюпрюсу, за който между българското население тукъ сж запазени много пѣсни и легенди, отъ които най-популярна е тая за неговото построяване отъ българина майсторъ Павле, чието име носи моста.[1])

Днесъ отъ Павловия мостъ има само жалки развалини.

За названието на Еркене не се знае нѣщо полжително. На пръвъ погледъ изглежда името ѝ да има турски произходъ, обаче знае се, че съ това име тя била известна още преди идването на турцитѣ XIV в.). Така напримѣръ у Херодота се нарича Агрианесъ[1]), а Страбонъ *я нарича Ригиния, но прибавя, че въ по-старо време* сж я наричали Ериконъ[1]). Римскитѣ писатели отъ 1 в. сл. Р. Хр., като Плиний и Помпони Мела я наричатъ Ергинъ или Ергинусъ[2]). По-късно византийцитѣ сж я наричали Ригина[3]). Турцитѣ следъ идването на полуострова сж я нарѣкли Еркене[4]), което име е запазено и до днесъ, но явно е, че то не е отъ турски произходъ.

---

[1]) Вж. библиотека „Тракия“, бр. 5. Балада за Павлевия мость отъ свещ. Д. п. Николовъ.

[1]) Проф. Д-ръ Г. Кацаровъ и проф. Д. Дечевъ: — Извори за старата история и география на Тракия и пр., стр. 5 и 179.

[1]) Цитираното съчинение: стр. 116.

[2]) Тамъ: стр 126 и 133.

[3]) Проф. *Иречекъ*. Ист. Биб. год. IV кн. IV, стр. 38.

[4]) Пакъ тамъ стр. 39.

Идризи даже я нарича Аклуинъ[5]) безъ да обяснява отгде вземе това име.

Като имаме предвидъ какъ сж я наричали старитѣ гръко-римски писатели, по е основателно да приемемъ, че името и произлиза отъ гръцката дума Еризон'[6]) защото Ериз' значи: голѣмъ, великъ, буенъ, шумливъ. А Еркене е наистина бърза и стремителна рѣка въ горното си течение. А напролѣтъ, когато придойде, главно поради топението на снѣговетѣ, тя произвежда голѣмъ шумъ, отвлича мостове, прелива брѣговетѣ и залива голѣми пространства ниви, ливади, градини. На нейната буйность се дължи и дълбокото ѝ корито.

Периодическитѣ пролѣтни прииждания на Еркене, макаръ и да сж пакостни въ горното ѝ течение, въ срѣдното и долно, кждето коритото е дълбоко и равно, тѣ сж истинска благодатъ, защото правятъ земята около нея сжщинска нилска долина. Благодарение мекия климатъ, честитѣ напоявания и благодатни наноси, които Еркене и многобройнитѣ ѝ притоци свличать отъ склоноветѣ на Странджа, тукъ вирѣятъ отлично всички житни, културни и индустриални растения, като: пшеница, ръжь, ечемикъ, овесъ, царевица, просо, бобовитѣ и градински растения, лоза, ленъ, конопъ, сусамъ, памукъ, анасонъ, макъ, тютюнъ и др., които даватъ възможность да се добива по две и три реколти при добра година.

Това плодородие на Еркенската долина отдавна е оценилъ странджанскиятъ българинъ, който се спусталъ преди вѣкове отъ планината и я населилъ, обработилъ и превърналъ въ райска градина съ упорития си трудъ и голѣма привързаность къмъ земята. Заради това тая долина е обетована земя за тракийския българинъ, както е свещена и самата рѣка, чийто води не-

---

[5]) Пакъ тамъ стр. 75.

[6]) *Ст. Шивачевъ*, Тракия, неизданенъ ржкописъ.

веднажъ презъ миналитѣ вѣкове сѫ били окървавявани отъ кръвьта на българскитѣ победоносни войски.

Днесъ тая долина е запустѣла, защото е прогоненъ насилствено вѣковниятъ ѝ обитатель, който съ благодатния си трудъ превръщаше мътнитѣ утайки на Еркене въ златни класове сочни плодове и благоуханни цвѣтя . . .

II. Биогеографски отношения

1. Флора

а) *Първи проучвания.* – Голѣмото богатство и разнообразие на странджанската природа винаги сѫ привличали вниманието на видни европейски и наши учени. Изучаване флората на Странджа води началото си отъ миналия вѣкъ. Първоначално тия изучвания сѫ се ограничавали само около южна Странджа, която е била по-достѫпна откъмъ Цариградъ. Но следъ освобождението ни, когато една часть отъ тая планина мина въ български рѫце и се създадоха по-добри условия за пѫтувания, интереса и вниманието се засилиха и къмъ българска Странджа. Наредъ съ чуждитѣ учени, явиха се и български, които съ още по-голѣма ревность започнаха изучаването на тая планина въ природонаучно отношение.

Когато по такъвъ начинъ проучванията се разширили върху цѣла Странджа, тогава още по старитѣ ботаници започнали да правятъ заключения, че растителностьта въ тая планина прави значителни отклонения отъ типичната срѣдиземноморска флора. Съобщението на бележития пражки проф. D-r J. Velenovsky [1]) за намирането въ 1910 г. въ околностьта на Созополъ Daphna pontica L., както и ценната находка на Sibthorp'a [2]) за

[1]) *Проф. D-r J. Velenovsky.* — Flora Bulgarica, 1891 г. и др.

[2]) *Б. Стефановъ*, Горскитѣ формации въ Странджа въ Год. Соф. У-тъ, Агрономически факултетъ, кн. II, 1923 — 1924, стр. 23.

съществуването на Fagus orientalis L., въ приморскитѣ части на Странджа, потвърдиха първитѣ заключения. Следъ тѣхъ българскитѣ учени Ив. Урумовъ[3]) и Б. Давидовъ[4]) посочиха нови понтийски и атлантически мезофили, като Hellebris orientalis Lam. и Hypericum colicinum h. Сжщитѣ, заедно съ Adamovič L. потвърдиха съществуванието на ориенталския букъ, *който тѣ наричатъ Fagus silvatica.*

Ценна придобивка за фитогеорафията на Странджа е и съобщението на Domir (1914 г.) и Wettstein (1918 г.) за сжществуването на Rododendron ponticum, единъ особенъ планински храстъ съ вѣчно-зелени листа, който другаде не се срѣща. Напоследъкъ бѣха организирани отъ Ест.-историческия музей на Н. В. Царя научни експедиции, които закржглиха досегашнитѣ флористически данни съ нови екземпляри, дадоха възможность да се установи по-пълно фитогеографията на Странджа.

Пръвъ сериозенъ и наученъ опитъ за характеристика на Странджа въ флористично и фитогеографско отношение ни дава българския естественикъ П. Стефановъ въ цитираното по-горе съчинение. За да дадемъ една по-вѣрна представа за фитогеографията на тая планина, ние ще се ржководимъ главно отъ това изложение, като дѣло на специалистъ, като, разбира се, е използувана и останалата достжпна литература по въпроса, както и моитѣ лични наблюдения и проучвания, чрезъ пропжтувания и разпитвания.

Самото присжтствие на нѣкои вѣчно-зелени и мезофилни елементи. като: Prunus Laurocerasus L., Epimedium pubigerum Morr. et Dac., Mespilus germanica, L. Laurus nobilis L. Daphne pontica L. Rododendron ponticum L. и др. ни говори за особения характеръ на странджанската флора. Тая особеность въ растителностьта

---

[3]) *Ив. Урумовъ*, Сп. Б. Ан. Н.,кн. IX, 1914 год., Флората на Чатапджа, стр. 133—180.

[4]) *Б. Давидовъ*, Сп. Б. Ак. Н., кч. XII, 1915 г. стр. 61—126.

се дължи на нѣколко причини: 1-во, на топографското устройство на тая планина; 2-ро, на географското ѝ положение и 3-то, на особения климатъ.

б) *Климатични отношения.* Отъ общия географски очеркъ видѣхме, че Странджа не е висока планина; срѣдната ѝ височина едва достига отъ 300—400 м. Макаръ и не много висока, но голѣмата ѝ разчлененость и дълбокитѣ ѝ ерозивни долове ѝ придаватъ напълно планински характеръ. Освенъ това, Странджа е гориста планина. Като изключимъ културнитѣ полета по течението на по-голѣмитѣ ѝ рѣки и по склоноветѣ около селата, навсѣкѫде тя е покрита съ обширни дѫбови, букови и габерови гори, които оказватъ своето влияние върху климата. Главното вододѣлно било, макаръ нееднакво отдалечено отъ брѣга на морето, държи почти навсѣкѫде юго-източно направление, което е отъ особено значение за характера на мѣстния климатъ.

Голѣмо значение за климата на Странджа има и нейното междинно положение между европейски и азиатски материци, които тя свързва не само географски, но и флористически.

Освенъ на тия причини, типичниятъ характеръ на странджанската понтийска флора се дължи и на пособенитѣ климатични условия, които пъкъ сѫ въ зависимость, както е известно, отъ атмосферното налѣгане, температурата, въздушната влажность, облачность, валежи, вѣтрове и пр.

Специални проучвания върху климата на Странджа до сега не сѫ правени, поради липса на метеорологически станции, които да ни дадатъ материали за научни обобщения. Заради това ще се задоволимъ съ нѣкои общи характеристики и сравнения съ други съседни области.

Споредъ С. Ботевъ и И. Г. Ковачевъ [1]) срѣдното годишно *атмосферно налѣгане* за българскитѣ земи се

---

[1]) *С. Ботевъ и И. Г. Ковачевъ,* земледѣлието въ България — за климата: стр. 7—71.

колебае между 737·5 и 741·1 м. м. Споредъ К. Т. Кировъ същото, редуцирано при нормални условия, се движи между 760 и 764. За Бургасъ то е 761·4 м. м. Въ съседна Странджа, трѣбва да е по-низко, като знаемъ, че то се намалява въ зависимость отъ надморската височина.

Отъ досегашнитѣ изучавания срѣдната *годишна температура* въ нашата страна за единъ дългогодишенъ периодъ варира между 10·2° до 13·2°, при срѣдна надморска височина 480 м. Най-висока срѣдна максимална достига отъ 16·9° до 20·3° (Пловдивъ) и най-низка 4·0° — до 6·6° (София). Най-студенъ месецъ се счита януарий, най-топълъ — августъ.

Известниятъ нашъ климатологъ, покойниятъ вече С. Д. Стайновъ [1]), въ своя трудъ за климата въ България, ни дава интересни данни (въ приложенитѣ карти) за температурата на Бургаски и М. Търновски край. Отъ тия данни правимъ заключение, че презъ най-студения м. отъ зимата (януарий), спрѣмо другитѣ краища въ страната, тукъ е *най-топло мѣсто* съ 1° температура. Презъ пролѣтния месецъ априлъ имаме *най-умѣрено време* съ температура 10—11·5° С. Презъ м. юлий имаме сравнително *най-прохладно лѣто* съ 22·6° С. температура, а *най-топла есень* съ 14·5° С. презъ октомврий.

Интересна е и друга една констатация за този край: наблюдава се особено затопляване презъ есеннитѣ месеци, което понѣкога достига до декемврий, разхладяване презъ май и юни, но и застудяване презъ февруарий и даже часть отъ мартъ.

К. Кировъ, като говори за климата на България (сб. Б. Ан Н. год. XXV, София 1929 г.) прибавя, че черноморското крайбрѣжие и южно-граничнитѣ области, къмъ които спада и Странджа пл., иматъ сравнително *по-мекъ температуренъ режимъ:* лѣтото умѣрено, зимата сравнително по-мека.

---

[1]) С. Д. Стайновъ. Валежитѣ въ ц-во България, 1924 г.

Споредъ Obst, който е изучавалъ климата на Странджа, срѣдната лѣтна температура не се изкачва надъ 18—20° С., а максималната презъ лѣтото 30—32° С. Срѣдната годишна температура, той предполага, че не ще да е по-висока отъ 10° С. Съ по-низката си срѣдногодишна и лѣтна температура, Странджа чувствително се различава отъ равнината на изт. Тракия. Нѣкои южни култури, като смокиня, макъ, памукъ, тютюнъ и лоза, които въ изт. Тракия вирѣятъ отлично, въ Странджа не се срѣщатъ, или пъкъ нѣкои отъ тѣхъ, — и тѣ слабо вирѣятъ. (Б. Стефановъ, виж. 28—29).

Споредъ изучаванията на С. Ботевъ и Г. Ковачевъ срѣдната годишна температура на бургаското крайбрѣжие е 12·6° С. Като сравнимъ тая температура, съ срѣдногодишната, която Obst дава за Странджа, а именно 10° С., ще видимъ, че разликата не е много чувствителна между Вжтрешна Странджа и Черноморското крайбрѣжие.

Споредъ изучаванията на К. Кировъ и Кр. Евтимовъ върху 19 наблюдателни пунктове, *най-малко мразовити дни* презъ годината имаме въ Бургаско (53 дни) и тѣ най-често се случватъ презъ януарий. За Бургасъ презъ този месецъ се движатъ между 13 и 20. Сжщитѣ учени, като раздѣлятъ българскитѣ земи споредъ мразовититѣ дни на три области, въ последната, съ наймалко такива дни поставятъ странджанското черноморско крайбрѣжие и южнограничнитѣ области, въ които спада и Странджа. Надморската ѝ височина, особено въ вжтрешностьта, макаръ да не е по-висока отъ 1032 м. (в. Махиада), влияе за увеличение броя на мразовититѣ дни съ минимална температура подъ нулата. Obst като характеризира климата на Странджа, казва, че зимния сезонъ въ нея е твърде снѣженъ и продължителенъ. Ще прибавимъ, обаче, че въпрѣки характеристиката на този ученъ, мразовититѣ дни по крайбрѣжието на

Странджа и по низкитѣ мѣста на планината, най-рано привършватъ.

За да си обяснимъ напълно температурнитѣ отношения въ Странджа, трѣбва да веземемъ подъ внимание и *морското влияние*, което е доста чувствително. Странджа е еднакво изложена на влиянието на Черно море, отъ изтокъ и на Мраморно и Бѣло отъ югъ. Последнитѣ две морета, съ малки различия въ температурата си, иматъ общи физически свойства, поради които южна и югозападна Странджа спада къмъ срѣдиземноморската область, която има типични климатични ссобености които се състоятъ въ *по-високата срѣдногодишна температура и по-мека зима*, а така сжщо и въ по-особения начинъ на разпредѣление на валежитѣ по годишни времена по видъ и по време. За разширението на това влияние оказва значение геоморфоложкиятъ характеръ на страната, затова именно вододѣлното било на Странджа, макаръ да не е много високо, се явява като една преграда на това срѣдиземноморско влияние за останалата северо-източна Странджа, която поради това изпитва повече влиянието на Черно море.

Черно море, понеже има по-слаба връзка съ Срѣдиземното, има и по-особени физически свойства и затова неговото влияние върху сушата е по-друго.

Проф. Ж. Радевъ, като говори за влиянието на морскитѣ повърхнини върху температурнитѣ и валежни отношения на нашитѣ земи, казва, че влиянието на морето върху околнитѣ суши (земи) се изразява въ това, че тѣ получаватъ презъ есеньта и зимата, освенъ запазената въ себе си топлина, но *още и топлината на морскитѣ повърхнини*. (Естествознание и география, год. IV, кн. I, стр. 108—109). Ефектътъ отъ запасената морска топлина е много голѣмъ. Изпусканата отъ Черно море топлина е 18 пжти по-голѣма, отколкото отъ съответната суша. Но тази топлина не остава само въ въздуха надъ морскитѣ повърхнини, а чрезъ вѣтроветѣ

по-топлиятъ въздухъ се докарва въ допиръ съ по-студенитѣ континентални въздушни маси и по този начинъ и на тѣхъ се предава още единъ плюсъ къмъ температурата, която е приета отъ почвата. Естествено, че по-силно влияние морскиятъ въздухъ ще оказва на по-близкитѣ до него земи. Проникването на морското влияние въ Странджа е въ зависимость и отъ посоката на вѣтроветѣ и отъ морфологическитѣ особености на планината. Знае се, че презъ повечето месеци отъ годината отъ Черно море къмъ Странджа духатъ източни вѣтрове, които чрезъ Мандренското блато и открититѣ долини на Велека и Рѣзова и другитѣ рѣки, които течатъ на изтокъ, позволяватъ отчасти това влияние да проникне не само въ Приморска, но и въ Вѫтрешна Странджа, тъй както долината на Еркене съ многобройнитѣ ѝ притоци, които извиратъ отъ Странджа, позволяватъ на срѣдиземноморското влияние да прониква дълбоко въ южнитѣ и югозападни склонове на сѫщата планина.

Макаръ да се посочи, че Черно море държи първо мѣсто по отношение обмѣняваната топлина съ сушата, обаче, неговото влияние върху последната е по-слабо отъ бѣломорското, поради по-низката срѣдна зимна температура, която достига до 8—9° С., когато на Мраморно и Бѣло море се движи между 14° С—15° С.

Презъ лѣтото имаме обратна картина. Макаръ различието въ абсолютната температура между сушата и морската повърхнина да не е по-голѣма отъ 2—3° С., при все това морето действува разхладително.

Съ това влияние на тия морета върху нашата планина, което много аргументирано е изтъкналъ проф. Ж. Чаневъ въ цитираната студия, ще си обяснимъ всички ония характерни констатации, които правятъ посоченитѣ по-горе нѣкои наши климатолози върху климата на Странджа: *прохладно лѣто, топла есень, по-мека зима и умѣрена пролѣть, по-малко мразовити дни* и пр.

Влиянието на моретата се отразява и върху *валежитѣ* въ Странджа. Споредъ сведенията на Ц. М. станция, валежитѣ въ 32 пункта презъ периода отъ 1920—1932 г. сж срѣдно 575·7 м. м. Отъ съседнитѣ на М. Търновския районъ ще посочимъ Айтосъ съ срѣденъ валежъ за сжщия периодъ 514·3 м. м. и Карнобатъ съ 488·2 м. м. валежъ, (С. Ботевъ и Г. Ковачевъ, стр. 20—25). Б. Стефановъ за юго-източна България посочва срѣдния годишенъ валежъ 544 м. м., за вжтрешностьта на Странджа той достига около 898 м. м., а за Бургасъ 576 м. м.

К. Т. Кировъ намира Странджанската область *съ преходенъ Срѣдиземноморски влаженъ режимъ*, съ максимални валежи презъ ноемврий и декемврий и минимумъ — августъ и септемврий. Този минимумъ особено се чувствува по южното крайбрѣжие: Бургасъ, Созополъ, Царево и Ахтополъ.

Проф. Ж. Радевъ, като раздѣля българскитѣ земи на три дѣла споредъ валежнитѣ отношения, поставя Странджа пл. въ два дѣла, а именно: юго-западна, съ граница вододѣлното било, въ *южния дѣлъ*, който се характеризира съ слабъ или никакъвъ валежъ презъ лѣтото, а презъ зимата изобиленъ. Срѣдиземноморското влияние по отношение валежитѣ достига на северъ въ изт. Тракия до Сакаръ и Странджа планина. Но сжщиятъ прибавя: „Ако въ чисто Срѣдиземноморскитѣ области лѣтнитѣ валежи се свеждатъ до минимумъ, то въ области, *съ сравнително Срѣдиземноморско влияние*, каквито сж нашитѣ земи, съседни на Бѣломорието, *къмъ които се числи и Странджа*, тамъ валежитѣ достигатъ до 25%. А това значи, че лѣтниятъ минимумъ на Срѣдиземноморското влияние по тия мѣста се спира отъ Сакаръ и Странджа. Отъ тая констатация може да се направи заключение, че юго-зап. Странджа, макаръ да изпитва известно Срѣдиземноморско влияние, лѣтниятъ сезонъ нѣма съвсемъ сухъ режимъ“.

Сев.-източна Странджа Ж. Радевъ поставя въ валежно отношение къмъ *източния дѣлъ*, който заема твърде тѣсна ивица земя отъ Черноморското крайбрѣжие и може да се характеризира съ засиленъ валежъ презъ есеннитѣ месеци, отъ октомврий до януарий, който отъ пролѣтьта къмъ лѣтото намалява. Изобщо, споредъ Ж. Радевъ, Черноморскиятъ басейнъ, макаръ да повишава зимния валежъ въ Странджа, оказва слабо влияние за континенталния характеръ на валежитѣ, особено презъ лѣтото.

Отъ казаното до тукъ следва да заключимъ, че понеже валежитѣ въ юго-западна и северо-източна Странджа намаляватъ чувствително презъ лѣтото, би трѣбвало съответно на това да наблюдаваме въ нея сухъ сезонъ. Въ сѫщность такъвъ сезонъ не се явява, защото за поддържане на влажностьта тукъ се явяватъ въ помощь и други фактори, като—особената физиография на терена, дълбокитѣ ерозивни долове съ текуща вода, изобилна роса презъ лѣтото, прохлада отъ морскитѣ вѣтрове и случайнитѣ валежи, поради локални причини, каквито валежи въ Странджа често се случватъ презъ по-късно лѣто и началото на есеньта. Надигащиятъ се отъ нагрѣтитѣ низини топълъ въздухъ или пъкъ топлитѣ бѣломорски течения, идвайки въ допиръ съ по-студенитѣ планински повърхности, сгѫсгяватъ съдържащитѣ се пàри и по този начинъ се предизвикватъ валежи, които поддържатъ влажностьта презъ цѣлото лѣто.

Характерната влажность въ сев.-източна Странджа се дължи до голѣма степень и на дълбокитѣ ерозивни долове съ постоянно текуща вода. Разбира се, че степеньта на овлажняването, което по-силно се чувствува въ низкитѣ части и по-дълбокитѣ долове, къмъ по-високитѣ части въ вѫтрешностьта намалява, което ще си обяснимъ, не само съ отдалечаването отъ воднитѣ ба-

сеини, но и съ засъхващето влияние на постояннитѣ вѣтрове, които духатъ въ Странджа.

Нѣкои наши учени и климатолози, като С. Ботевъ, Т. Ковачевъ, раздѣляйки българскитѣ земи, възъ основа на климатични и метеорологични данни, на отдѣлни климатични области, поставятъ крайбрѣжна Странджа въ *Черноморската* климатична область, която характеризиратъ съ мека зима, топло лѣто и малки валежи. Останалата часть отъ Странджа поставятъ въ *Тракийската* область, която се характеризира сѫщо съ мека зима, топло лѣто, но още по-слаби валежи.

Другиятъ нашъ климатологъ, К. Т. Кировъ, възъ основа на своитѣ дългогодишни изследвания, раздѣля сѫщо българскитѣ земи на шесть климатични области, като поставя Странджа въ две съседни такива: а) *Черноморска крайбрѣжна* и б) *крайгранична Срѣдиземноморска*, като дава по-точна и по-вѣрна характеристика за всѣка една, споредъ даннитѣ, които ние посочихме по-горе. Така, за първата той казва, че влиянието на Черно море се проявява чрезъ слабо намаление на денонощната и годишна амплитуда на температурата, която въ останалитѣ низки мѣста е най-малка. Подъ влиянието на морето сѫщо есеньта е по-топла отъ пролѣтьта и есеннитѣ валежи по-голѣми отъ пролѣтнитѣ, когато въ вѫтрешностьта на страната царятъ обратни отношения. Друга характерна особеность е по-голѣмата влажность на въздуха и най-малката амплитуда на неговата относителна влажность. За останала Странджа най-характерното е, че максимума на валежитѣ се случва презъ ноемврий и отчасти декемврий, а минимума — презъ августъ или септемврий. Този фактъ именно приближава юго-западна Странджа къмъ срѣдиземноморската область, само че, безъ продължителнитѣ лѣтни засушавания. Колебанията въ амплитудата на валежитѣ се намира между 10—19% отъ годишната сума, когато въ останалитѣ области въ страната е подъ 10%. Въ

по-низкитѣ мѣста снѣгове валятъ по-рѣдко, отколкото въ по-високитѣ, но снѣгътъ не се задържа така продължително, както въ другитѣ планини. Срѣдната годишна температура тукъ сравнително е най-висока, а годишната амплитуда най-малка, около 13 – 18° С. (С. Ботевъ и Г. Ковачевъ, стр. 65 – 66).

Сравнително кратка и вѣрна характеристика на климата въ Странджа дава Obst: *1) продължителенъ и твърде снѣженъ зименъ сезонъ; 2) прохладно лѣто; 3) сравнително висока влажность, която се запазва презъ цѣлия сезонъ (Б. Стефановъ, стр. 28).* За да бѫде обаче характеристиката на Obst напълно точна, ще трѣбва да отбележимъ, възъ основа на приведенитѣ по-горе данни, че продължителностьта на снѣжния зименъ сезонъ е вѣрна само за високитѣ части на планината. Въ южна и крайбрѣжна Странджа снѣгъ вали по-рѣдко и не се задържа. Сѫщо така високата влажность, за която говори сѫщия авторъ, се срѣща повече въ източната половина на Странджа, кѫдето разчлененостьта на планината съ дълбокитѣ долове е най-голѣма и кѫдето вирѣятъ повече вѣчнозеленитѣ и мозофилни растения, което е и едно доказателство за това.

в) Фитогеографско положение. Макаръ и да не сѫществува една рѣзка климатична граница между двѣтѣ половини на планината, налага ни се отъ чисто флористично гледище да приемемъ, че известно различие сѫществува, и ако ще трѣбва да прокараме една физиогеографска граница, тя не може да бѫде друга, освенъ Караманското главно вододѣлно било.

Б. Стефановъ, въ своето фитогеографско изучаване на с.-източна Странджа, или българската часть на тая планина, я поставя въ климатично отношение къмъ *понтийската* область, чиито широки граници, както е известно, се простиратъ отъ Кавказъ до Тракия презъ Армения и М.-Азия. Следователно, ако югозападна Странджа, въ климатично и флористично отношение, се при-

ближава повече къмъ *срѣдиземноморската* область, то с.-източна ще поставимъ къмъ *понтийската*.

Но установено е, че въ цѣлата тая обширна область климатътъ не е останалъ навсѣкжде еднакъвъ. По широкото разпространение на мезофилнитѣ формации и вѣчнозеленитѣ храсти, както и на ориенталския букъ въ с.-източна Странджа, ние сждимъ най-първо, че тая часть на планината спада несъмнено въ понтийската горска область. Обаче, нееднаквото разпространение на тия растителни елементи ни говори, отъ друга

Зеленика (Rododendron ponticum)

страна, че благоприятнитѣ климатични условия намаляватъ постепенно отъ изтокъ къмъ западъ. Това понижение на благоприятнитѣ условия се проявява най-чувствително въ постепенното намаление на влагата отъ морския брѣгъ къмъ вжтрешностьта на планината, особено по върховетѣ. Влошаватъ се и температурнитѣ условия. Съ други думи, климатътъ отъ по-мекъ или

инсуларенъ (океански) става по-суровъ, континенталенъ, особено задъ главното било, къмъ равнината на изт. Тракия. *Влажностьта, следователно, въ тая часть на Странджа, поддържана, както видѣхме по-горе и отъ други фактори, е най-характерното явление въ климатичнитѣ условия на тая планина.* На тая влажность въ дълбокитѣ долове се дължи вирѣенето на вѣчнозеленитѣ храсти, като Rododendron ponticum, Daphne pontica, явяването на Fagus orientalis въ низкитѣ мѣста съ малка надморска височина, както и на много други мезофилни елементи.

Низка зеленика (Daphne pontica)

г) Растителна покривка. Въ зависимость отъ изброенитѣ климатични условия въ Странджа върви и разпредѣлението на горската и тревиста растителность въ тая планина. Ще отбележимъ, че овлажняването въ

с.-източната часть оказва едно изключително влияние при това разпредѣление. Б. Стефановъ, като взема подъ внимание този основенъ факторъ, разпредѣля горскитѣ формации въ Странджа на три типа: *1. Крайбрѣжни гори (лонгози); 2. Субксерофилни горски и храстови формации и 3. Мезофилни формации*, всѣки отъ които си има своя собствена физиономия.

1. Крайбрѣжнитѣ гори сж предимно *едафични* формации, чийто разпространение е въ зависимость отъ подпочвената влага. Къмъ тѣхъ Б. Стефановъ поставя около 26 вида, между които: орѣхъ, сребриста топола, трепетлика, върба, черна елша, брѣсть, граника, круша, глогиня, трънка, глонъ, дива лоза, кучешки дрѣнъ и др.[1]), които въ по-значителни размѣри сж въ долнитѣ течения на странджанскитѣ рѣки. Характерното явление въ тия лонгози е присжтствието на силно развита увивна растителность, която образува висящъ и непроходимъ гжсталакъ, който имъ предава особено интересна физиономия. Затова, къмъ изброенитѣ дървесни форми, ще посочимъ и нѣкои по-характерни увивни, които най-добре се наблюдаватъ при устието на Ропотамо (Царева рѣка). Такива сж: Smilax excelsa, Clematis vitalba, Periploca graeca, Vitis vinifera, Humulus lupulus, Calystegia sepium, Pamus communist и др. (Стр. 33—34).

Съ отдалечаване отъ устието на рѣкитѣ къмъ вжтрешностьта на планината, увивнитѣ намаляватъ. Запазва се повитътъ, брея, Calystegia sepium. Намаляватъ сжщо и нѣкои дървесни форми, като вмѣсто тѣхъ въ вжтрешностьта се явяватъ мезофилни елементи. Характерно явление за лонгозитѣ е и почти пълното отсж-

[1]) Тукъ, както и на други мѣста по-долу, вмѣсто само латинскитѣ названия на тия растения, както прави Б. Стефановъ, ние даваме на повечето случаи само българскитѣ за по-голѣма достжпность, ползвайки се отъ Н. Стояновъ и Б. Стефановъ, Флората на България, ст. I и II.

тствие на тревистъ подлесъкъ, което се обяснява съ прѣкомѣрната влага на почвата. И колкото треви се срѣщатъ, виждаме ги групирани главно по периферията, кѫдето прониква повече свѣтлина и влагата е по-слаба. Тревистиятъ подлесъкъ се състои отъ твърде малко на брой мезофилни треви, отъ които най-характерни сѫ синчецъ, папрати, иглика, батурче, горска лайка и др. (Стр. 34).

Увивна растителность край Ропотамо

2. *Субксерофилнитѣ горски и храстови формации* въ Странджа се отличаватъ съ широко разпространение, поради лесното имъ приспособление къмъ климатичнитѣ условия. Поради това, голѣма часть отъ тѣхъ влизатъ и въ състава на мезофилнитѣ и даже на крайбрѣжнитѣ формации, когато броя на последнитѣ, които влизатъ въ субксерофилнитѣ гори е много по-малъкъ.

Почти всички склонове и върхове на планината сѫ покрити съ дървесни формации отъ този типъ, къмъ който Б. Стефановъ посочва около 40 вида. Най-типични представители сѫ нѣколко вида листопадни дѫбове: Quercus austrica Willd., Q. robur L., Q. Sassilifora Q. pubesens, Q. couferta Kit. Q. cerris (цѣръ) и напоследъкъ лесничеитѣ въ М. Търново посочватъ и единъ новъ видъ странджански дѫбъ, Q. straujensis, наричанъ отъ мѣстното население *лъжникъ*, съ гладка и тъмно-сива кора и по-широки листа. Неговата дървесина е по-мека, годишнитѣ приръсти по-широки, а купола на желѫда по-закрита. Широкото разпространение на тия дѫбови формации показва, че климатичнитѣ условия, при които вирѣе субксерофилната растителность въ Странджа, сѫ идентични съ тия, въ преходната зона на юго-източна Европа, въ която вирѣятъ сѫщитѣ тия растения. Освенъ дѫбовитѣ видове, срѣща се габеръ разни видове: Carpinus vetulus, C. duinensis или orientalis, C. ostria, които образуватъ цѣли гори; разни видове глогъ: Crataegus oxyacaltha, C. monogyna, C. melanocapra, драка, брѣстъ, дрѣнъ, мушмула, разни видове круша, кленъ, хвойна, смръдлика, разни видове върби: Salix alba, S. Fragilis, S. Viminalis, S. pispurea, черенъ и червенъ бъзъ, елша леска, планински яворъ (acer pseudoplatanus), ясенъ, брекина (Sorbus torminalis), дива круша (Sorbus ancuparia), липа (Tilia parvifolia), осика, оскруша (Sorbus domestia), чашкодрѣнъ (Evonimus europeus), черна топола (кавакъ) орѣхъ (juglans regia) и др. (Б. Стефановъ, стр. 32)[1])

Въпрѣки лесното приспособление къмъ климатичнитѣ условия, срѣщатъ се нѣкои видове отъ тия формации, които почти взаимно се изключватъ, т. е. не могатъ да вирѣятъ на едно и сѫщо мѣсто, напр. Quercus

---

[1]) Нѣкои отъ изброенитѣ дървесни видове, които Б. Стефановъ не ги посочва, намѣрихъ изложени въ областната горска стопанска изложба въ Бургасъ, организирана отъ обл. горски и-ръ г. Загоровъ, на когото дължа сърдечна благодарность.

pubescens и Q. Conferta. А този фактъ ни говори, че не навсѣкѫде въ субксерофилния поясъ климатичнитѣ условия сѫ еднакви. Така е и съ други видове около тѣхъ. Поради тая особеность на тия формации, нѣкои фитогеографи, както Б. Стефановъ, ги подраздѣлятъ на два типа:

Росенъ (Dictamnue album)

Медитерански и понтийски типъ субксерофилни формации. Наречени сѫ така, защото въ първия типъ преодоляватъ *медитерански* форми, а въ втория — *понтийски.* Освенъ това, тия два типа, макаръ да сѫ свързани съ преходи, се различаватъ твърде много и по *флористическия* си съставъ.

а) *Медитеранскитѣ* формации най-добре сѫ развити по крайбрѣжнитѣ склонове на Странджа и въ повечето случаи тѣ иматъ шибляновъ характеръ. Най-ха-

рактернитѣ *треви* въ този типъ горски образувания сж следнитѣ: папрати власатка, змиарникъ, кандилка, лале, росенъ, куковиче грозде, зайча сѣнка, момкова сълза минзухаръ, синчецъ, перуника, пѣтлюви пера, салепъ, карамфилъ, къклица, божуръ, лютиче, детелина, овесъ, ечемикъ, глушина, млѣчка, теменуга, анасонъ, усойниче, пелинакъ, мащерка, конски босилекъ, заешки уши, великденче, ягода, дивъ слънчогледъ и други, всичко около 143 вида, които ни посочва Б. Стефановъ (стр. 37—39), отъ които 98 чисти медитерански типове или около 68·5%. Едни отъ посоченитѣ видове сж *терофити* (59), други *геофити* и трети *хемикриитофити*.

Разпространението на тия треви е въ зависимость отъ температурнитѣ условия, поради което забелязваме тѣхното увеличение да върви отъ северъ къмъ югъ по крайбрѣжието. Напр., докато около Созополъ се явяватъ само първитѣ типове: Asparagus acutitolia L, Osyris alba h., Cistus creticus L и др., то на югъ отъ Ропотамо се явяватъ за първи пжть нови видове: Briza maxima h., Silene galican, Scorpiurus Subvillosus, linaria pelliseriana h. и др., и още по на югъ около Василико: Scleropa rigida, Pallemis Spinosa, Echium plantagenium, Phyllirea media. Най-после между Каланджа и Рѣзово се явяватъ още по-нови видове: Separis lagipeta h., Heliontemum guttatum h., Lupinus thermisforsku Celsia lugulifolia lam и др. (Б. Стефановъ, стр. 40.[1]).

б) *Понтийскиятъ типъ субксерофилни формации* заематъ по-вжтрешния поясъ на Странджа. Съ отдалечаване отъ морския брѣгъ и увеличаване на височината, настжпватъ и чувствителни климатични промѣни, които предизвикватъ измѣнение и въ състава на горскитѣ формации. Изчезватъ, напримѣръ, повечето медитерански храсти, а заедно съ тѣхъ и много отъ ония теро-

[1]) Сравни *Н. Стояновъ* и *Б. Стефановъ*: Флората на България, т. I и II.

фити и хемикрептофити, които придаватъ лѣтната физиономия на тия формации. Вмѣсто тѣхъ се явяватъ нѣкои типични дървесни и тревисти видове, които сѫ привързани къмъ по-умѣренъ климатъ и характеризиратъ понтийския типъ. Дѫбоветѣ се запазватъ, обаче, забелязва се, че Quercus pubeccens W. постоянно да разрѣдява и отстѫпва мѣсто на Q. Conferta K. t., примѣсенъ още съ Pirus malus h., Mespilus pentagyna и др. Освенъ това, поради съседството на тия субксерофилни формации съ мезофилнитѣ горски формации, явяватъ се въ тѣхъ и най-типичнитѣ представители на понтийската флора: Ruscus Hypoglosum h, Daphne Pontica L., Mespilus germanica h., Cotonester pyracautha, Rododendron Ponticum h., Epimedium Pubigerum и др., отъ които първитѣ два вида иматъ много по-широко разпространение, отколкото последнитѣ. (Б. Стефановъ, стр. 41).

Както медитеранскитѣ, така и понтийскитѣ субксерофилни горски формации се характеризиратъ съ своя *тревиста* растителность, по-известнитѣ видове отъ която сѫ: ливадинка, гарвански лукъ, минзухаръ, плюскавиче, лютиче, оцеболецъ, жълтура, детелина, глушинка, секирче, здравецъ, нахутъ, телчарка, млѣчка, звъника, иглика, линивче, подѫбиче, маточина, ранилистъ, старо билье, маргаритка, напрастникъ, метличина, миши уши и други, всичко около 80 вида, както ги посочва Б. Стефановъ, (стр. 41 - 42). Отъ тѣхъ чисто понтийски сѫ 15, медитерански 11 и останалитѣ 54 юго-из. европейски. Раздѣлени по годишнини, терофити имаме 6, геофити 20 и хемикриптофити 54. Заслужава да се отбележи незначителния брой на терофитнитѣ представители, когато геофититѣ и особено хемикриптофититѣ съставятъ почти цѣлата тревна растителность въ този типъ формации. Второ нѣщо, което заслужава да се отбележи е силното развитие на вѣчнозеленитѣ мезофили, а паралелно съ това, бързото намаление на срѣдиземно-

морскитѣ видове и постепеното замѣстване на субксерофилнитѣ високостъблени елементи съ мезофилни.

3. *Мезофилнитѣ формации* заематъ особенъ поясъ между другитѣ горски формации въ Странджа и както последнитѣ се състоятъ не само отъ гори, но и отъ храстови и тревисти елементи. Разпространението на едни отъ тѣхъ е въ зависимость отъ климата, а на други отъ общитѣ екологически условия. Общо тѣ предпочитатъ инсуларния климатъ, който най-добре е изразенъ въ дълбокитѣ долове. Въ тѣхъ ще трѣбва да търсимъ вѣчнозеленитѣ мезофили, като Daphne pontica Rododendron ponticum, Taxus baccata и др.

Но освенъ тѣхъ има друга една група по-дребни, но сѫщо така вѣчнозелени мезофили, съ главно участие на Erica arborea h. Calluna vulgaris или пирена и гаригата, както народа ги нарича, които предпочитатъ по-сухи и безплодни пѣсъчливи почви. Обикновено тѣ се явяватъ следъ изсичането на дѫбовитѣ гори въ субксерофилнитѣ формации, отначало като отдѣлни индивиди, които чрезъ бързо размножаване и групиране образуватъ цѣли формации, напримѣръ *Пиренъ баиръ*, при Вургари, *Марковъ баиръ* при Яна и др. Къмъ тия общества се числятъ още: Cistus Creticus h., C Solviaefolius h. Cienistra Carinalis и др.

Трѣбва да прибавимъ, че ериковиднитѣ нѣматъ широко разпространение, защото, като не обичатъ много влажнитѣ долове, не се срѣщатъ и по крайбрѣжието на Странджа, кѫдето климата е значително по-сухъ. Но макаръ да предпочитатъ по-сухитѣ почви, въ никой случай не трѣбва да се третиратъ като ксерофилни видове, защото тѣ сѫ привързани, безъ изключение, къмъ океанския климатъ.

Освенъ посоченитѣ по-горе типични вѣчнозелени храсти, горската и тревиста растителность въ мезофилнитѣ формации има още и следния съставъ:

Сладка и переста папрать, тиса, острица, залистъ, брей, тайникъ, салепа, змийско млѣко, батурче, лъжичина, габеръ, букъ, топола, лѣска, чашкодрѣнъ, киселецъ и др. всичко около 62 вида. (Стефановъ, стр. 46—50). Въ сравнение съ другитѣ формации, броя на тревитѣ въ горскитѣ мозофилни формации е твърде малъкъ и то повечето геофити и хемикриптофити, но типични мезофили, които вирѣятъ само въ смѣсенитѣ мезофилни гори. Чисто буковитѣ гори сѫ лишени отъ тревиста растителность. Срѣщатъ се единично само отдѣлни екземпляри: иглика, ботурче, секирче. Epimedium pubigerum h.

Въ заключенне ще кажемъ, че мезофилнитѣ гори на понтийската область, макаръ физиономично и екологически да иматъ много общи черти съ смѣсенитѣ широколистни на срѣдна и западна Европа, тѣ съ присѫтствието на вѣчнозеленитѣ мезофили придаватъ твърде интересенъ и характеренъ изгледъ на тия гори.

*

Флористичното изучаване на юго-западна Странджа, макаръ да датува по-отрано, обаче, за нея нѣмаме едно по-научно и системно фитогеографско проучване, както това на Б. Стефановъ за сев.-из. Странджа.

Освенъ староитѣ ботаници като Noë, Forskeal, Berggen, D'Urville и др. въ по-ново време известни проучвания сѫ направени и отъ българскитѣ ботаници и фитогеографи Ив. Г. Урумовъ и Б. Давидовъ. Урумовъ е успѣлъ да събере презъ балканската война отъ Чаталджанско, Визенско и Лозенградско около 600 вида растения, отъ които 498 вида намираме публикувани въ Сп. Ак. Н. кн. IX 1914 г. Останалитѣ 102 вида сѫ оставени за по-щателно проучване. Публикациитѣ на Давидовъ засѣгатъ повече растителностьта на изт. Тракия.

*

Макаръ да не може да се прокара рѣзка климатична граница между двете половини на планината, все

пакъ даннитѣ говорятъ, че с.-из. Странджа повече се приближава къмъ понтийската, когато юго-западната часть повече се приближава въ климатично отношение къмъ срѣдиземноморската область. Като последствие отъ това виждаме, че макаръ и въ флористично отношение да не може, да се прокара една строга линия, обаче, срѣщатъ се тукъ и тамъ, покрай общата растителность, нѣкой рѣдки видове, които характеризиратъ двѣтѣ половини на планината.

Отъ досегашнитѣ проучвания на Странджа става явно, че докато сев.-източната ѝ часть е заета отъ обширни мезофилни формации, то юго-западната ѝ часть е заета повече отъ субксерофилни горски формации съ тревиста растителность, повечето медитерански видове.

Сравнявайки изобщо горскитѣ формации и тревистата растителность на двѣтѣ части на планината не намираме особени чувствителни различия. Напримѣръ, Fagus orientalis, еднакво се срѣща тукъ и тамъ, както и вѣчнозеленитѣ мезофилни видове.

Оная тревиста растителность отъ медитерански видове, която се срѣща, споредъ Б. Стефановъ, най-много въ субксерофилнитѣ шибляци по крайбрѣжието на Странджа, отъ Созополъ до с. Рѣзово и чието разпространение е въ зависимость отъ температурнитѣ условия, намираме, споредъ даннитѣ на Урумовъ, че се срѣща и на югъ отъ тая граница дори до Чаталджа и Мраморно море. Такива медитерански елементи сѫ: Asparagus acutifolius h., Cistus Creticus h., Briza maxima h., Silene galica h., Scorpiurus Subvillosus h., linaria Pelliseriana h., Lagocia Cominoides h., Echium lontagineum h., Phyllirea media, Zacyntha verrucosa G, Hellianthemum gutatumh и др.

Нѣкои отъ увивнитѣ растения, като Clematus vitalba, Smilax excelsah., Vitis vinifera, loranthus h., nedera h. и др., които характеризиратъ крайбрѣжнитѣ гори, се срѣщатъ и въ южна Странджа.

Изобщо, всички ония характерни дървесни форми, освенъ обикновенитѣ, като: Daphne pontica, Calluna Vulgaris, Phyllirea media, Cistus salviaepolis, Hypericum androsaemum, Prunus laurocerasus, Mespilus germaniea, Asparagus acutifolius и др. се срѣщатъ еднакво разпространени и отъ дветѣ страни на главното вододѣлно било.

Въ ю. Странджа, обаче, поради по-благоприятнитѣ климатични, особено температурни условия, вирѣятъ такива дървесни и тревисти форми, които въ северна не се срѣщатъ или слабо вирѣятъ. Такива сж напр.: смокинята (Fiscuse Carica), маслината (Ligustrum L.), чинара (Platanus Teur.), парнара (Quereus Coccifera), дафиновото дърво (Laurus nolilis L.), кипариса (Piceohink.), нара (Punica granatum L.), хвойната или ардъча (Funipersuh.), хинапа (Zizyphus juss), чемшира (Boxus sempervirens H.), терзулката, чийто особени плодове се употрѣбяватъ за омекчаване на сакъза (дъвката), коджа емиша (голѣмъ плодъ), храстъ или дърво, чийто плодове, прилични на ягоди, сж много вкусни. Отлично вирѣятъ въ южнитѣ поли на Странджа още памука (Gossypium herbaceum H.), сусама, анасона (Pimpinella H.), мака (Papaven H), лозата, бадема, лимона и др. Самъ Ив. Урумовъ ни говори, че освенъ публикуванитѣ, намѣрилъ 102 вида тревисти растения, твърде рѣдки и може би непознати нему до тогава. Въ това отношение, съ своята оригинална и разнообразна флора се отличава, въ южна Странджа, Бѣлградската область, северно отъ Деркосъ, която най-много е привличала вниманието на естествоизпитателитѣ.

Добри познавачи на Странджа, които сж я кръстосвали на длъжъ и на ширь, ни разказватъ, че по дълбокитѣ ѝ долове и пъстроцвѣтни ливади се срѣщатъ такива оригинални и рѣдки растения, които другаде не се виждатъ.

Въ заключение за флората ще кажемъ, че ако понтийската область, по мнението на Б. Стефановъ,

представя типиченъ примѣръ на добре развита реликтна флора, поради присжтствието на стари и добре обособени и приспособени къмъ екологическитѣ условия растителни единици, то за южна и ю. западна Странджа, поради по-промѣнчивитѣ климатични и температурни усливия, имаме основание да приемамъ, че нейната флора е по-богата и по-разнообразна съ своитѣ видове.

2. Фауна

а) *Зоогеографско положение*

Първитѣ сведения за фауната на България ни дава още въ 1726 г. Grat. L. F. Marsigli, а по-късно (1836 г.) Ami Boué. По-специални изследвания за българскитѣ земи изобщо имаме отъ бележития маджарски ученъ Imre Frivaldsky отъ 1846 г., чийто трудъ има и това значение, че предизвика много чужди учени да посетятъ българскитѣ земи, включително и Странджа планина.

Наредъ съ тѣхъ, особено следъ освобождението, въ изучаване фауната на България и по-специално тая на Странжда, сж вземали участие д-ръ Ив. Бурешъ, П. Чорбаджиевъ, Д. Илиевъ и др., особено следъ създадената ентомологическа станция на Н. В. Царя презъ 1905 г. Но тѣхнитѣ проучвания не сж пълни и всестранни, за да ни дадатъ една пълна представа за зоогеографията на тая планина. Като ентомолози предимно, поменатитѣ учени засѣгатъ въ своитѣ публикации главно насѣкомитѣ. Следователно, едно пълно и систематично проучване на Странджа планина въ фаунистично и зоогеографско отношение ние не притежаваме. Напоследъкъ много наши и нѣмски учени зоолози започнаха живо да се интересуватъ и да посещаватъ тая планина, поради което имаме основание да се надѣваме, че може би въ скоро време ще излѣзе по-специаленъ трудъ въ това отношение. При липса на такъвъ трудъ, ние ще се задоволимъ въ нашия кратъкъ очеркъ да опредѣлимъ, възъ основа на сжществува-

щитѣ данни, мѣстото на нашата планина между другитѣ зоогеографски области, и характера на нейната фауна и да посочимъ нѣкои по-типични представители отъ нея.

*

Споредъ съвременнитѣ зоолози, разпространението на животнитѣ по разнитѣ части на земята се обяснява съ два главни фактори: *постепенното измѣнение на релйефа на сушата и постепенното преобразование на органическия свѣтъ.* Възъ основа на тия фактори, ученитѣ раздѣлятъ земята на зоогеографски области. За днесъ като общоприето отъ науката е дѣлението на *Склетеръ* и *Уелсъ*, което е направено върху геологическата старость на областитѣ и върху разпространението на бозайницитѣ [1]).

Безъ да излагаме тѣхната обширна теория, ще споменемъ само, че тѣ раздѣлятъ земната повърхнина на 6 области, последна отъ които е *палиарктическата,* къмъ която спада и нашето отечество и съседнитѣ на него страни (Д. Иоакимовъ, доцентъ: Ржководство по ентомология, Университетска библиотета № 103, стр. 77—78). Споредъ Д-ръ *Кобелтъ,* тая область обема почти цѣла Европа (безъ полярнитѣ й части), западна Азия и северна Африка до Сахара. Възъ основа на разпространението на Molluska (мекотѣлитѣ) и на охлювитѣ (Gastropoda) той дѣли тая область на 14 провинции или подобласти, отъ които 5 се падатъ на Балкански п-въ, а именно: 1. Далматинска; 2. Босненска; 3. Северо-балканска; 4. Албано-Македонска и 5. *Ориенталска,* въ която влиза южна България съ южно-българското или *Странджанско* черноморско крайбрѣжие, съ *източна Тракия, Цариградската* область, южна Гърция, М. Азия, с. из. Африка до Триполисъ (П. Дрѣнски, стр. 68—69).

---

[1]) *П. Дрѣнски.* Чертици изъ зоогеографията на България, сп. Естествознание, год. III. кн. II 1919 год., стр. 65—66.

Споредъ поменатата по-горе теория, за да се характеризира една страна въ фаунистично отношение и да установимъ правилно зоогеографското разпредѣление, необходимо е да се знае, какъ е ставало измѣнението на релйефа ѝ презъ разнитѣ геологически периоди или съ други думи, какво е било съотношението между сушата и водата (морето) и врѫзкитѣ ѝ съ съседнитѣ страни, особено презъ последнитѣ периоди отъ развитието на земята. Важно е сѫщо да се знае сегашното географско положение на тая область и връзката на фауната ѝ съ тая на съседнитѣ страни.

Даннитѣ относно геологическото минало на нашето отечество говорятъ, че съ настѫпването на третичния периодъ, България и земитѣ около нея до М. Азия, Кримъ и Кавказъ, на западъ до Алпитѣ, сѫ били заети отъ *номолитното еоценско море*. Това положение не се е измѣнило много и въ олигоцена. Но въ началото на миоцена се забелязва стѣснение границитѣ на Срѣдиземно море. Тогава се освобождаватъ отъ морето и нѣкои части отъ ю. България, Кримъ и Кавказъ. Обаче, къмъ срѣдата на тази епоха е настѫпилъ обратенъ процесъ: морето наново е започнало да наводнява тия предѣли и така се образувало *Сарматското* море, което къмъ края на миоцена се разпокѫсва на малки и осамотени части, безъ връзка съ Срѣдиземно море. При началото на плиоцена днешнитѣ океани и морета окончателно се оформяватъ. Тогава Черно море не се е съединявало съ Срѣдиземно. Босфорътъ и Дарданелитѣ били суша, която свързвала Балкански п-въ съ Мала Азия. Презъ квартерната епоха двет морета влизатъ въ съобщение. Въ зоогеографско отношение тая стара връзка между двата континента е твърде важна. Важно е сѫщо за нашата характеристика и обстоятелството, че едновремено съ България презъ плиоцена се явяватъ като суша Кримъ, Кавказъ и М. Азия. Може съ положителность да се твърди, че между М. Азия и

Гърция е сѫществувала цѣла суша, която е съединявала двата материка, но въ последствие е хлътнала дълбоко, като сѫ останали да стърчатъ само високитѣ ѝ части въ видъ на острови (П. Дрѣнски, стр. 70—71).

Ед. Зюсъ (Ed. Sucss) предполага, че едновременно съ егейската суша е сѫществувала презъ четвъртичната епоха и друга суша, която е раздѣляла сегашното Черно море на две по направление Емине — Кримъ. Като доказателство на това се сочи, сѫществуващата подморска планинска верига Хорстъ, която съединява тия крайбрѣжия. Като второ доказателство за сѫществуването на Емине — Кримска суша се привежда и еднаквото разпространение на едни и сѫщи животни по българското черноморско крайбрѣжие и въ Кримъ и Кавказъ и то такива видове, които другаде не се срѣщатъ. Това обстоятелство е важно да подчертаемъ за по-нататъшната наша характеристика.

*

За развитието на фауната въ една область отъ голѣмо значение е и днешното ѝ географско положение. Въ това отношение Странджа пл. съ изт. Тракия заематъ особено положение въ Балкански п-въ, който отъ край време е служилъ, както и днесъ, за яка връзка между Азия и Европа. Тая връзка се пада главно на Тракия и Странджа, които заематъ най-юго-източната му часть. Както народитѣ въ далечното минало сѫ минавали отъ Европа за Азия и обратно, презъ този единственъ пѫть, така сѫщо сѫ се разселвали и организмитѣ отъ изтокъ къмъ западъ още презъ далечнитѣ геологически епохи и днешнитѣ български земи сѫ представлявали сѫщинска станция за разселващитѣ се организми.

Странджа пл. спада въ голѣмата си часть къмъ земитѣ, които влизатъ въ басеина на Марица, къмъ която, чрезъ Еркене, праща водитѣ, си съ многобройнитѣ притоци. Обаче, Приморска и Вѫтрешна Странджа, чрезъ съответнитѣ рѣки, пращатъ водитѣ си въ Черно

море. Така че, ако чрезъ Еркене и Марица Странджа има връзка, отъ една страна, съ Бѣло море, то чрезъ другитѣ рѣки тя е свързана съ Черно море, посрѣдствомъ което пъкъ тя има връзки съ Кримъ, Кавказъ и М. Азия. Благодарение именно на тая двойна орохидрографска връзка на Странджа съ Срѣдиземноморската область на югъ, съ Понтийската на изтокъ и съ останала България на северъ — тя дължи голѣмата си и разнообразна фауна, както дължеше и богатата си и интересна флора.

б) Характерътъ на Странджанската фауна

Видѣхме, че всички чужди и наши автори поставятъ българскитѣ земи къмъ палеарктичната область. Както по орографскитѣ си особености България се раздѣля на три области: *северна*, *южна* и *юго-западна*, така би могла да се раздѣли и въ фаунистично отношение. Странджа пл. съ южна Тракия въ орографско отношение представятъ естествено продължение на южно-българската область и затова въ фаунистично отношение тя напълно сподѣля характера на тая область, макаръ по нѣкои рѣдки свои екземпляри отъ животни и растения би могла да се вземе като отдѣлна подобласть или провинция.

Но въпрѣки известни фауностични различия въ българскитѣ области, включително и Странджа, всички наши и чужди автори признаватъ единодушно голѣмото единство на българската фауна. Сжщитѣ автори подчертаватъ отъ друга страна и сходството на българската фауна съ тая на срѣдна и особено на южна Европа (Дрѣнски, стр. 74). Тая връзка проф. С. Юреничъ намира въ еднаквато разпространение на *паяцитѣ* отъ видоветѣ: Helix austriaca, Mühlf и Helix condicans Ziegl и особено видоветѣ: Helix memoralis H. и H. oltusalis Ziegl, които еднакво сж разпространени въ срѣдна

Европа и у насъ (Год. Соф. Университетъ, год. IV, 1905—1906, стр. 351).

Тая връзка се потвърждава отъ изучванията на П. Дрѣнски върху паяцитѣ отъ вида Argiope lobata cl., който е разпространенъ, както въ срѣдна Европа, така и у насъ. Видоветѣ: Sunageles todilus E. S. и Leptorchestes mutiloides lc., които се срѣщатъ въ Сицилия, Корсика, южна Франция и Алжиръ, намиратъ се и въ северна Странджа (Дрѣнски, стр. 75).

Повечето наши ентомолози, обаче, сѫ наклонни да приематъ, че сѫществува по-голѣма връзка на българската фауна съ тая на М. Азия, Кримъ и Кавказъ, отколкото даже на южна, особено на срѣдна Европа. И затова интересно би било да се посочатъ примѣри за връзката на нашата фауна съ тая на М. Азия, Кримъ и Кавказъ. Нашитѣ учени лепидоптеролози твърдятъ, че повече отъ една шеста отъ нашата *пеперудна* фауна има ориенталско произхождение. Напримѣръ видоветѣ: Lapides balcania Friv., Lemonia balcanica Hs., Anaitis columbata Utzn., Cossus balcanicus ld., Theis corisyi God. и много други. Освенъ това, сочатъ се и много наши индемични форми, като: Erebia redopenis Nich., Bison inversarius Rbl., Tinea rumelicella Rbl. и др. (П. Дрѣнски. стр. 75—76).

Близкото родство между тия две отдалечени фауни изтъква и проф. Д-ръ W. Kulczunshi съ своитѣ изследвания върху *паяцитѣ* на М. Азия. Отъ 68-тѣхъ вида, които той намира тамъ, съ малки изключения, почти всички тѣ сѫ намѣрени и въ България. Не бихме могли да си обяснимъ близостьта и еднаквостьта на тия две фауни, освенъ съ нѣкогашнитѣ геологически връзки между тия две отдалечени области.

Би могло сѫщо така, макаръ съ по-малко данни, да се останови, известна връзка между фауната на нашето Черноморско крайбрѣжие, особено Странджанското, съ тая въ Кримъ и Кавказъ. Напримѣръ, споредъ П. Дрѣнски (стр. 76), голѣмия *безкракъ гущеръ* (Pseudopis

appus Pallas), който е особено разпространенъ въ северо-източна Странджа, около Созополъ и Василико, споредъ проф. Кулагинъ има сжщо така обширно разпространение и въ Кримъ и Кавказъ. Другаде той не е познатъ. Известенъ е за нашата фауна и гущера Lacerta taurica, който за прьвъ пжть е откритъ въ Кримски (Таврически) п-въ, откждето е получилъ и името си. Отъ *змиитѣ* характерни сж видоветѣ: Ophiops elegans Men и Typhlos Vermicularis Men, които се срѣщатъ само въ Кримъ, Кавказъ и южна България. *Костенурката* Emys caspica Gm., която има най-голѣмо разпространение въ България, се срѣща сжщо въ Кавказъ и Каспийката область, откждето е добила и името си.

Приведенитѣ нѣколко примѣри, твърде характерни за тия области, сж, мислимъ, достатъчни да остановятъ кримокавказкия характеръ на нашето черноморско странджанско крайбрѣжие.

П. Дрѣнски ни посочва и еднаквото разпространение на нѣкои видове *паяци*, което още повече подчертава зависимостьта въ фаунистично отношение между тия две отдалечени области. Видътъ Saitius taurica Kules чието отечество е Таврически п-въ, е намѣренъ отъ П. Дрѣнски презъ 1910 г. около Бургаското крайбрѣжие. Сжщо и видътъ Trochosa singoriensis Laxm., който има най-голѣмо разпространение въ ю. Русия, е намѣренъ отъ П. Дрѣнски сжщо по Бургаското крайбрѣжие. (стр. 77). Тия два вида паяци сж характерни еднакво за руската и нашата южно-българска фауна.

Професоръ С. Юреничъ сжщо признава тѣсната връзка между тия две фауни и за доказателство привежда понтийския видъ *охлювъ*, Pomatia abtusabis Zicgl, който и у насъ и въ южна Русия достига най-широко разпространение (П. Дрѣнски, стр. 78).

Приведенитѣ данни потвърждаватъ по несъмненъ начинъ връзката между двѣтѣ фауни. Не може да се допусне изобщо, че посоченитѣ видове паяци, охлюви

змии или гущери, биха могли по нѣкакъвъ неестественъ пѫть да бѫдатъ пренесени тукъ или тамъ. Ето защо, налага се споредъ насъ, нашитѣ естественици и зоогеографи да ограничатъ една *зоогеографска областъ*, може би до дето се простира понтийското влияние по нашето черноморско крайбрѣжие или по-точно до дето се срѣщатъ посоченитѣ видове, и която область по своя характеръ да е близка на Кримо-кавказката.

Посоченитѣ геологически, географски и фаунистични връзки изобщо, на България съ по-близки и далечни страни, ни даватъ вече основание да се запитаме: *въ коя зоогеографска область трѣбва да поставимъ Странджа планина?*

Шмидъ, възъ основа на разпространението на *бозайницитѣ*, поставя цѣлия Балкански п-въ къмъ *Медитеранската* область, съ изключение на северна България и часть отъ северна Сърбия. По-късно (1875 г.) Fuavel раздѣли полуострова на северъ и на югъ отъ Балкана на две фаунистични зони, като имаше предвидъ разпространението на нѣкои видове *бръмбари*. Още по-късно Д-ръ Кобелтъ при разпредѣление на палеарктическата область въ фаунистично отношение, постави българскитѣ земи въ три провинции: *Северо-балканска, Македоно-албанска* и *Ориенталска*. П. Дрѣнски, като приема това дѣление за най-сполучливо, поставя още една: *Кримо-кавказка* или *Таврическа*.

Ориенталската или *Тракийска* провинция обема цѣла Тракия или долината на Марица и притоцитѣ ѝ. Тя се характеризира съ малоазиатски форми. А Кримо-кавказката, която обема цѣлото черноморско крайбрѣжие и навлиза на вѫтре до Сливенъ, Ямболъ, Елхово и Сакаръ пл., се характеризира съ много типични понтийски и кримо-кавказки форми.

Отъ горното следва, че северна и северо-източна Странджа съ своитѣ типични форми спада въ Кримо-кавказката или Понтайска область, както спадаше и въ

флористично отношение, а южна и юго-западна— къмъ *Ориенталската* или *Тракийска* зоогеографска область или провинция. Но по-горе изтъкнахме, че въ южно-българскитѣ земи се срѣщатъ и такива форми, които сж характерни за срѣдна и южна Европа и особено за Срѣдиземноморската область.

Отъ горното следва да заключимъ, имайки предвидъ голѣмото разнообразие на форми, че Странджа, като най-югоизточната часть отъ южно-българската зоогеографска область, *напълно сподѣля смѣсения характеръ на последната.* Макаръ да има много общи понтийски и медитерански форми, които ѝ придаватъ преходенъ характеръ спрямо Понтийската и Медитеранска области, обаче, въ нея се срѣщатъ и много други форми, които сж характерни за срѣдна и южна Европа.

в) Животенъ свѣтъ

Поради смѣсения понтийски, медитерански и европейски характеръ на своята флора и релиефа на терена, въ Странджа се срѣщатъ най-разнообразни видове животни.

На първо мѣсто всѣкакъвъ видъ едъръ и дребенъ добитъкъ: *крави, волове, биволи, коне, магарета,* които се срѣщатъ навсѣкжде въ планинскитѣ селища, а *мулета* и *камили* само въ южнитѣ части на планината; после *овце, кози, свинета,* които еднакво се отглеждатъ навсѣкжде.

Слабата населеность на планината, голѣмитѣ и безлюдни пространства между отдалеченитѣ селища, даватъ възможность за развитие на голѣмъ брой диви животни, както и хищнитѣ отъ тѣхъ: *вълкъ* (Canis lupus), *лисица* (Vulpes vulgaris), *дива котка* (Fetis catus), *катерица, видра, поръ, борсукъ, бѣлка, златки,* и др. Въ недалечното минало въ по-непристжпнитѣ горски и скалисти мѣста на Странджа се е срѣщала и *мечка* (Ursus arctus), но сега тя е изчезнала. Като доказател-

ство за нейното сѫществувание ни служатъ нѣкои наименования на рѣки, скали, дупки и други мѣстности, като: *Аидере* (Меча рѣка) *Мечкобиево*, М. Търновско, *Меча канара* при в. Живакъ, *Меча дупка* при с. Стоилово, *Меча дупка* при с. Цикнихоръ, *Мечи баиръ* при с. Бѣлградъ, Чаталджанско, *Мече брѫдце* при с. Калово, *Аидере* при с. Терзи дере, и много други. Едно отъ най-характернитѣ животни въ тая планина е *чакалътъ*, който е на изчезване. На европейския континентъ той се срѣща само у насъ, предимно въ Странджа и то около Василиковско. Анатомически той се приближава до вълка и домашното куче, но по начина на живота си има нѣщо срѣдно между вълка и лисицата. Чакалътъ е повече лешоядно животно и затова не е вреденъ. Убиватъ го заради кожата, която е обикновено златно-червеникава и се цени добре[1]). Чакълътъ е характеренъ още съ своеобразното си нощно виене.

Въ Странджа се срѣщатъ още почти всички *хищни* диви птици, познати у насъ, като: *бѣлоглавъ орелъ* (Vhelturidae), *бухалъ* (Buboignavus), *соколъ скитникъ* (Cireus), *ястребъ* (Cireus) *кукумявка* (Atnone noctua), *синя гарга* (Coracias ga rula), *ястребъ врабчаръ* (Asturinae) и др. Срѣщатъ се сѫщо пойнитѣ птици и птицитѣ за ловъ: *славей, косъ, чучулига, синигеръ, кукувица* (Guculas canachus), *гургурица, дивъ гълѫбъ* (Colombidae) Една отъ рѣдкитѣ птици за ловъ въ Странджа по крайбрѣжието, между Бургасъ и с. Кюприя, е *колхидски фазанъ* (Phasionus colhisus). Другаде въ България той се срѣща само въ гѫсталацитѣ край Тунджа и Струма. Навсѣкѫде, обаче, тая красива дива птица е на изчезване, поради безразборното ѝ унищожаване.

Есень и пролѣть по устието на по-голѣмитѣ рѣки и крайморски блата се срѣщатъ най-разнообразни блатни птици, особено презъ време на пасажитѣ имъ.

---

[1]) *Н. Атанасовъ*: Чакалътъ въ България в. „Зора", бр. 4695, 23.II 1935 год.

Отъ дивеча въ най-голѣмо изобилие сѫ: *заека, сърната и глигана. Еленътъ* се срѣща по-рѣдко.

Рѣкитѣ на Странджа сѫ богати съ разнообразна риба: *пъстърва* (Truta ario), *мрѣна* (Barbus alukiatilus), *шаранъ* (Cuprinus carpio), *кефалъ* (Jeuciscus leuciscus), *лупавци* (рѣчни попчета) *змиорки, сомъ, цирона, плюскачета* и други.

При устието на рѣкитѣ и въ блатата нѣкои отъ тия риби се срѣщатъ въ голѣмъ видъ и изобилие. Богато съ морска риба е и крайбрѣжието на Странджа. По-известни риби сѫ: *есетра* (Acipenser güldenstädi), *пъструга* (Acipenser stellatus), *попчета* (Gabilus), *хамсия* (Engraulis encrassicalis), *сардела* (Clupea alasa), *лакерда* (Salmo salar), *сафридъ* (Trachurus Trachurus), *скомрия* (Scomber), *паламудъ* (Pelamys sarda), *карагьозъ* (Alosa pontica), *барбунъ* (Mulus barbatus), *илария* (Mugil saliens), *платарини* (Magul anratus), *смаридъ* (Smaris chriselus), *леферъ* (Lemnoden saltator), *калканъ* (Kombus meothicus). Срѣщатъ се и по-голѣмитѣ риби като *акула* (Acanthias cuxinus), *делфинъ* и др.

Намиратъ се още всѣкакви видове влечуги и земноводни. По рѣкитѣ и доловетѣ се срѣщатъ само *криви раци*. Като изключение *прави раци* се въдятъ само въ р. Велика, притокъ на Рѣзова. Въ сѫщата рѣка се въдятъ и *миди*, които въ другитѣ рѣки на Странджа не се забелязватъ.

III Стопански отношения

1. Обща характеристика на стопанския животъ

Когато прадѣдитѣ на странджанци заселили презъ VII в. тая планина, тѣ намѣрили тукъ достатъчно условия за единъ скроменъ и спокоенъ животъ. Работната земя, макаръ да не е напълно достатъчна и доброкачествена, но съ упоритъ трудъ и постоянство тѣ изкарвали прехраната си и задоволявали своитѣ нужди. Условията

за едно разнообразно скотовъдство сж били още по-благоприятни, главно съ богатитѣ горски паши и топли мери по крайбрѣжието за зимуване, а така сжщо и съ вѣковнитѣ гори, които даватъ изобиленъ желждъ за свиневъдство. Сжщитѣ гори сж били източникъ и на други поминъци, които се появили впоследствие: дърварство, вжглищарство, бичкиджийство, кираджилъкъ, ловъ на най-разнообразенъ дивечъ и др. Рѣкитѣ въ Странджа, макаръ и непълноводни сж богати съ изобилна риба, особено при устията, кждето нѣкои се разливатъ въ обширни блата. Презъ известни периоди тукъ сж процъвтѣвали, покрай земедѣлието, и други земедѣлски култури, като лозарство, бубарство, овощарство и др. Казаното се отнася само за с.-изт. Странджа, защото въ ю. западна тия култури винаги сж били въ цвѣтущо състояние. Макаръ овощията въ диво състояние да сж въ голѣмо изобилие особенно сливитѣ, които тукашното население нарича *зарзалини*, обаче, то не е свикнало да вари ракия отъ тѣхъ.

Въ миналото по-голѣмо стопанско значение е имало, както ще видимъ, рударството въ М. Самоковъ, но когато къмъ 1878 г. се спрѣла експлоатацията на рудата, този поминъкъ изчезналъ. Макаръ въ Странджа да се срѣща на много мѣста мраморъ и гранитъ, обаче, кариерната индустрия е още въ своя зародишъ.

Освенъ съ горнитѣ поминъци, една часть отъ населението се е занимавала, особено въ миналото, съ разнообразни занаяти и търговия съ свине, едъръ и дребенъ добитъкъ и млѣчни продукти, кожи, вълна, дървенъ материалъ и дървени вжглища. Търговията съ дървенъ материалъ и вжглища а ставалъ главно по море презъ черноморскитѣ скели по крайбрѣжието, а търговията съ добитъкъ и други произведения по сухо по-главнитѣ пжтища, които пресичатъ Странджа и съединяватъ ю.-изт. България съ изт. Тракия. Главни търговски пжтища въ миналото сж били: 1. Пжтьтъ,

който съединявалъ Бургасъ съ Лозенградъ презъ М. Търново и съ разклонение: М. Търново — М. Самоковъ — Виза и второ разклонение: М. Търново — Скопо — Яна — Бунархисаръ. 2. Пжтьтъ, който съединявалъ градоветѣ Бургасъ, Айтосъ, Карнобатъ и Ямболъ съ Лозенградъ презъ Факия и Кайбиларъ по течението на Текедере съ едно разклонение: Факия — Алмалиитѣ Ковчасъ и по билото на Странджа е слизалъ къмъ Едига — Скопо — Бунархисаръ — Виза и второ разклонение: Факия — Кайбиларъ, Петра-Полосъ — Баба-Ески или Хафса.

Преди да се прокаратъ желѣзопжтни линии въ изт. Тракия и да се засили презморския транспортъ, тия естествени пжтища сж имали голѣмо търговско значение. Тѣхното значение се засили още повече, когато се прокараха преди 40—50 години шосета. По тия пжтища е билъ смъкванъ, съ волски и биволски коли, най-разнообразенъ дървенъ материалъ отъ балкана за полето, по тѣхъ сж били прекарвани голѣмитѣ стада джелепски добитъкъ за градскитѣ центрове въ изт. Тракия и Цариградъ, по тѣхъ сж се движели и беглишкитѣ овце. И обратно: по сжщитѣ пжтища сж се пренасяли манифактурни стоки, вино и ракия отъ търговскитѣ и винарски центрове, като Лозенградъ, Скопо и др. за балкана. Други по-второстепенни пжтища сж съединявали вжтрешностьта на Странджа съ крайбрѣжнитѣ скели, по които пжтища е ставалъ превоза на дървения материалъ и вжглищата за износъ.

Кираджилъкътъ изобщо е билъ странично занятия, но доста доходно за населението. Странджански колари сж отивали съ своитѣ коли, натоварени съ най-разнообразенъ дървенъ материалъ, съ кашкавалъ и сирене или съ овесъ чакъ до Одринъ и Родосто.

Освенъ съ търговия голѣма часть отъ градското население се е занимавало и съ *занаятчийство*. Въ Царево, Ахтополъ, Малко-Търново, Бунархисаръ, Виза,

Мидия, Чорлу и др. сѫ цъвтѣли най-различни занаяти, които започнаха да западатъ едвамъ въ по-ново време, защото фабричната индустрия въ Турция си проби пѫть напоследъкъ. Чрезъ посоченитѣ по-важни поминъци странджанското население е задоволявало достатъчно своитѣ скромни нужди.

Въ следващитѣ страници ще разгледаме нѣкои отъ по-главнитѣ поминъци, — въ миналото и днесъ — които иматъ и по-голѣмо стопанско значение.

2. Земедѣлие и земедѣлски култури.

Земедѣлието е първия поминъкъ на Странджанскитѣ българи, който тѣ познавали добре още преди преселението имъ тукъ. Макаръ почвенитѣ и климатични условия да не сѫ съвсемъ благоприятни за едно доходно земедѣлие, съ упоритъ трудъ тѣ изкарвали своята скромна прехрана. Като говоримъ, обаче, за почвени и климатични условия, трѣбва да направимъ едно предварително различие въ тия условия за юго-западна и сев.-източна Странджа. Докато на югъ климата и почвата позволяватъ вирѣенето не само на житнитѣ храни, но и на всички земедѣлски култури, то на северъ не е сѫщото. Поради слабостьта на почвата тукъ има краища, като М. Търновско например, кѫдето никога само съ земедѣлие не би могло да се изхрани мѣстното население.

За климатичнитѣ условия въ Странджа ние имахме случай по-горе да говоримъ. За развитието на земедѣлието не сѫ достатъчни само тия условия, но и почвата, която е първата предпоставка за добро земедѣлие. Като изключимъ южнитѣ и юго-западни низки разклонения, както и рѣчнитѣ долини на планината, въ останала Странджа имаме чисто *планински* почви, които може да подраздѣлимъ на три вида, споредъ както самото мѣстно население ги нарича. За най-слаба почва се счита *пѣсъчливата*, съ слабо хранителни

вещества, която не може безъ наторяване да изхрани пъленъ класъ. По-добра почва се смѣта *комсальтъ*, образувана отъ разрушени кристални шисти, но примѣсена съ повече глина. По рѣчнитѣ долини, кждето малкитѣ притоци свличатъ наноси отъ склоноветѣ, се намира още по-добрата почва — *иловица*, въ която преобладава глинена пръсть. Въ нѣкои седловини на Странджа, напримѣръ тая между селата Дерекьой и Корията, по самото било на планината, се срѣща и черноземъ, какъвто е и на югъ къмъ Бунархисарско, Визенско, Чорленско и Чаталджанско, който населението нарича *кара-топракъ* (черна земя). Въ сжщность тая почва не е съвсемъ черна, както напр. бургаския черноземъ, а е малко кафява, поради слабъ примѣсъ на глина, но е много плодородна. Най-хубавото жито въ изт. Тракия се ражда на тая почва въ Бунархисарско — *„едро като дрѣнки и жълто като злато“*, както разказваха нашитѣ войници презъ балканската война.

Нуждата отъ повече работна земя е карала населението въ Странджа да прибѣгва къмъ коренежъ на изсѣчени гори (ачми). Въ първитѣ години тая почва е по-плодородна, понеже съдържа повече влага и хранителни вещества. Това обстоятелство е карало населението да прибѣгва къмъ опустошение на горитѣ.

Поради слабата почва нивитѣ се оставятъ презъ година на угаръ. Редовно се сѣятъ само наторяванитѣ ниви, но това нѣматъ възможность всички да правятъ. Най-добъръ торъ се счита овчиятъ. Земледѣлци, които иматъ по-голѣми стада овце и кози иматъ възможность съ подвижни пладнища, *егреци*, да наторяватъ своитѣ ниви. Наторяването става и съ говежди торъ, наричанъ *гюбре*, който се събира зимно време, когато хранятъ едрия добитъкъ на ясла. Говеждиятъ торъ се събира въ двороветѣ или по мегданитѣ на купища, които наричатъ *буница* или *буклуци*.

Земедѣлието изобщо въ Странджа е твърде примитивно. Разпокѫсаностьта на нивитѣ и стръмния теренъ не благоприятствуватъ за никакво по-сериозно рационализиране и подобрение на орѫдията за обработка. Жетвата почва 15—20 дни по-късно отъ полето, обикновено при хубаво лѣто, къмъ втората половина на юний, преди Петровдень. Вършитбата става съ *диканя*, широки и дебели талпи, отпредъ извити нагоре, наковани отдолу съ кремъци и влѣчени отъ волове или биволи.

По-рѣдко вършитба става съ коне, които сѫщо влачатъ по-лека диканя или само препускатъ въ харманa или *гумното*, както се нарича отъ населението. За обръщане на *насаденитѣ снопи*, въ гумното си служатъ съ *вили* и *нихнитири*, а при последното обръщане, съ дървени лопати. Съ тѣхъ става и вѣенето, за отдѣляне житото (зърното) отъ плѣвата. Получената храна поставятъ въ хамбари, наричани въ повечето села *съсеци*. Тѣ представляватъ нѣколко дъсчени неподвижни отдѣления, сандъци за жито, ечемикъ, овесъ, царевица, просо и др., които се намиратъ въ вѫтрешната „кѫща“ (стая).

Тукъ вирѣятъ всички житни култури: жито (зимница и лѣтница), смѣсь, ръжь, овесъ, ечемикъ, просо, царевица, сѫщо и бобовитѣ: бобъ, леща, грахъ, нахутъ, бакла и др. По долинитѣ сѣятъ ленъ и конопъ. Царевицата, която населението въ повечето села нарича *влашка*, сѣятъ сѫщо въ рѣчнитѣ долини, понеже тя обича по-силна почва. Ленъ и конопъ сѣятъ въ ограничено количество, за мѣстни нужди: ризи ,черги, торби, конци и др. Бостани и зеленчуци вирѣятъ навсѣкѫде, но озрѣватъ по-късно. Почти всѣки домакинъ си има зеленчукова градина край селото, обикновено подъ вода, въ която сѣе: фасулъ, тикви и др. зеленчуци, които сѫ главната храна на населението.

Изобщо, земедѣлието въ Странджа, съ изключение, разбира се, въ юго-западнитѣ ѝ склонове, е слабо. Такова е било и въ миналото, преди присъединението на

сев. източна Странджа къмъ България. Такова е било и въ турската часть отъ тая планина. Ако не сж страничнитѣ поминъци като вжглищарство, дърварство, кираджилъкъ, скотовъдство и др. трудно би могло населението да се изхранва. Малцина сж земедѣлцитѣ, които вадятъ, освенъ прехраната и нѣщо за проданъ.

На голѣмото мнозинство, добитата храна едвамъ достига за нѣколко месеци отъ годината, а за останалитѣ месеци трѣбва да се купува отъ вънъ. Недостатъченъ се явява и фуража за добитъка, затова известно количество се доставя отъ Бургаско или Срѣдецко (Карабунарско). При по-тежки зими голѣма часть отъ добитъкътъ умира, поради липса на фуражъ и средства и възможность да се доставя такъвъ. Въ турско време, когато е сжществувалъ *юшура* (десятъка), който се препродавалъ отъ държавата на мѣстни или външни търговци, населението тогава купувало храна отъ тия търговци, които я имали складирана въ селски хамбари. Но когато и тая храна не достигала, тогава доставяли отъ Лозенградъ или Бунархисаръ, които били голѣми житни центрове.

Много бавно върви тукъ разнообразяването и подобрението на земедѣлскитѣ култури. Картофитѣ, напримѣръ, сж въведени въ последно време и тѣ вирѣятъ отлично. Следъ войнитѣ се направиха опити съ тютюна и лозата. По мнението на сведущи хора, тютюновата култура би вирѣла отлично въ Странджа. Първитѣ опити дадоха насърдчителни резултати, настжпилата криза, обаче, и обезценяването на тютюна отчая населението и то престана да сѣе тютюнъ.

За лозарството сжщо има благоприятни условия. Изглежда, че въ миналото лозарството е сжществувало на много мѣста въ сев. източна Странджа. Наименования като „Старитѣ лозя“ се срѣщатъ на често край нѣкои селища, напр. въ околностьта на М. Търново, северно отъ Църногорово. Старитѣ м. търновски лозя сж сжще-

ствували даже до освободителната война (1878 год.). Следъ войната турцитѣ въздигнали тоя градъ въ околийски центъръ, поставили въ него гарнизонъ и войницитѣ постоянно опустошавали лозята, докато населението било принудено да ги изостави. Следъ балканската война, когато цѣлиятъ този край остана въ границитѣ на България, този поминъкъ наново се въздигна. Около М. Търново, Царево (Василико), Ахтопълъ и нѣкои села гроздето вирѣе отлично, както обикновеното, така и десертното. Производството е ограничено и служи само за мѣстни нужди. Въ Малко Търново презъ 1932 год. е имало само 1100 декари лозя, които сега сѫ увеличени. Производството презъ миналата 1937 г. е било 420,000 кгр. грозде. Преди освобождението на този край (1912 г.) грозде, вино, плодове, даже и нѣкои зеленчуци сѫ се доставяли отъ Лозенградъ. Населението даже е било съ едно предубеждение, че тукъ нищо не се ражда. Сега м. търновци не само че не купуватъ грозде отъ Л. градъ, но продаватъ на лозенградскитѣ турци, които се показаха некадърни да обработватъ изоставенитѣ отъ гърци и българи, при изгонването имъ, обширни лозя, отъ които се приготовляваха прочутитѣ лозенградски вина, мастихи (бата), коняци и ликьори.

Овощарството въ Странджа има сѫщо всички благоприятни климатични и почвени условия да стане единъ допълнителенъ поминъкъ съ стопанско значение. Особено благоприятно въ това отношение се оказватъ селата, които сѫ разположени по рѣчнитѣ долини, кѫдето, освенъ изобилната вода за напояване и дебелитѣ градински почви, тукъ климатътъ е по-мекъ и долинитѣ сѫ запазени отъ силнитѣ вѣтрове, благодарение на околнитѣ височини. Изобщо, низкитѣ части на планината, които иматъ полубалкански характеръ и по-добра почва, благоприятствуватъ за овощарството. Самиятъ фактъ, че всички овощия, като круша, ябълка, бадемъ,

слива, мушмула, череша, после орѣхъ, леска и др. се срѣщатъ въ Странджа необлагородени, въ полудиво състояние, е едно указание, че могатъ да вирѣятъ и облагородени. Направенитѣ въ последно време опити въ това направление по личенъ починъ и срѣдства отъ просвѣтени и напредничави граждани сѫ дали твърде задоволителни резултати, особено съ крушата, ябълката и лешника. Получени сѫ ябълки и круши много едри, сочни и сладки. Въ областната стопанска изложба въ

Долината на Велека

Бургасъ презъ месецъ октомврий 1935 година, гражданинътъ Д. Дяковъ отъ М. Търново, бѣше изложилъ хубави едри лешници падуанска, андалузка и керсуанска порода. Орѣхътъ сѫщо вирѣе въ изобилие, особено по течението на Велека и Рѣзовска рѣка. Но всичко това е само едно начало и при това едно добро оказание.

Нуждна е подкрепата на държавата и съдействието на компетентни лица и власти, за да се създаде отъ овощарството за мѣстното малоимотно и бедно население единъ страниченъ поминъкъ. Дългъ е на агрономическитѣ и общински власти съ всички срѣдства да подпомогнатъ и насърдчатъ личната инициатива. Министерството на народното стопанство би могло да отпусне безплатно отъ държавнитѣ разсадници достатъчно доброкачественъ посадоченъ материалъ отъ овощни дръвчета, които най-добре биха вирѣли въ този край. Трѣбва да се направи сериозенъ опитъ за създаване на *комплектни* овощни градини. При една последователность, съ системна и упорита работа отъ граждани и власти, ние мислимъ, че затуленитѣ долини на Странджа биха се изпъстрили въ непродължително време съ овощни градини.

Въ нѣкои краища на Странджа въ миналото е било развито и *бубарството*. Важенъ бубарски центъръ е билъ и М. Търново. Рѣдко е имало домакинство, което да не е отглеждало буби (кукули). Съ тая работа се занимавали изключително женитѣ. Отглежданитѣ пашкули сѫ били изнасяни въ Одринъ и Цариградъ, даже сѫ идвали търговци отъ Бруса и другаде да откупуватъ бубино семе или сами да отглеждатъ буби, защото тукъ излизали по-доброкачествени. Но този допълнителенъ поминъкъ, поне за нѣкои селища, сега е изчезналъ. На какво се дължи това—не се знае. Останали сѫ само тукъ-тамъ неизкоренени черници по дворовет̀ѣ, които напомватъ за този изчезналъ поминъкъ. Всички други черничеви градини около града сѫ изкоренени.

3. Гори

а) Дърварство — Състояние на горитѣ — Производство

Странджа планина е богата предимно съ дѫбови и букови гори. Като такава тя е възпѣвана въ народнитѣ

ни пѣсни. Макаръ следъ прокарване на новата граница по-хубавитѣ гори да останаха въ Турция, около Самоковъ, Велика, Ятросъ, Пенека и други села, но не малко е горското богатство и въ българската часть на тая планина. Пресмѣтнати въ декари, горитѣ въ тая часть на Странджа, които заематъ М.-Търновска и части отъ Бургаска и Срѣдецка околии, възлизатъ всичко на 1,673,230 декари, отъ които за първата околия 916,820 д., за втората 512,030 д. и за третата 244,380 д. Общо *държавнитѣ* гори за тритѣ околии сѫ 836,650 д., *общински* 746,430 д., *частни* 71,900 д. и *училищни* 25,670 д.

Процентно държавнитѣ гори въ Бургаска, М. Търновска и Срѣдецка околии съответно общия размѣръ сѫ: 85%, 13% и 5·4%, общинскитѣ, съответно 14%, 75% и 87%, частнитѣ: 5%, 8·5% и 0·1% и училищнитѣ: 3·5%, 0·5% за Бургаска и Срѣдецка околии, а за М. Търновска — неизвестно. Отъ посоченитѣ данни прави силно впечатление факта, че докато въ новоприсъединената часть отъ Странджа (1913 г.) държавнитѣ гори съставятъ 85%, то въ присъединената презъ 1878 г. часть общинскитѣ гори приближаватъ този процентъ (80%), а за всички останали остава около 20%.

За да се види гористостьта на края, ще посочимъ, че на 1,378,350 д. площь въ Бургаска околия се падатъ 512,030 д. гори; въ М. Търновска околия на 1,793,000 д. площь се падатъ 916,820 д. гори, а въ Срѣдецка околия на 1,019,000 д. площь се падать 244,380 д. гори. Сравнени горитѣ въ всѣка околия съ броя на населението й, ще имаме за Бургаска околия на единъ жителъ 7 декари гора, за М. Търновска — 55 декари, а за Срѣдецка — 9 декари. Сравнена гористостьта съ гѫстотата на населението, ще имаме: за Бургаска околия процентно на 37% гористость — 51% гѫстота, за М. Търновска на 74% гористость — 20% и за Срѣдецка 24% гористость — 26% гѫстота. Явно е, че М. Търновския

край, макаръ да е по-гористь отъ останалитѣ, обаче, е много по-рѣдко населенъ.

Отъ посоченитѣ гори, повече отъ двѣтѣ трети сѫ низкостъблени, особено въ Срѣдецка и Бургаска околии. Високостъблени гори сѫ запазени само въ М.-Търновска и бившата Василиковска (Царевска) околия, а въ Бургаска — само по старата турско — българска граница. Известни високостъблени гори, отъ които приготовляватъ главно траверси и другъ строителенъ материалъ сѫ: Визичката, Махмудкьой, Велечката, Рудинова зипка, Инджe баиръ, Близнацитѣ, Кукорданъ, Папазлъкъ, Шаренково, Горнякътъ, Пецарево, Шилото, Момчовъ долъ, Шумачево, Кадинъ мостъ, Голѣшъ, Папия, Рѣзовска, Рупитѣ, Узунбуджакъ, Рошковица, Калиново, Драганово, Остра чука, Хорозларъ, Атлиманъ и др. Почти всички тѣ сѫ държавни. Въ Срѣдецка околия има само една държавна гора високостъблена, между Лѣсково и Коджа букъ и се нарича Чиплакъ.

Общинскитѣ гори, повечето откоито сѫ низкостъблени, заематъ меритѣ около всѣко селище и носятъ името на мѣстностьта или на самото селище. Такива сѫ напр. въ М.-Търновска околия: Гарваница и Могилата (М. Търново), Върлиятъ долъ (с. Кладара), Юртътъ (с. Граматиково), Лѣсковъ долъ (с. Заберново), Липова чешма (с. Калово), Върба (с. Конакъ), Карталово гнѣздо (с. Карамлъкъ), Кокарко (с. Сармашикъ), Нивишки долъ (с. Стоилово), Голѣмиятъ баиръ (с. К. Евренъ), Гьоктепската, Евренезовска, Дингизовска, Рѣзовска, Каланджанска, Костийска, Бродиловска, Мързовска, Лозенска и др.

Въ Бургаска околия общински гори сѫ: Падалото и Елхитѣ (с. Кайрякъ), Чадърлията и Високата кория (с. Скефъ), Кавашко гробе (с. Изворъ). Мирчовъ борунъ (с. Дюлгери), Сенекосъ дере (с. Кърхарманъ) и др.

Въ Срѣдецка околия: Гергебунарска, Каракютукска, Карабунарска, Алагюнска, Коджабучка, Казаклисе, Фа-

кийска, Бѣлевренска, Мадлешка, Текендженска, Долно Ахмалийска, Горно Ахмалийска, Лѣсковска и др.[1])

Въ по-далечното минало, не само въ българската но и въ турската часть на планината, горитѣ сж били девствени и непроходими. Като доказателство, между другитѣ данни, може да се посочатъ срѣдъ оголѣнитѣ ридове около всѣко село почти, запазени малки „Черковни кории" отъ вѣковни дървета около селскитѣ мънастирчета, които населението отъ религиозни съображения счита за грѣхъ да сѣче. Опустошението на горитѣ започнало отъ вѣкове насамъ. То се дължи на безогледното имъ изсичане за дървенъ материалъ и вжглища.

Голѣмъ врагъ на сжщитѣ гори сж били и козитѣ, които сж се развъждали въ голѣми стада. Систематичнитѣ пожари и коренежи за откриване на работна земя е още една причина за намаление на горитѣ. Опустошението е ставало, както въ вжтрешностьта, така и по крайбрѣжието, защото тукъ експлоатацията е била по-лесна, поради близостьта на скелитѣ за износъ. Затова гористото нѣкога Странджанско крайбрѣжие, днесъ на много мѣста е отъ голи, пѣсъчливи ридове.

Печалното е, че унищожението на тия гори не е ставало само въ турско време, но е продължило и продължава и въ българско време (1878 и 1913 г.) То се дължи вече на безразборнитѣ опустошителни сѣчи, голѣмитѣ контрабанди на дървени материали, често пжти насърдчавани отъ бившата партизанщина, когато горитѣ бѣха срѣдство за печелене на избори. Ето тия нови причини сж докарали странджанскитѣ гори въ едно твърде печално състояние, въ каквото изобщо сж на много мѣста го-

[1]) Сведенията за състоянието на горитѣ и статистическитѣ данни дължа на Бургарския област. инспекторъ, г-нъ инженеръ Загоровъ, на когото изказвамъ сърдечна благодарность.

ритѣ въ България. Споредъ даннитѣ, които черпимъ отъ Бургаската областна горска инспекция, ако състоянието на горитѣ въ областьта преди 1878 г. може да се каже че е било *добро*, то следъ 1878 г. вече е *срѣдно*, къмъ 1912 г. *лошо*, а къмъ 1935 г. *много лошо*. Отъ това може да се сѫди, какво ще бѫде къмъ 1950 г. ако не се вематъ мѣрки за запазването имъ отъ незаконни посегателства и за тѣхното правилно стопанисване и подобрение на състоянието имъ.

*

Отъ Странджанскитѣ гори въ миналото се е изнасялъ най-разнообразенъ горивенъ и строителенъ материалъ презъ черноморскитѣ скели, който е намиралъ пазаръ въ полскитѣ градове на Тракия, въ Родосто и Цариградъ и дори въ Румъния. Споредъ сведенията на Панчо Доревъ, които черпи отъ стари турски архиви (в. „Зора", бр. 4835, 11/VII 1935 г.), турцитѣ доставяли отъ Странджа най-разнообразенъ дървенъ материалъ. Споредъ други документи — дебели, дѫбови греди сѫ се изнасяли въ румънскитѣ градове Кюстенджа и Браила. Рударската желѣзна индустрия въ М. Самоковъ е поглъщала огромни количества дървени вѫглища.

Главниятъ износъ се състоялъ въ греди, дъски, коларски материали, кошничарски пръчки, бъчварски материали, телеграфни стълбове, греди за мостове, бентове и скели, но най-голѣмо е било производството на дървени вѫглища, часть отколто сѫ се изнасяли за Одринъ и Цариградъ, и по-голѣмата часть отивали за нуждитѣ на самоковския *Оджакъ*.

б) Вѫглищарство

Вѫглищарството изобщо въ Странджа е билъ старъ поминъкъ на населението. Споредъ даннитѣ, които имаме, неговото начало трѣбва да поставимъ преди 250—300 години, ако не повече. Нѣкой села въ южна Странджа сѫ възникнали преди 140—150 години, като

вжглищарски селища, вѣроятно чрезъ съдействието на самата турска власть. Такива села сж били: *Деркосъ*, Чаталджанско, *Дааени-кьой*, *Синекли*, *Юсускьой*, *Армаша* и др. Чорленско. Деркосци сж преселени отъ Вакарелъ, което село е било дервенджийско, съ съдействието на властьта, за да произвеждатъ вжглища[1]. Самото име Дааени-кьой (*Горско* — Ново село) показва, че е възникнало въ гориста мѣстность, сжщо презъ кърджалийско време. Синеклийци сж дошли отъ Чирменъ, свиленградско и затова околното население и до последно време ги наричало Чирменлии. Дошли сж като вжглищари. Даже първото имъ селище било срѣдъ гориста мѣстность и се наричало *Гюргендере, но после се измѣстило* на новото мѣсто, кждето намѣрили и малко работна земя за земледѣлие и нарѣкли новото си село *Синекли*. Старитѣ хора отъ Армаша, Юсускьой помнятъ, че тѣхнитѣ дѣди сж дошли презъ време на „бозгунлука", „отъ горе, отъ България", но не се знае точно отъ кои села. Помни се само, че преди да се предадатъ на земедѣлие, били *кюмюрджии*.

Може би и нѣкои други отъ Цариградскитѣ български села да сж възникнали като чисто вжглищарски на първо време, но за тѣхъ ние нѣмаме още данни. Но и посоченитѣ случаи сж достатъчни да ни покажатъ, че вжглищарството въ южна Странджа е било познато още преди и следъ кърджалийско време. Отъ низкостъбленитѣ джбови гори, както и отъ дафиновото дърво, което образува цѣли гори въ Чаталджанско, сж се добивали вжглища, които сж намирали добъръ пласментъ на цариградския пазаръ.

Имаме данни за още по-старо вжглищарство и въ Визенска околия, на северъ отъ Чорленска. Д-ръ П. Орѣшковъ ни дава интересни сведения за селата *Пъртесь и Гингка*, въ срѣдна Странджа, отъ двете страни

---

[1] Сравни *Гунчо Ст. Гунчевъ*, Вакарелъ, 188 стр.

на военния пжть, който води отъ Виза до Мидия. Знае се положително, че с. Пъртесъ, отъ което е образувано после Пинека, е било заселено отъ българи *вжглищари* преди 250 години. Първитѣ преселници били дѣдо Пенчо отъ Казанлъкъ и дѣдо Пешо отъ Калоферъ. Живитѣ още тѣхни потомци даватъ точни сведения за тѣнното родословие. И въ тая часть на Странджа условията благоприятствували за доходно вжглищарство: добри цѣрови и джбови гори, близостьта на Мидия, отдето се изнасяли вжглищата и сигурностьта на цариградския пазаръ [1]).

За развитието на вжглищарството въ Вжтрешна Странджа ни говори и разработката на желѣзната мина при градеца М. Самоковъ въ тая часть на планината. По сведения отъ италиянски хронисти, тая мина е сжществувала още отъ XVII в. (Виж. Иречекъ, пжтувания, т. II, стр. 451 и 768). Нейната разработка, обаче, е била немислима безъ вжглищарството. Не се знае точно, колко *видни и мадани* сж работили, но по споменитѣ на стари хора, въ доставката на вжглища сж вземали участие стотици и хиляди селени отъ М. Търновска, Миденска и Визенска околии. Следователно, и въ тая часть на Странджа, вжглищарство се работило още преди 250—300 години, само че въ по-широкъ масщабъ.

И следъ закриване на мината въ 1878 год. вжглищарството не се прекратило, само че сега се работило главно за износъ. Хиляди селяни отъ странджанскитѣ села, даже и отъ най-отдалеченитѣ отъ крайбрѣжието, сж вземали участие въ горенето на вжглища и превоза имъ до Черноморскитѣ скели: Урдовиза, Караагачъ, Атлиманъ, Василико, Ахтополъ, Каланджа, Рѣзово, Иниада, Мидия и други. Опитни майстори вжглищари сж идвали въ Странджа съ своитѣ мулета и отъ Гюморджинско и Македония, Битолско.

---

[1]) Д-ръ П. Орѣшковъ, Българскитѣ села въ околностьта на Цариградъ, Сп. Б. Ак. Н., кн. VIII стр. 91—92, 1914 г.

Горенето на вжглища е ставало по два начина: въ високи коносообразни *турлуци*, въ които дървата се слагали отвесно. Единъ турлукъ давалъ 15—20 хиляди кгр. Този начинъ, който е по-примитивенъ, се нарича *странджански*, за отличие отъ по-новия — *македонски* начинъ, въведенъ отъ македонскитѣ майстори. Споредъ него горенето става въ *жижни* (фурни), като дървата се слагатъ хоризонтално, въ форма на прѣсечена пирамида. Съ тѣхъ се вади при едно горене само 5—6 хиляди кгр. вжглища.

Жижна (пещь) за овжгляване на дърва при с. Изгрѣвъ, Царевска община

Отъ ранна пролѣть до късна есень поменатитѣ скели сж гъмжѣли отъ работенъ български народъ, който съ своитѣ коли и добитъкъ е превозвалъ не само вжглища, но и дървенъ материялъ, изработванъ отъ специалисти дърводѣлци и бичкиджии. Огромни купища

вжглища и дървени материали винаги е имало по скелитѣ, готови за износъ.

Цѣлото това огромно предприятие за експлоатация на странджанскитѣ гори е било въ ржцетѣ на българитѣ, които сж били и вѣковнитѣ обитатели на планината. Въ народнитѣ пѣсни живо се рисува робския трудъ на българина, който напускалъ семейството си за цѣли месеци, за да търси печалба по далечнитѣ скели на Черно море:

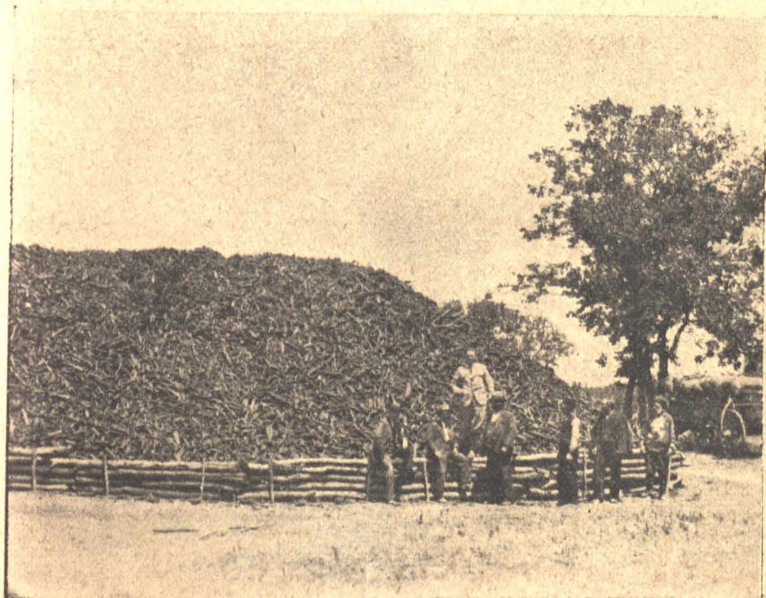

Вжглищарски стифъ (купа) при Атлиманъ

Стоянъ събира тръгнува,
на пусто скеле да поде,
на пусто скеле *Иниада*...
. . . .

И когато младата му булка Милкана, следъ неговото заминаване заболѣва тежко, изпраща *хаберъ* на либето си да дойде, да се простятъ:

По пилци хаберъ изпрати,
де да е Стоянъ да дойде,
на животъ да се простиме,
на животъ, жива раздѣла!...
. . . .

*

Освенъ вжглищарството въ Странджа презъ миналото е било особено развито *бичкиджийството*, което и днесъ сжществува въ сжщата примитивна форма. Отъ джбови или букови трупи сж се избичвали на ржце

Странджанска кжща

или на вода различни размѣри по дължина, дебелина и широчина дъски, които сж се употрѣбявали изключително при строежа на жилища: за дюшеме, покривъ, врати и най-много за външни стени на особения типъ странджански кжщи. Въ жглитѣ на кжщитѣ сж били поставяни дебели бичени дъски, наричани *паликари*, въ които, чрезъ особени жлебове, сж се споявали дъсченитѣ

стени. Въ най-стария типъ селски кжщи тия стени, вмѣсто отъ бичени дъски, се правели отъ дѣлани дебели талпи.

Бичкиджийството е било професия на по нѣколко семейства отъ всѣко село, но имало е и села, като Кости, Бродилово, Загорскитѣ колиби и др., сткоито излизали най-добри майстори. Ржчнитѣ бичкиджийници сж били подвижни, споредъ мѣстото на дървения материалъ, но имало и такива, които сж се движели съ водна сила, построени по най-примитивенъ начинъ. Водни бичкиджийници е имало на много мѣста въ Странджа, но обикновено, кждето е имало и дветѣ необходими условия: високостъблени гори и буйни планински потоци или планински рѣки, за лесно добиване на двигателна сила. Известни бичкиджийници сж били на Шеренковци на р. Аидере, Калканджиевци, на Копанъ и Студената вода, М. Търновско. Имало е бичкиджийници и около Кладара, въ м. Срѣдока и Селището, Граматиково, въ м. Чиплакътъ, Дерекьой въ м. Цѣрътъ и бичкиджийницата на дѣдо Манолъ Аяновъ въ м. Казбунаръ, сжщото село.

И този поминъкъ, както и вжглищарството намираме отразенъ въ народнитѣ пѣсни. Въ една граматичка пѣсень се говори:

Знаешъ ли, Настасъ, помнишъ ли,
когато бѣхме момчета,
момчета *бичкиджийчета,* —
наедно дъски *бичахме?* . . .
. . . .

*

Както черната работа при експлоатацията на Странджанскитѣ гори е била въ ржцетѣ на българитѣ, които сж работили като дървари, дѣлачи, вжглищари, бичкиджии, кошничари и др., така сжщо и самитѣ предприемачи и търговци сж били българи, отъ по-голѣмитѣ села, като Гьоктепе, Граматиково и градоветѣ, като М.

Търново, Царево, Ахтополъ и др. Това огромно предприятие е докарвало голѣми печалби за търговцитѣ, но създавало и допълнителенъ поминъкъ на работното селско население. Почти отъ всѣко по-голѣмо село отъ източна Странджа и отъ всѣки градецъ е имало по единъ или повече богати и предприемчиви българи, които работили съ скелитѣ, като износители на вжглища и дървенъ материалъ. Нѣкои отъ тѣхъ сж притежавали и свои собствени гимии, което се считало на времето за голѣмо богатство. Димитъръ Язаджията, напримѣръ, отъ Граматиково, М.-търновско и Георги Денинъ Каика отъ с. Пинека, Визенско, сж притежавали собствени гимии. Тодоръ чорбаджи отъ Гьоктепе (Звездецъ), М.-търновско, се хвали въ една народна пѣсень:

Що ми е, холанъ и какво? —
до три ми скели работятъ:
Атлиманъ и *Урдувиза*
И на *Караагачъ* — керескье [1])
. . . .

Общото производство само на вжглища въ миналото е възлизало на около 30—40 милиона стари оки или око 50 милиона килограма годишно. За изработвания дървенъ материалъ въ турско време нѣмаме положителни данни, но и той е билъ въ огромно количество, като се сжди по износа по море и по сухо. Цѣлото поле на източна Тракия е получавало необходимия строителенъ и горивенъ материалъ отъ Странджа. Много такъвъ материалъ е отивалъ и за държавни и военни нужди.

в) *Горски производи. — Трудово горско-производителни кооперации.—Паркетна и брикостна индустрия. — Производство на химически продукции чрезъ суха дистилация.*

---

[1]) Дървенъ материалъ.

Следъ присъединението на с.-източна Странджа къмъ България, положението съ този поминъкъ се промѣни. Въ освободената часть отъ Странджа производството на вжглища и дървенъ материалъ пакъ остана въ ржцетѣ на сжщитѣ български търговци, които чрезъ етати продължаваха да експлоатиратъ горитѣ, които въ голѣмата си часть бѣха обявени за държавни. Но освенъ частната инициатива, която е въ ржцетѣ на 10-тина души търговци на дървени материали и вжглища, въ последно време, отъ 10-тина години насамъ, голѣмъ дѣлъ отъ стопанската експлоатация на горитѣ е минала въ ржцетѣ на *трудовитѣ горско-производителни кооперации,* които въ Странджански край сж 23 на брой, обединени въ *Странджански горски кооперативенъ съюзъ,* съ седалище гр. Царево. Отъ тѣхъ 4 сж отъ Бургаски районъ, 7 отъ М.-Търновски и 12 отъ Царевски, всичко съ около 1800 домакинства съ 8000 члена Докато кооперациитѣ отъ Царевски районъ произвеждатъ предимно дървени вжглища, то тия отъ другитѣ райони произвеждатъ повече дървенъ материалъ.

Отъ произвежданитѣ около 100,000 пространствени метра високостъблена дървесина за цѣлата Бургаска область, повечето се пада на Странджанския районъ. Отъ тая дървесина се изработватъ всички видове дѣлани и бичени материали, посочени по-горе траверси, а така сжщо: паркетни дъски, наплати, спици, щайги за грозде, лопати, гребла, лопати за лодки, амбалажни дъски, лодки и други подобни. Дървесини въ необработено състояние се употрѣбяватъ за минни подпори, пилоти, тютюневи саръци, лозарски колове, подпори за портокалови дървета, предназначени за износъ, и др. подобни. Отъ всички тия дървени производи, главно мѣсто заематъ дървата за огрѣвъ, приблизително около 250 — 300 хиляди пространствени метра, после траверситѣ, бъчварскитѣ джги, миннитѣ подпори и дървенитѣ вжглища. Отъ произвежданитѣ въ цѣлата Бур-

таска область годишно около 15 милиона въглища, по-голѣмата часть, около 10 милиона, се падатъ на Странджанския районъ.

Въ първитѣ години следъ освобождението на М-Търновския край, това производство е достигало и до 20 милиона кгр., но следъ затварянето на турския и гръцки пазари за нашитѣ въглища, производството намалѣ. Турция ограничи до минимумъ вноса на дървени въглища - опредѣлени контингенти отъ незначителни количества и то обезателно срещу компенсация. Това е равносилно съ пълно затваряне на своя пазаръ Сѫщевременно тя се стреми да засили своето производство на въглища въ горитѣ на турска Странджа, за да задоволи своитѣ нужди.. Следователно, за въ бѫдеще турскиятъ пазаръ е почти изгубенъ за насъ. Но и съ Гърция е сѫщото. Следъ денонсиране на търговското съглашение преди години, тя увеличи въ десеторенъ размѣръ вносното мито на българскитѣ въглища, които не могатъ да се явяватъ на нейния пазаръ. Освенъ това и тя, подобно на Турция, засили своето производство и, като така, не е далечъ времето, когато и тя ще бѫде окончателно загубена за нашето въглищарство.

Упадъкътъ на въглищарството се дължи, обаче не само на изгубенитѣ близки пазари, но и на обстоятелството, че най-добритѣ гори на Странджа, около Караманъ баиръ, останаха въ предѣлитѣ на Турция. При сегашното състояние на нѣщата, единствената възможность за повдигане на въглищарския поминъкъ е въ откриване нови пазари. Усилията на Странджанския горски съюзъ да осигури пазара въ Испания за нашето производство, трѣбва да се подкрепятъ съ всички средства отъ самата държава, която е длъжна, преди всичко, сама да търси и открива новитѣ пазари.

Между посоченитѣ дървесни производи отъ странджанскитѣ гори сѫ и даскитѣ за паркетъ. Въ последно

време това производство е доста засилено и взема форма на една нова *паркетна индустрия* съ голѣмо стопанско значение. По мнението на вещи и компетентни лица, странджанския джбъ по качество, трайность и обработка надминава прочутия за сега словенски джбъ. Направенитѣ въ тая посока опити въ Бургасъ, с. Паничарево и с. Визица, макаръ съ оскъдни средства и при примитивни условия, сж дали твърде насърдчителни резултати.

Обмисля се сжщо така и въпроса за създаване въ Странджа специални инсталации за *брикетизиране* на дървенитѣ вжглища, за по-рационалното използване материалитѣ отъ низкостъбленитѣ гори, както и всички ония дървени отпадъци, които оставатъ при фасониране на дървенитѣ материали за други производи. Освенъ това тия инсталации биха могли да бждатъ приспособени и за добиване, чрезъ *суха дистилация*, разни *химически продукции*. Направенитѣ опити въ Бургасъ, въ фабриката на Б. Патевъ, за суха дистилация се получиха въ отлично състояние: дървенъ оцетъ (суровъ и пречистенъ), оцетна киселина (техническа 80 % и медицинска 99·9%), метиловъ алкохолъ 99·5 %, калциевъ ацетатъ, дървесенъ спиртъ, катранъ, смола, ацетонъ, рибарски бланкъ и др. Съ реализирането на тия инициативи ще се създадатъ нови допълнителни поминъци за населението въ Странджанския горски районъ, който за сега е единъ отъ най-беднитѣ крайща въ България, макаръ да крие въ себе си толкова природни богатства.

Въ заключение ще кажемъ, че горитѣ въ Странджа, макаръ да сж били безжалостно опустошавани въ миналото, преди и следъ освобождението, при все това тѣ криятъ въ себе си цененъ материалъ, който би станалъ източникъ на национално богатство, ако грижитѣ на държавата и общинитѣ се насочатъ къмъ правилно стопанисване и постепено подобрение на състоянието имъ и пълно рационализиране на горското стопанство. Чрезъ

подобни грижи за подобрение и стопанисване общинскитѣ и държавни гори биха станали постояненъ доходенъ източникъ за община и държава и при една разумна експлоатация на концесионни или кооперативни начала, биха създали и голѣмъ поминъкъ на мѣстното население. По мнението на компетентни хора въ тая область, *пробуждането на Странджанския край къмъ стопански подемъ може да стане напълно чрезъ създаването на една истинска горска индустрия на дървени и строителни материали и дървени вжглища, паркетна и брикетна индустрии и производства на химически продукти отъ суха дистилация на дърва и др. подобни.*

При наличнитѣ горски богатства, поменатитѣ горски трудови кооперации, биха изиграли голѣма стопанска роля, като по-съвършена форма за експлоатация на горитѣ, отколкото частната инициатива. Но при сегашното състояние на организацията имъ, тѣ съдържатъ доста недъзи, които пораждатъ недоволства и отцѣпване отъ съюза. Нуждно е просвѣтено ржководство и по-голѣмъ държавенъ контролъ и подкрепата на Б. з. к. банка, за да се получатъ по-добри резултати.

Целесъобразното използване на горскитѣ богатства въ Странджа изисква и прокарване на вжтрешни експлоатационни пжтища. Безъ тѣхъ, независимо отъ другитѣ условия, трудно може да се създаде, споредъ насъ, стопански животъ. Единственото шосе между Бургасъ и М. Търново, съвсемъ не е достатъчно да обслужва този край. Необходимо е по-бързото довършване започнатото шосе М. Търново — Царево и проектираното Граматиково — Визица — Ураш — Паничарево — Бургасъ. А една тѣснолинейка отъ Бургасъ за М. Търново и продължена до Царево и Ахтополъ би предизвикала истински стопански и културенъ превратъ въ този край. Само чрезъ повече пжтища ще се даде възможность на кооперациитѣ и частнитѣ тър-

говци, да навлѣзатъ дълбоко въ недрата на хубавитѣ странджански гори и да ги използватъ рационално, защото иначе, при днешното състояние на пѫтищата, по мнението на компетентни лесничеи, тритѣ четвърти отъ това горско богатство, което расте тукъ, пада и гине неизползвано.

4. Ловъ и риболовъ (рибарство)

Ловни дружества и риболовни производителни кооперации.

а) *Ловъ.* Богатството и предназначението на горитѣ не се състои само въ производството на дървесина и най-разнообразни дървени материали и издѣлия отъ нея.

Богатъ ловъ на сърни въ гора Рошковица (Странджа)

Горитѣ криятъ и отглеждатъ въ себе си по-голѣмата часть отъ дивеча. Дивечовото богатство въ нашата страна е предметъ на ловното ни стопанство. Странджа

пл., по своя разнообразенъ вреденъ и полезенъ дивечъ, заема едно отъ първитѣ мѣста. Въ отдѣла за фауната на Странджа имахме случай да посочимъ, че въ нея се въдятъ много бозайници и птици, които, освенъ съ месото, иматъ повече стопанско значение съ търговията на дивечови кожи, които се ценятъ добре. Като така, дивечътъ не представя отъ себе си само спортна отрасълъ, но и източникъ за националенъ доходъ, който не е за пренебрѣжение.

Отъ общото количество дивечово месо, което се консомира годишно въ България, за Бургаската область се пада около 170—200 хиляди кгр. Колко отъ това количество се пада на Странджанския край, не може точно да се каже. Едно може съ положителность да се установи: че както Бургаската область заема едно отъ първитѣ мѣста по дивечово месо, така и Странджанския край заема първо мѣсто въ областьта въ това отношение. Сжщо такова мѣсто заема нашия край и по отношение износа на дивечови кожи, отъ които за цѣлото Царство годишниятъ доходъ възлиза на около 50—60 милиона лева. При щастливи ловни години износътъ на дивечови кожи заема 5-то или 6-то мѣсто въ стълбицата на износнитѣ ни артикули. За да се види ползата за държавата отъ ловното стопанство, ще посочимъ за илюстрация, че ако годишно отъ горитѣ се получава 320 милиона, отъ риболовъ 34 милиона, то отъ лова се получава не по-малко отъ 54 милиона лева. Несъмнено, че единъ чувствителенъ дѣлъ отъ това богатство се пада и на Странджанския край.

Както е известно, цѣлото ловно богатство въ България е повѣрено на ловната организация, която работи подъ контролата на Министерството на народното стопанство. Всички ловни дружества сж членове на българската ловна организация „Соколъ“. Въ Странджанския край ловни дружества има почти въ всички градчета:

Созополъ, М. Търново, Царево и Ахтополъ. Къмъ последнитѣ се числятъ и ловциѣ въ отдѣлнитѣ околни села*).

Ловджийството, наистина, не е масова организация, макаръ че има до сега около 40,000 организирани членове. И ловътъ сѫщо не се признава за професия или признатъ занаятъ. Има обаче отдѣлни ловци въ Странджа, които презъ всички ловни сезони се занимаватъ изключително съ ловъ на дивечъ, заради кожитѣ и съ това се препитаватъ.

Ще дойде може би день, когато ловното стопанство у насъ, поради благоприятнитѣ условия, които има въ крайща като Странджа, да добие онова значение спрямо общото народно стопанство, което има то въ другитѣ културни страни.

б) Риболовъ (Рибарство).

Освенъ за лова, горитѣ иматъ значение и за рибарството. Както е известно, горитѣ задържатъ влагата и по този начинъ подържатъ водитѣ въ рѣкитѣ да не намаляватъ или пресъхватъ.

Споменахме и на друго мѣсто, че Странджанскитѣ рѣки, макаръ и да не сѫ пълноводни, не сѫ лишени отъ риба, особено при устията, кѫдето нѣкои отъ рѣкитѣ се разливатъ въ блата, богати съ едра риба.

Освенъ блатенъ риболовъ по крайбрѣжието на Странджа се извършва и морски риболовъ въ по-голѣмъ масщабъ и съ разни видове мрежи и способи. Ако рѣчниятъ риболовъ нѣма стопанско значение и служи повече за спортъ или за мѣстна консумация, то блатния и морския, напротивъ, представятъ значителенъ отдѣлъ отъ народното стопанство. По крайбрѣжието се ловятъ

*) Малко-Търновското ловно дружество въ Странджа е едно отъ първитѣ, което има своя собствена ловна хижа „Странджа“ построена на върха на Голѣмата могила, южно отъ града. Ловна хижа „Рошковица“ притежава и Бургаското ловно д-во „Соколъ“.

обикновено пасажни и други риби, които посочихме по-горе, въ по-голѣми количества, когато годината е щаслива. Рибарството е професия на шанса, който пъкъ е въ зависимость отъ времето и каприза на морето и, затова при неблагоприятна година, рибаритѣ сж изложени на гладъ, ако нѣматъ и допълнително занятие, като лозарство, земедѣлие и др. подобни.

Богатъ ловъ на кефалъ въ крайбрѣжнитѣ блата

Въ миналото морскиятъ и блатниятъ риболовъ е билъ, главно въ ржцетѣ на крайбрѣжното гръцко население но следъ неговото изселване и настаняване на бѣжанци отъ Тракия и Македония по това крайбрѣжие, тази професия мина въ ржцетѣ на последнитѣ. Но понеже само риболовътъ не може всѣкога да даде сигурна прехрана, затова Дирекцията на бѣжанцитѣ полагаше грижи да ги оземли съ по 15—20 декари земя или лозя, за да създаде на рибаритѣ допълнителенъ поминъкъ.

Риболовътъ въ рѣкитѣ става обикновено съ сакъ, *серкме* и *плиматъ* (кестерме), а по морето и блатата съ по-голѣми мрежи: *даляни, грипъ, гъргъръ,* но и съ *въдици* и др.

Риболовцитѣ въ Бургаската область (любители и професионалисти) сѫ организирани въ 7 професионални рибарски кооперации и 17 спортни рибарски дружества. Отъ кооперациитѣ най-много има по странжандското крайбрѣжие, а именно: въ Бургасъ — „Български черноморски риболовецъ“, въ с. Надежда — „Деркосъ“, въ Созополъ — „Тракия“, въ Василико (Царево) — „Тра-

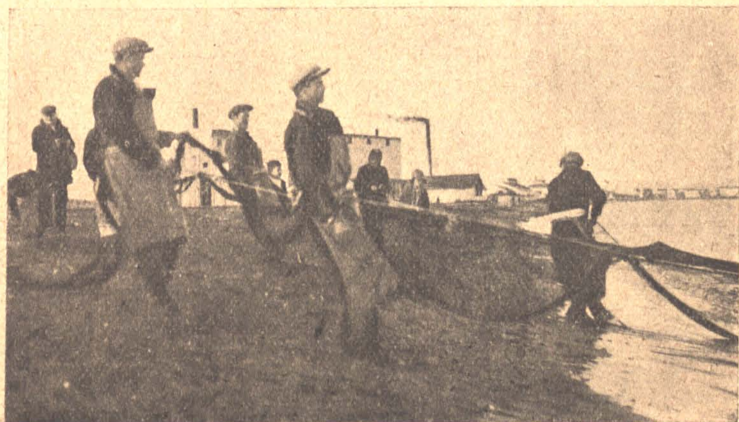

Риболовъ съ външни мрежи

киецъ“, въ Ахополъ — „Царь Борисъ III“ и др. При сѫщитѣ има и риболовни дружества, освенъ спортнитѣ, около които стотици семейства намиратъ своето скромно препитание, свързано съ голѣмъ рискъ и много мѫки.

Макаръ България по рибното си производство да заема последно мѣсто спрямо другитѣ крайморски страни, главно поради примитивната форма на риболова, при все това, като се сѫди по годишния добивъ на риба отъ 2—3 милиона кгр. срѣдно, на стойность отъ 30—40

милиона лева, може да се заключи, че тоя отрасълъ не е безъ значение за нашето стопанство и би могълъ, при повече грижи отъ ржководнитѣ фактори, да стане добъръ поминъкъ за крайбрѣжното странджанско население. Грижитѣ, които въ най-ново време се полагатъ за подобрение на нашия риболовъ, даватъ надежда, че рибниятъ добивъ ще се увеличи, а заедно съ това ще се подобри и положението на рибарското съсловие.

Риболовъ съ подвижни мрежи

Всичко зависи отъ правилното насочване на тия грижи. Подобрението и засилването на риболова е въ зависимость отъ закрепване и организиране на самитѣ кооперации. Най-болниятъ въпросъ за тѣхното стабилизиране е, да се намѣри начинъ, по който да се облекчи задължението имъ за риболовния инвентаръ. Важенъ е сжщо така и „далянскиятъ“ въпросъ, който се състои въ по-справедливото и целесъобразно разпре-

дѣление на далянитѣ между кооперациитѣ, за да се избегне съперничеството и антагонизма имъ.

Подобрение на риболова по това черноморско крайбрѣжие има не само стопанско значение, но и национално. Цѣлиятъ този поминъкъ, който до неотдавна бѣше въ другоплемени ржце, сега, следъ колонизирането на крайбрѣжието съ тракийски и македонски бѣжанци, минава постепенно въ ржцетѣ на последнитѣ. Досегашниятъ опитъ показва, че отъ оземленитѣ и одворени и въобще закрепени тукъ бѣжанци, по-сигурно ще се създаде българско рибарско съсловие и рибарски поминъкъ, отколкото чрезъ случайно приходящи изъ вжтрешностьта хора. Съ това ще си обяснимъ, защо закритото рибарско училище не даде очакванитѣ резултати. Напротивъ, заседналитѣ тукъ български бѣжанци съ своитѣ семейства и групирани въ мощни риболовно-производителни кооперации, тѣ поскоро и по-сигурно биха промѣнили националния колоритъ на черноморското ни крайбрѣжие, което, за жалость и за срамъ, и до последно време, следъ толкова много години свободенъ животъ, остана чуждо и недостжпно за българина, въпрѣки материалнитѣ блага, които крие въ себе си!..

5. Скотовъдство

а) Овцевъдство и козевъдство

Земедѣлието и скотовъдството сж били двата най-важни отрасли на земедѣлско-стопанския животъ на българина, неразривно свързани по между си още отъ незапомнени времена. Новитѣ изучвания, както и свидетелствата на срѣдновѣковнитѣ византийски, арабски и готски писатели потвърждаватъ мнението, че и прабългаритѣ и славянитѣ сж познавали тия поминъци, не само когато дошли въ Европа, но и въ тѣхната прародина — Азия.

И когато нашитѣ прадѣди славяно-българи се преселили въ Балкански полуостровъ презъ VI и VII в., кѫдето намѣрили още по-добри условия за животъ, земедѣлието и особено скотовъдството още повече се засилило и затвърдило. Развитието на скотовъдството разширило и развитието на земедѣлието, защото тия два отрасли отъ стопанския животъ не сѫ могли да сѫществуватъ поотдѣлно, особено въ балканскитѣ мѣста.

Естествено е, че българитѣ отъ Тракия и Странджа, по своя битъ и поминъкъ, не сѫ могли да се различаватъ отъ своитѣ братя, които сѫ населявали другитѣ части на общата родина. Поради географски, климатически и почвени особености, обаче, ако въ полскитѣ части на Тракия е преодолявало повече земедѣлието, то въ планинскитѣ области като, Странджа, скотовъдството е стояло на първо мѣсто.

Както у българина-земедѣлецъ, поради постоянната му борба съ земята, се развила особена привързаность къмъ нея, така и у българина — овчарь, съ течение на вѣковетѣ, се е развила особена обичь къмъ домашнитѣ животни, които сѫ му били постоянни спѫтници, защото сѫ му носили всестранни ползи.

Ако голѣмата привързаность на българина къмъ земята е култивирала въ него особени колонизаторски способности, които сѫ правили силно впечатление и на чужденцитѣ, които сѫ имали възможность да го наблюдаватъ, така и българинътъ овчарь, поради вѣчната му дружба съ домашнитѣ животни, е можалъ да създаде около този поминъкъ интересни обичаи и традиции, които нѣматъ другитѣ народи; но по-важното е, че той е успѣлъ да култивира въ себе си такова умѣние и опитность при отглеждание на домашния добитъкъ и майсторско използване на неговитѣ продукти, което съседнитѣ на него народности не умѣятъ. Когато последнитѣ въ по-ново време започнали и тѣ да развъж-

датъ едъръ и дребенъ добитъкъ, и на тѣхъ българитѣ сж били единственитѣ пастири, на които имали довѣрие, именно поради тая имъ опитность. Въ чифлишкитѣ владения на турскитѣ бейови и спахии презъ последнитѣ нѣколко вѣка отъ робството, кждето за нуждитѣ на земедѣлското стопанство трѣбвало да развъждатъ добитъкъ, пакъ българитѣ сж били търсенитѣ овчари, кехаи и говедари.

Въ източна Тракия центъръ на скотовъдството е билаСтранджа. Тая планина, представлявала съ своитѣ богати и достжпни планински пасбища, съ буковитѣ и джбови гори, и най-главно, съ низкитѣ и топли приморски мери край Черно море, за зимуване на голѣми стада добитъкъ, — сжщитѣ благоприятни условия за добро скотовъдство, каквито представляватъ Родопитѣ съ Бѣломорието за Зап. Тракия. Известни зимни мери, които днесъ оставатъ въ Турция сж били: Св. Стефаново, Сарафски Чифликъ, Иниада, Мидия, Подима, долината на р. Странджа, Дерковско и др.

Добри зимовища за дребенъ добитъкъ сж представлявали и южнитѣ и юго-западни поли на Странджа, около Бунархисарско, Визенско и Чорленско, кждето сж идвали овчари, не само отъ Странджа, М. Търновско, но и отъ източния Балканъ, особено отъ Котленско, за презимуване. Впоследствие, много отъ тия горненци сж се заселвали по тия мѣста, други сж се заселвали по тия мѣста, други сж откарвали стадата си по този пжть въ Родосто и Цариградъ за проданъ. Ще видимъ на друго мѣсто, че ако полскитѣ села възникнаха обикновено като земедѣлчески, то селата по тия поли на Странджа се създадоха като пастирски или вжглищарски поселения предимно, защото страната е била гориста и пригодна за вжглищарство, козевъдство и овцевъдство, независимо отъ по-мекия ѝ климатъ и близкитѣ пазарни центрове.

За развитието на скотовъдството въ източна Тракия и Странджа сж влияли не само тия благоприятни условия, но и широкитѣ пазари на турската империя и засиленитѣ консумативни нужди, особено на армията и голѣмитѣ градове, като Одринъ, Солунъ, Цариградъ, Родосто, Смирна, Александрия и др.

Месо консумирало не само християнското население, но и мохамеданското. Освенъ редовната консумация, християнитѣ, поради голѣмата имъ религиозность, имали обичай при всѣки по-голѣмъ праздникъ, да колятъ курбанъ. Много дребенъ добитъкъ се е колилъ и отъ турцитѣ, презъ време на тѣхния *Курбанъ байрямъ*, презъ който почти всѣкой правовѣренъ е билъ задълженъ да заколи агне или овенъ, а по-богатитѣ по нѣколко, за раздаване милостиня на беднитѣ.

Нѣмскиятъ духовникъ *Герлахъ*, който презъ XVI в. пжтувалъ презъ източна Тракия, ни говори, че когато билъ въ Цариградъ (1573—1578 г.), видѣлъ български търговци на жива стока да докарватъ тамъ, 1—2 дни преди байряма, по нѣколко хиляди овце, откоито правовѣрнитѣ купували по случай праздника. Българитѣ Герлахъ нарича „овчи пастири". Тия голѣми стада овце, не сж били само отъ съседна Странджа. Имало е и отъ Срѣдна гора, източния Балканъ и Македония, но овчитѣ пастири, за които говори този пжтешественикъ, не били други, освенъ български овчари и кехаи, защото овцевъдството, както видѣхме, е било професия на българитѣ [1]).

Въ Странджа се е развъждалъ всѣкакъвъ видъ домашенъ добитъкъ, но овцетѣ, козитѣ и свинетѣ се отглеждали не само за лично употрѣбление или за нуждитѣ на земедѣлческото стопанство, но и за проданъ и търговия.

---

[1]) Д-ръ К. Иречекъ — Стари пжтешествия по България, П. Сп. кн. VI, стр. 41—42.

Въ Странджанския край много рѣдко се срѣщатъ семейства, които да нѣматъ никакъвъ добитъкъ, Обикновено всѣка срѣдна ржка семейство е имало общо отъ 20—30 брави дребенъ и едъръ добитъкъ. Даже най-бедното семейство е гледало да има поне 5—6 кози за млѣко. Но семейства, които сж се занимавали предимно или изключително съ овцевъдство и козевъдство, сж имали обикновено отъ 100 до 200 глави овце и кози на горе, като достигали до 500, а по-голѣмитѣ кехаи имали отъ 1,000 до 2,000 дори до 3.000 брави.

Овчарска колиба съ кошара за овце

Такива по-голѣми овчари се наричаха обикновено *кехаи*. Въ всѣко село имало по нѣколко кехаи. Известни сж, напримѣръ, въ *М. Търново* голѣмитѣ кехаи Кара-Русинъ, Кара-Кирязи, Кара-Келеша, Драганъ-кехая, Грудъ-кехая, Кара-Желѣзко и др., на които стадата сж достигали отъ 500 до 2,000 брави овце и кози. *Въ Сар-*

машикъ е билъ известенъ Тодоръ Свинара, а въ *Ковчасъ* били: дѣдо Пѣю, Яни Юрука, Вълчо Чорбаджи, Стойко Кашера, Стойко Кючюка и др., Въ *Дерекьой* сж известни: Андонъ кехая, Иовко кехая, Тодоръ Брусалията, Вълканъ кехая, Никола Андонакевъ, Бадалътъ Стоянъ, Мендили кехая и др. Въ с. *Кара-дере* били: Георги Германовъ, Дѣдо Георги Дренгювелията, Петко кехая, Грудъ кехая, Желѣзко кехая, Славъ Желѣзковъ, дѣдо Стою Славовъ и др., които имали отъ 200 до 1,300 овце и кози. Въ *Коюнъ-дере*: дѣдо Стою, братя Яни и Янаки Танасчикови, Атанасъ Стефановъ, Кирякъ Доневъ и др.. *Въ Кадиево*: Купенъ кехая, Станко кехая, Андонъ Дражевъ, Сталю Фучаджията, Яни Пирериевъ, Чобанъ Стоянъ, дѣдо Панайотъ, Янко Пѣйчевъ, Стоянъ Газеповъ и др. *Въ Алмаджикъ* такива кехаи били: Котака Стойко, Павле Капака, Иванъ Котака и др., които имали по 700—800 кози и овце. *Въ Енинджия*: Георги Илиевъ Картала, Узуновци, Чорбаджиевци. *Въ Гьоктепе*: Коста кехая, Едрю кехая, Станко кехая. *Въ Урумбеглия*: Тодоръ Карабаджака, Мавруди кехая, Георги Корема. *Въ Курудере*: Атанасъ Николовъ, Никола кехая Димитровъ, Недѣлко кехая Стояновъ, Димо кехая Стояновъ, Стаматъ кехая Костакевъ, Георго Костадиновъ и др., които имали отъ 500—1,200 овце и кози. Голѣми скотовъдци е имало и въ *Бунархисаръ*, като: Димитъръ Мухтаровъ, Андрия кехая, Тани кехая, Кара Георги, Вълко кехая и много други съ по-голѣми стада овце и кози отъ 600 до 1,500 глави. *Въ Самоковъ* голѣми кехаи сж били: Петко Дихана, Никола Палиовъ, Петко Пъхчевъ, Коста Казеповъ, Стоянъ Дихана, Тодоръ Рогача и др., които притежавали отъ 200 до 800 брави дребенъ добитъкъ. *Въ Сергенъ*: Дѣдо Иванъ Мавродиевъ, Стоянъ Георгиевъ, Славъ Вълчевъ, Желѣзко Вълчановъ, Иванъ Карабахчиевъ, Мавроди Стояновъ и др. *Въ Ятросъ* стари кехаи сж били: Вълко Кехая и Тодоръ кехая. Цѣлото село отглеждало 15,000 овце и кози.

Голѣмъ брой добитъкъ сѫ притежавали не само скотовъдцитѣ овчари по професия, но и повечето селяни и градски чорбаджии. Въ с. *Курфали* Силивренско, голѣмиятъ земевладѣлецъ Димитъръ Маркооглу е ималъ повече отъ 1,500 глави кози и овце и голѣмъ брой едъръ добитъкъ, коне и камили. Отъ сѫщото село голѣми скотовъдци сѫ били: Яни Чалтаджи, Георги Микоглу, Никола Пършата, които притежавали надъ 1,000 брави едъръ добитъкъ. Най-голѣмия богаташъ и скотовъдецъ отъ това село е билъ, обаче, Макрооглу Пѣйчо, притежатель на около 3,000 декари земя, 2,000 овце, 1,000 кози, 100 чифта работенъ добитъкъ и цѣли стада биволи, ергелета коне и др. *Въ Деркосъ* голѣмъ български богаташъ и скотовъдецъ е билъ дѣдо Яни чорбаджи и неговитѣ синове Петъръ и Иванъ Яневи. *Въ Тарфа* такива сѫ били: Никола Деведжията и дѣдо Саранди Тодоровъ и др. *Въ Чанакча*: Петъръ Мариновъ, Иванъ Стояновъ, Димитъръ Мариновъ и др.

Голѣми скотовъдци сѫ били сѫщевременно и ония българи, които притежавали собствени чифлици като: Атанасъ Кубарелата отъ с. *Сармашикъ*, Кирякъ Терзиевъ отъ с. *Мързово*, дѣдо Димитъръ Войниковъ отъ с. *Урумбегли* и др. които имали цѣли стада овце и кози, голѣми чарди едъръ впрегатенъ добитъкъ, стада свинета, коне и др.

Макаръ да е нѣмало, въ Странджа, село безъ скотовъдство, имало е обаче села, които сѫ известни съ многобройнитѣ си стада овце и кози. Такива сѫ били въ Лозенградска околия: Ковчасъ, Терзидере, Канаритѣ, Девлетлиагачъ, Коджа Тарла, Корията, Коюнгяуръ, Ениджия, Едига, Скопо; въ М. Търновско: М. Търново, Дерекьой, Гьоктепе, Граматиково, Кара-дере, Паспалово; въ Бунархисарско: Бунархисаръ, Куру-дере, Сергенъ; въ Миденско: Самоковъ; въ Силивренско: Курфали; въ Чаталджанско: Тарфа и др. Всѣко отъ изброенитѣ села е имало отъ 10—20 и дори до 30 хиляди

овце и кози. Изобщо, въ балканскитѣ околии на източна Тракия скотовъдството е било по-развито, отколкото въ полскитѣ околии. Отъ беглика, който се плащалъ отъ М. Търновска и Василиковска околии преди балканската война и, който възлизалъ на около 20 хиляди турски лири, се заключава, че тѣзи две околии сѫ имали около четиристотинъ хиляди овце и кози, безъ да смѣтаме укрития добитъкъ, тъй като на 20 овце се плащало едно т. л. бегликъ. Село Дере-кьой е плащало прибли-

Стадо овце при Църногорово, М.-Търновско

зително 1,000 лири турски бегликъ, отъ което следва, че е имало 15--20 хиляди глави овце и кози. Така пресмѣтано по околии въ изт. Тракия преди балканската война е имала повече отъ 3—4 милиона овце и кози.

*

Характерно битово явление въ живота на странджанскитѣ овчари е сѫществуването на овчарската *задруга*, която се срѣща и по други мѣста на българ-

скитѣ земи и която ни говори за битовата общность на тракийскитѣ българи съ тия отъ другитѣ крайща на нашето отечество. Може би задругата да се е наложила отъ нуждата за общо зимуване, защото групирането на по-малки стада въ по-голѣми, които достигали отъ 3000—5000 глави овце и кози, е ставало обикновено преди тръгване на зимуване. Зимуването започвало следъ Димитровдень и продължавало до Георгьовдень или около 6 месеца.

Тогава започватъ да падатъ слани и овчаритѣ съ яловината си слизатъ отъ високитѣ лѣтни планински пасища и се прибиратъ въ селищата, за да се готвятъ за зиумуване. Сланата е попарила зелената трева и за добитъка нѣма вече храна въ балкана. Това прибиране на овчаритѣ добре е представено въ народната овчарска пѣсень:

Есень ми дойде, слана ми панна
та е ознобила зелената трева,
та си дойдоха *странджански* овчаре,
странджански овчаре и яловаре.

Презъ периода на зимуването почти всички млади и стари овчари сж се завръщали при своитѣ близки. Старитѣ кехаи сж идвали обикновено презъ коледнитѣ праздници и то не само да се видятъ съ своитѣ домашни, но и да уговарятъ съ чорбаджиитѣ търговци, бждещета продажба на добитъка, вълната и сиренето на мандритѣ. Ергенитѣ овчари пъкъ идвали по Богоявление, когато сж ставали най-много годежи и сватби по селата.

Изпращането, а особено общото завръщане на всички овчари следъ зимуване, е ставало твърде весело и придружено съ нѣкои интересни обичаи. Такъвъ обичай отъ бита на странджанскитѣ овчари е така нареченото „*лжчово*". По случай завръщането всички семейства на завърналитѣ се отъ зимуване овчари отиватъ въ балкана при общото стадо, носейки съ себе си

прѣсни пити, шишета ракия и бинлици съ вино. Главниятъ кехая заколва курбанъ, приготвя прѣсно сирене, кисело и прѣсно млѣко, „бѣлъ мѫжъ“ или „юшмеръ“, както го наричатъ по турски и се слага обща трапеза на зелената морава.

Следъ общия обѣдъ, който става рано, започва провѣрка и туряне белези (нишанъ) по ушитѣ на агнетата и яретата и отдѣляне или *отлѫчване* на отдѣлнитѣ частни стада отъ общото, което е било на зимуване. По споразумение, отдѣлнитѣ стопани-овчари, могатъ наново да смѣсятъ стадата си, или пъкъ, ако има недоволства и недовѣрие, става ново прегрупирване съ съседни стада.

Малко по-късно, когато агнетата порастнатъ, става и отлѫчването на „яловината“ — агнета (шилета) и неплоднитѣ овци отъ плоднитѣ („сагмала“), както „яловината“ образува отдѣлно стадо, което се откарва на лѣтуване по високитѣ и хладни пасбища на балкана.

Този обичай, макаръ и подъ друго име и въ друга форма, се срѣща въ всички по-голѣми стопанства на България, Македония и Добруджа, както въ Западнитѣ покрайнини и Моравско, и ни показва тоже за битовата общность на населението въ тѣзи области.

Поради това, както другаде, така и въ странджанскитѣ народни пѣсни, често се възпѣва любовьта на овчаря съ нѣкоя хубава мома или змеица и голѣмитѣ имъ стада, които народътъ оприличава на тъмна мъгла и пр.:

Тевна мъгла припанна,
Раду мари Раду бѣла Раду,
и надъ кѫщи и путъ кѫщи. —
Това не било тевна мъгла,
ами било сиу стаду,
сиу стаду Стоянову
. . . .

Въ друга пѣсень — младъ Стоянъ се оплаква на майка си, че змеица спохожда *голѣмото* му стадо:

Да знаешъ, мале, да знаешъ
каква дезойка доходи,
на мойто стаду гуляму . . . . . .
Отдалечъ иде мома е,
отблизо дойде — *змеица.*

Непосрѣдствено следъ *лжчово* се извършва и стрижбата на овцетѣ, който обичай тукъ носи името

Стрижба на овце презъ месецъ априлъ

стрижево, стригъ. И стриженето на овцетѣ е било придружено съ веселби и „зиафети", давани отъ главния кехая или чорбаджията.

Говедовъдство и свиневъдство.

Говедовъдството и свиневъдството сж заемали второ мѣсто подиръ овцевъдството и козевъдството въ Стра-

нджа. Всѣко село е имало своитѣ стада отъ говеда и свине. Имало е стопани, които сж се занимавали изключително съ свиневъдство. Богатитѣ съ желждъ букови и джбови гори сж давали добра и евтина храна за свинетѣ. Царевицата сжщо, която отлично вирѣе по долинитѣ на Странджа, напоявани съ многобройни потоци и рѣки, е била добра храна за свинетѣ. Породата, обаче, на тукашнитѣ свине е още дива, необлагородена, но затова пъкъ месото имъ е по-вкусно и се предпочита. Освенъ това, при тия условия не може да се отглежда по-облагородена порода. Населението предпочита полудивата, макаръ че е по-малко доходна, защото не му ангажирва особени срѣдства и грижи въ отглеждането. Свинското месо е намирало пазаръ между християнското население въ по-голѣмитѣ градове. Турцитѣ не позволявали, отъ религиозно гледище, да се колятъ свине въ града, заради това кланицитѣ сж били обикновено въ нѣкое съседно село на голѣмия градъ и тамъ градското население идвало срещу коледнитѣ праздници и си купувало месо и цѣли прасета. На Лозенградъ кланицата била въ с. Раклица.

Говедовъдството е било особено развито въ южнитѣ и югозападни части на Странджа, въ Бунархисарско, Визенско, Чорленско, Чаталджанско и Силивренско. Най-добритѣ крави и волове сж се отглеждали въ селата около Виза и Сарай. *Биволовъдството* е било развито още по на югъ. Главниятъ източникъ за забогатяване на мѣстното българско население въ последнитѣ три околии е било развъждането на едъръ добитъкъ, който населението продавалъ и откупувало земи съ припечеленитѣ пари. Ако българското население бързо се е освободило тукъ отъ чифлигарското си състояние и станало собственикъ на земята, то се дължи най-много на този страниченъ поминъкъ — скотовъдството.

Следователно, отглеждането на едрия добитъкъ не е ставало само за работа зъ земедѣлското стопанство, но и за продань по пазаритѣ за храна, за месото и произвежданитѣ отъ него консерви: *пастарма*, *локанки* и *саздарма*. Въ Лозенградъ е имало седмиченъ пазаръ на едъръ добитъкъ, наричанъ „*джумаята*“, защото е ставалъ петъченъ день. Такъвъ имало и въ Одринъ, въ махалата „*Саръкъ мегданъ*“, край Тунджа. Но най-голѣмия годишенъ панаиръ на едъръ добитъкъ, известенъ въ цѣла Турция, е билъ този въ гр. *Сарай* на *Еркене*, нариченъ още *Балчикъ-панаиръ*. Освенъ добрата порода и голѣмо количество едъръ добитъкъ, който се развъждалъ въ тоя край на Странджа, тукъ е билъ докарванъ такъвъ отъ всички почти полски и балкански села на Тракия. Всѣка година къмъ края на м. августъ, по Св. Богородица, се е откривалъ този прочутъ панаиръ, кѫдето многобройни търговци отъ Цариградъ, Анадола, Пирея, Александвия, Солунъ, Смирна и др., сѫ идвали да закупуватъ добитъкъ за най-разнообразни цели. Панаирътъ е траялъ около 10 дни.

И този поминъкъ — говедовъдството, намираме отразенъ въ народното творчество, както и овцевъдството. Собственикътъ на едъръ добитъкъ, макаръ самъ да имъ е говедарь, гледа съ гордость на своята професия.

Единъ говедарь се сърди на либето си, защо не иска да го вземе, когато има повече отъ 120 говеда и казва:

Раду ле мари хубава,
оти ме, Раду, не рачишъ?
Не паса чужди говеда,
ми паса бащинитѣ си
пъкъ *мохи сто и двадесте* . . .
. . . .

в) Мандражийство.

Говедовъдството, овцевъдството и козевъдството, съ своитѣ млѣчни и други продукти, като сирене, масло,

кашкавалъ, месо, пастарма, луканки, саздарма, вълна, козина, кожи и др. сж били доходенъ поминъкъ и съ голѣми облаги за балканското българско население.

Сиренарството, млѣкарството и *кашкавалджийството* сж били изключително професия на българитѣ. Почти въ всѣко по-голѣмо село на Странджа и източна Тракия, съ повече отъ 5—10 хиляди овце, е имало по една или повече *мандри* за обработване *сирене, кашкавалъ и масло*. Имало е села, на които сиренарството и кашкавалджийството е било цѣла професия. Най-добри майстори кашкавалджии сж излизали отъ Лозенградъ, М Търново, Бунархисаръ, Скопо, Яна, Едига и др. За мѣстна консумация сиренето се е поставяло обикновено въ мехове или дървени качета, а за износъ — въ тенекии. Сиренето и маслото намирали пазаръ главно въ Лозенградъ, Одринъ, Родосто и Цариградъ, а кашкавалътъ въ Смирна, Александрия, Цариградъ и Пирея

По-голѣмитѣ градове на Турция сж били и главнитѣ консуматори на местнитѣ консерви: *пастарма, луканки и саздарма*, които населението приготовлявало отъ неизнесения и непродаденъ по-слабъ добитъкъ.

Почти въ всѣки градъ на източна Тракия и Цариградъ е имало български млѣкари на *прѣсно и кисело млѣко*, отъ стадата на близкитѣ български овчари или на скотовъдцитѣ българи въ самитѣ градове. Въ Чорлу е имало две цѣли български махали отъ земедѣлци и скотовъдци. Тамъ е имало овчарь българинъ съ повече отъ 1,000 овце. И около Силиврия скотовъдцитѣ сж били българи. Всѣка ранна сутринь отъ този градъ сж тръгвали множество лодки съ кисело млѣко, *„Силиври йорту“*, за Цариградъ.

Вълната и козината, освенъ за домашно употрѣбление, е служела и за индустриални цели и за износъ. Понеже въ Турция и до последно време не е имало текстилна индустрия, вълната и козината сж се изнасяли навънъ. Въ голѣмо количество се е изнасяло презъ

Баба-Ески и Одринъ за България, главно въ Сливенъ и Габрово. Голѣмъ износенъ артикулъ сѫ били и *кожитѣ* отъ домашния добитъкъ, които намирали пазаръ главно въ Англия, Германия и Италия. Износътъ ставалъ презъ Одринъ, Солунъ и Цариградъ отъ голѣми кожарски фирми, каквато е била напр. фирмата „Сика" въ Солунъ, която работила съ голѣми капитали.

г) Браничарство (джелепликъ).

Поради силно развитото едро и дребно овцевъдство и козевъдство, въ източна Тракия и Странджа, се създали нови и доходни поминъци, които минали главно въ български рѫде. Тия поминъци сѫ били *джелепликътъ и бегликчийството. Джелепи* или *браничари* сѫ били търговци, които събирали дребенъ добитъкъ напролѣть, повече яловина, угоявали го презъ лѣтото въ високитѣ планински пасища, особено около Караманъ, Махиадитѣ, Лисово и др. и наесень или презъ зимата го продавали на цѣли стада по пазаритѣ на голѣмитѣ градове, главно Цариградъ. Месото отъ балканскитѣ овце, наричано тукъ *„кавардживъ"*, се ценѣло по-високо и било предпочитано, като по-вкусно. Въ Цариградъ е имало особени закупчици на дребенъ добитъкъ, който взимали отъ българскитѣ джелепи. По нѣкога тия закупчици се картелирали и принуждавали българитѣ да продаватъ добитъка на безценица, защото нѣмали, кѫде да го държатъ и хранятъ. Това е карало последнитѣ да закупуватъ около Чаталджанско свои мери, въ които пращали докарания добитъкъ, до когато намирали по-добри цени. Отъ М. Търново закупена мера около Цариградъ е ималъ голѣмия търговецъ Иванъ Добринъ Бояджиевъ.

По-крупнитѣ браничари въ източна Тракия избирали за свое седалище, независимо отъ мѣсторождението имъ, по-голѣмитѣ градове, като Одринъ, Лозенградъ, Родосто, Чорлу и др. Но имало и втора катего-

рия мѣстни браничари, които или продавали събрания добитъкъ на първитѣ, или пъкъ сами го откарвали за продань въ Цариградъ. Такива по-малки джелепи е имало почти въ всички по-малки градове, даже и въ нѣкои села. Въ М. Търново голѣми търговци, събирачи на добитъкъ сѫ били: бр. Дякови, Иванъ Добринъ, Худулъ Жековци, Вълчо Георгиевъ, Иванъ и Петко Борилкови, бр. Стамо, Янко и Сталю Чорбаджи Вълковци, бр. Берберовци и др. Въ Лозенградъ такива сѫ били бр. Търновалиеви, Михалчоогловци, бр. Пройкови, Курукафовци, Касидови и др. По-дребни джелепи е имало и въ по-богатитѣ и скотовъдни села като Гьоктепе, Дерекьой, Граматиково, Корудере, Конакъ, Скопо, Яна, Коюндере, Ениджи, Кавакли и др. Браничарството като професия на българитѣ предимно, е намѣрило отражение и въ народнитѣ пѣсни. Така въ една любовна пѣсень, младъ джелепинъ дума на либето си:

Мари девойку, девойку,
Мари юначка изгору,
изгуряхъ, момне за тебе . . .
. . . .
мари ела ме погледни
една утрина въ недѣля
въ очитѣ да те сътаксамъ, [1])
сътаксамъ, момне, испиша
на мойта уйгунъ [2]) булгарѝя,
уйгунъ булгарѝя — каматна, [3])
че ше далеко да пода.
далеко в'Караеврена [4])
дребенъ добитъкъ да сбирамъ
дребенъ добитъкъ — овнове
още по-дребенъ — шилета.
. . . .

---

[1]) Погледна; [2]) Удобна; [3]) Хубава, красива, исписана. [4]) с. Кара Евренъ, М. Търновско.

Изобщо браничарството е било любимо занятие на по-богатитѣ българи отъ градове и села, защото било доходно и давало на българскитѣ търговци на добитъкъ привилегията да се движатъ свободно на конь, да носятъ орѫжие, а доставчицитѣ на войската, — да се ползватъ и съ закрила на властьта. Джелепскитѣ дъщери били предпочитани отъ момцитѣ, като по-богати и по на почить. Нѣкой си Хаджи Андончо, споредъ народната пѣсень, напусналъ М. Търново и забѣгналъ чакъ въ Шуменъ. —

„Че не му дава майка му,
хубава Керка да вземе,
джелепъ Стоюва дъщеря".

. . . .

Въ друга една пѣсень младъ момъкъ говори на майка си:

Мене ми е драго, мале ма,
джелепинъ да стана,
овни да събирамъ, мале ма,
въ Стамбулъ да пода, —
презъ *Виза* да мина.

. . . .

Преди да се прокара Баронхиршовата желѣзница презъ изт. Тракия, главното *джаде* презъ проходитѣ на Странджа, за Цариградъ, е минавало презъ Бунархисаръ, Виза, Сарай и Чорлу, отъ кѫдето е минавалъ и стария римски пѫть. Когато се прокара линията, голѣмитѣ стада добитъкъ сѫ били превозвани по нея отъ станциитѣ Баба-Ески и Люле-Бургасъ. Но по-малкитѣ стада отъ вѫтрешностьта на Странджа сѫ били откарвани въ Цариградъ по най-кѫсия пѫть, по така наречената „джелепска пѫтека",която минавала по билото на планината до Караманъ баиръ, следъ това се отклонявала на изтокъ и презъ Василикосъ дере и Подима, минавала презъ градеца Странджа и с. Караджакьой и после презъ последнитѣ български села Тарфа и Имрихоркьой, достигала въ

Цариградъ. Презъ нея прекарвали, както казва мѣстното население, „вървящитѣ“ овце.

Макаръ джелепликътъ да е билъ въ миналото единъ доходенъ занаятъ за българина обаче, той е билъ свързанъ и съ известенъ рискъ за живота, поради върлуващето разбойничество въ Странджа. Не рѣдки сѫ случаитѣ, разбойници да нападатъ търговци на добитъкъ, да ги обиратъ и даже убиватъ, мислейки, че носятъ съ себе си пари, или пъкъ за лично отмъщение. Въ Странджа е имало нѣкои стратегически и кръстопѫтни мѣста, станали известни съ честитѣ обири и убийства край тѣхъ, като „*Пастарма дере*“ по течението на Теке дере, между селата Терзи дере и Каракочъ и „*Карамлъкъ дере*“, между Гьоктепе и Кайракъ и мѣстностьта „*Ковачъ*“, между Гьоктепе и Сармашикъ и други, презъ кѫдето минава днесъ шосето Бургасъ — М. Търново.

д) Бегликчийство.

Наредъ съ браничаритѣ се издигнали и *бегликчиитѣ* или преброители и събирачи на данъка върху овцетѣ и козитѣ, наричанъ *бегликъ*. Бегликчийството се развило особенно много презъ XVIII и XIX вѣкъ, когато и овцевъдството въ Турция е било въ цвѣтуще състояние. Първоначално този данъкъ се е събиралъ като натура на 10 овце или кози се е вземало по една. Събранитѣ по такъвъ начинъ овце и кози образували цѣли стада, собственость на държавата и служели за продоволствие на армията. Такива стада се наричали *беглишки* (държавни). Тѣхъ сѫ ги пасли български овчари и кехаи въ меритѣ около голѣмитѣ градове, кѫдето имало по-голѣми гарнизони. Въ политѣ на южна Странджа, такава мера, кѫдето имало събрани огромни беглишки стада, е била мѣстностьта *Валимеше*, западно отъ Чорлу. Многобройни овчарски колиби срѣдъ гората сѫ служили за жилища на български овчари.

Споредъ народнитѣ пѣсни, Вълчанъ войвода, странджански хайдутинъ, често е намиралъ убежище въ колибитѣ на тия български овчари. Въ султанскитѣ имения е имало голѣми стада овце, които сѫщо се наричали *беглишки*, но на тѣхъ не сѫ събирали бегликъ, както и на *имаретскитѣ* стада, които принадлежали на разни благотворителни мохамедански сдружения. По късно бегликътъ се събиралъ въ пари, но и въ двата случаи, преброителитѣ на овцетѣ и събирачитѣ на този данъкъ сѫ били все българи, поради връзкитѣ имъ съ пастирското българско население. Бегликчиитѣ трѣбвало да бѫдатъ довѣрени хора на властьта, понеже службата имъ била свързана съ интереситѣ на фиска. Преди революционното движение, това довѣрие българитѣ сѫ го имали и то още повече се засилило следъ възстанието на гърцитѣ презъ 1821 г., което ги поставило въ немилость предъ турската власть. А довѣрени, енергични и, разбира се, грамотни бегликчии правителството винаги е намирало срѣдъ българското градско и селско население. Бегликчийството е било изобщо една истинска привилегия за бълıаритѣ. Като защитници на държавнитѣ интереси, бегликчиитѣ, освенъ че се ползвали съ уважение и подкрепа на властитѣ, но сѫ имали и голѣмо влияние въ държавата.

Въ сѫщность, бегликчийството е било едно предприятие, което се е откупвало отъ държавата и понеже било трърде доходно, нѣкои висши държавни сановници сѫ влизали въ съдружие съ по-виднитѣ български бегликчии, на които съдействували да закрепятъ положението си и да разширятъ предприятието. Това обстоятелство още повече засилвало връзкитѣ и влиянието на българскитѣ първенци съ управляющитѣ турски крѫгове, блгодарение на което въ последствие, когато сѫ започнали черковно-националнитѣ борби, тѣ се явили като истински закрилници на народа ни. Голѣми и влиятелни бегликчии, които прекупвали беглика въ

цѣла Тракия и даже въ Мизия, сж били: Малки чорбаджи Вълко, Голѣмъ чорбаджи Вълко, чорбаджи Стоянъ и чорбаджи Салчо. Тѣ били всички родомъ отъ Копривщица, но нѣкои отъ тѣхъ като Малки чорбаджи Вълко сж били преселени въ Одринъ, но живѣли и въ Цариградъ [1]).

Отъ Странджанско бележитъ бегликчия е билъ *хаджи Стоянъ Лостюоглу*, роденъ въ с. Гьоктепе[2]). За него разказватъ, че е билъ необикновено ловъкъ и уменъ мжжъ, който се ползвалъ съ голѣмо влияние и почить предъ властитѣ и населението. Безъ да е билъ много образованъ, съ природния си умъ и предприемчивъ духъ, станалъ голѣмъ търговецъ главно на добитъкъ (джелепинъ) и предприемачъ. Чрезъ търговията си съ добитъкъ съ Цариградъ, той си създалъ връзки съ влиятелни турци и почналъ да закупува беглика на цѣли кази и санджаци въ Тракия и даже въ Дунавски вилаетъ. Натрупаното богатство му позволявало да живѣе повечето време въ Цариградъ, и да засили връзкитѣ си съ влиятелни турци и българи тамъ. А въ родното си село ималъ триетажна кжща, цариградска направа, съ балкони и кьошкове и наредена по граждански съ скжпа покжщнина. Това влияние и богатство, а и султанскитѣ отличия, които ималъ, му създавали много неприятели и завистъ отъ самитѣ турци. За него казватъ, че билъ единъ отъ съзаклятницитѣ въ гръцката „завѣра" (1821 г.). Това подозрение, давало основание на враговетѣ му да го клеветятъ предъ властьта и да го преследватъ. За да се спасява, той често забѣгвалъ въ Румъния и даже въ Русия, ужъ по търговия, или пъкъ

---

[1]) Д. П. Николовъ. Одринска Тракия стр. 23. Справка Н. Шишковъ, Трак. сборникъ, кн. IV стр. 43—44. Сравни А. Нейчевъ; Джелепи и бегликчии въ юб. сб. на Копривщица. Стр. 534—545.

[2]) *Ст. Шивачевъ*, Тракия. ржкописни бележки, (неиздадени).

въ многолюдния Цариградъ. По-късно той билъ убитъ отъ засада, устроена отъ турци. Казватъ, че билъ убитъ за да унищожатъ султанския ферманъ за привилегиитѣ на Хасекията, който се съхранявалъ у него. Съ неговото убийство населението въ този край изгубило твърде много. Въ двора на селската черква въ Гьоктепе и до днесъ е запазенъ мраморенъ кръстъ съ грънки надписъ отъ 23 декемврий 1845 год. съ името на хаджи Стоянъ. По всичко личи, че този гробъ е неговъ.

Освенъ тия главни закупчици на беглика, наричани съ общо име *мюлтезими*, имало и втора категория, сжщинскитѣ преброители на овцетѣ и събирачи на данъка, които народа познавалъ. Тѣ се наричали сжщо бегликчии. Тѣ били хора отъ мѣстното население, но довѣрени на главнитѣ закупчици. Въ народнитѣ пѣсни отъ Странджа сж запазени главно спомени за тѣхъ. Тѣ обикаляли постояно селата и околиитѣ, на които тѣхния мюлтезимъ ималъ закупенъ беглика. Въ една любовна м. търновска пѣсень младъ влюбенъ бегликчия говори на либето си:

Станке ле мари хубава,
Станке ле конакъ сайбийке,
сега сж девекь години,
откакъ съмъ тръгналъ съ бегликътъ,
съ бегликътъ съ бегликчиитѣ,
девекь съмъ каази обходилъ,
девекь съмъ коне уморилъ,
отъ мойто тежко оржжие.
. . . .

И въ самитѣ народни пѣсни, бегликчиитѣ се рисуватъ като млади и смѣли хора, добре въоржжени и винаги движещи се на коне. Поради върлуващитѣ разбойници, независимо отъ държавната охрана, тѣ били сами въоржжени, за да пазятъ хазната отъ събиранитѣ данъци.

Това още по-добре се вижда отъ друга една любовна пѣсень отъ Хасекията, въ която влюбениятъ бегликчия говори на либето си:

Стамо ле, мари хубава,
хубава, Стамо, чуена,
чуена и прочуена, —
една бѣ въ Есакията . . .
Мари знаешъ ли, помнишъ ли,
я гато бѣхме на заманъ
на заманъ на годинитѣ, —
съ бегликчиитѣ ходѣхне,
бегличка хазна носѣхне,
бегличка тафра беряхне, —
я те, Стамо ле, поискахъ,
три пѫти една утрина . . .
. . . .

Въ трета любовна пѣсень се говори какъ малкотърновски търговци, които отивали на узунджовския панаиръ, срещнали по пѫтя млада и хубава овчарка и, за да се полюбуватъ на нея, представили се за бегликчии и поискали да броятъ овцетѣ, и да имъ взематъ беглика. Между търговчетата е билъ и любовника ѝ Стефанъ, който я задирвалъ. Въ пѣсеньта се казва:

Събрали сѫ се събрали
малкотърновскитѣ момчета
на панагирътъ да податъ, —
на узунджовскиятъ панагиръ.
На пѫть Загорка срещнали,
Загорка, овце пасѣше.
Тий на Загорка думаха:
„Карай, Загорко, овцетѣ,
карай хи, да хи броиме,
бегликътъ да хми земеме, —
ние сме бегликчиитѣ, —
ние *беглика* сбираме“.
. . . .

Бегликчийството въ такава форма е процъвтѣло най-много презъ първата половина на 19 в. Следъ 70-тѣ години на този вѣкъ, когато Турция реформира данъчната си система, събирането на беглика е било възложено на редовни данъчни чиновници.

Въ заключение ще кажемъ, че скотовъдството въ Странджа въ миналото, както и всички ония поминъци свързани съ него, сѫ били въ рѫцетѣ на тамошното българско население. До освобождението тѣ били въ цвѣтуще състояние. Това положение до голѣма степень се запази въ неосвободената часть на Странджа и следъ тая дата, та дори до Балканската война (1912 г.), макаръ бегликчийтѣ вече да не сѫществуваха и българскиятъ елементъ следъ освободителната война да изгуби онова довѣрие и влияние, което имаше до тогава въ турската държава.

Многобройниятъ дребенъ и едъръ добитъкъ, както и добиванитѣ отъ него продукти и блага, които скотовъдецътъ и земледѣлецътъ сѫ получавали, сѫ представлявали голѣмо народно богатство, което правело материалното сѫществуване на тракийския българинъ доста завидно, макаръ и да е билъ политически поробенъ. Този фактъ ни говори, че *производителниятъ елементъ* въ Турция, който е създавалъ блага за себе си и приходи за държавата, сѫ били българитѣ. Това се потвърдява още по-красноречиво отъ обстоятелството, че когато Турция изгони тракийскитѣ българи, цѣлата страна така силно почувствува липсата на добитъкъ и млѣчни продукти, че самата турска държава е трѣбвало да закупи голѣми количества дребенъ добитъкъ отъ България и по единъ изкуственъ и дори насилственъ начинъ да развъди овцевъдството чрезъ своето турско население, колкото и да не бѣ свикнало съ този поминъкъ. И когато се създаде въ източна Тракия и поробена Странджа подобно скотовъдство, понеже турското население нѣмаше опитность и умѣние да приготовлява

сирене, кашкавалъ и масло, турското правителство бѣ принудено да търси отъ България български майстори мандраджии, да имъ плаща прескѫпо, додето създаде и между турското население подобни специалисти. Изобщо, българскитѣ скотовъдци, мандраджии, браничари и бегликчии представляваха въ Тракия голѣмъ стопански факторъ.

*

е) *Упадъкъ на овцевъдството и мѣрки за повдигането му*

Но за жалость, цвѣтущето нѣкога скотовъдство въ Странджа, днесъ е въ пъленъ упадъкъ. Разбира се, че причинитѣ за това сѫ изгонването на тракийскитѣ и странджански българи отъ роднитѣ имъ краища и неестествената граница между България и Турция.

Но още по-печалното е, че този завиденъ и доходенъ поминъкъ, днесъ е напълно западналъ и въ ония части на Странджа, които следъ балканската война останаха въ предѣлитѣ на България.

Обща е днесъ констатацията, че нашето овцевъдство е сериозно застрашено, особено отъ 1924 г. насамъ, отъ когато броятъ на овцетѣ е спадналъ отъ 9,065,705 на 7,342,717 презъ по-миналата година. Никѫде, обаче, това не е така застрашително, както въ странджанскитѣ околии: М. Търновска и бившата Василиковска.

За да илюстрираме този неудържимъ упадъкъ, ще приведемъ нѣколко цифрени данни, които почерпихме отъ данъчнитѣ управления въ М. Търново и Василико за движението на овцетѣ и козитѣ презъ годинитѣ следъ освобождението на М. Търново:

Год.	е имало	овце и кози	всичко
1914	23,879	13,396	37,275
1915	9,640	4,940	14,580
1916	10,274	4,085	14,359
1917	11,981	3,212	15,193
1918	9,981	3,144	13,125

1919	6,488	2,880	9,668
1920	8,975	3,365	12,340
1922	—	—	12,629
1923	—	—	14,215
1924	—	—	11,129
1925	—	—	10,262
1930	6,816	3,374	10,290

Отъ горната таблица се вижда, че дребниятъ добитъкъ въ М. Търново отъ 37,275 глави презъ 1914 г. е останалъ на 10,290 презъ 1930 год. Като вземемъ предвидъ, че преди войнитѣ този добитъкъ е билъ около 50,000, очевидно става катастрофалното намаление

Почти сжщата печална картина наблюдаваме и въ М. Търновска] и Василиковска околии, на които М. Търново е билъ търговски и стопански центъръ. И това е обяснимо съ обстоятелството, че и тѣ сж останали да се развиватъ при сжщитѣ неблагоприятни условия, както града.

год.	ОКОЛИИ М. Търновска: овце и кози	Василиковска: овце и кози
1914	117,155	52,330
1915	82,995	50,493
1916	78,177	39,265
1917	77,112	28,145
1918	72,013	33,040
1919	57,588	18,750
1920	74,944	26,861
1925	74,552	28,333
1930	59,850	31,020

Отъ тази таблица се вижда, че презъ 1914 год. въ М. Търновска околия е имало 117,155 овце и кози, а презъ 1930 год. сж останали 59,859, въ Василиковска околия е имало презъ първата година 52,330 овце и кози, а презъ 1930 год. сж останали 31,020. Намалението е близо отъ 40—50 на сто. Преди войнитѣ въ

тѣзи околии е имало около 400 хиляди овце и кози, за което се сѫди по плащания тогава бегликъ.

Това намаление на овцетѣ се вижда и отъ производството на млѣчнитѣ продукти. Въ М. Търново преди войната се е произвеждало около 30,000 кгр. кашкавалъ отъ 4—5 мандри, а сега производството едвамъ достига 2—3 хиляди кгр. По сведенията отъ Бургаската търговска камара за 1928 г. въ цѣлата М. Търновска околия е имало всичко 4 мандри съ общо производство 33,000 кгр. кашкавалъ, а презъ 1929 год. 7 мандри и е произведено 15,100 кгр. кашкавалъ и 1565 кгр. масло.

Въ Василиковска околия презъ първата година е имало всичко две мандри, съ производство 6,000 кгр. кашкавалъ, 4,500 кгр. сирене и 170 кгр. масло.

Докато по-рано, както отбелязахме, се е изнасяло не само кашкавалъ, сирене и масло, но и голѣмо количество вълна, козина, кожи, живъ добитъкъ, днесъ и дума не може да става, когато това производство не може да задоволява мѣстнитѣ консумативни нужди.

Явно е, че при тая печална действителность, нѣкогашнитѣ богати, охолни и горди кехаи, сега сѫ изчезнали. Днесъ въ Странджа много рѣдко ще намѣрите овчари съ 100—200 овце и кози. Другитѣ сѫ останали съ много малко добитъкъ, но и него бързатъ да продадатъ, за да търсятъ друга професия за препитание.

Кои сѫ, обаче, причинитѣ за бързото намаление на овцетѣ и следъ 1914 година? Причинитѣ сѫ много и тѣ сѫ известни: бързото намаление на меритѣ и пасбищата, високитѣ държавни и общински такси за паша; тежкитѣ условия за използване държавнитѣ горски пасбища поради преплетеностьта имъ съ общинскитѣ мери; бегликътъ и всевъзможни други такси за разни фондове и непоносимитѣ глоби за нарушения, които сѫ неизбѣжни при това смѣшение на държавнитѣ пасбища и общинскитѣ мери.

Отъ сждбоносно значение, обаче, за овцевъдството се оказа сегашната неестествена граница, задъ която останаха високитѣ лѣтни пасбища и крайморскитѣ мери за зимуване, както и завземането отъ държавата горитѣ и пасбищата между тѣхъ, които мѣстното население бѣ свикнало отъ турско време да използува безплатно. Българското население още съ прокарване на сегашната граница схвана неблагоприятнитѣ условия за сжществуването на овцевъдството и побърза да продаде поголѣмата часть отъ своитѣ овце, които закупи самата турска държава, която следъ изгонването на българитѣ, които бѣха единственитѣ овцевъди, тя остана безъ дребенъ добитъкъ. Вследствие на тази граница, бившитѣ Малко Търновска и Василиковска каази останаха само наполовина въ свободното отечество, като изгубиха хубавитѣ си села задъ тази граница и естествения си стопански центъръ и пазаръ — Лозенградъ.

Голѣма часть отъ населението въ тѣзи околии сж бѣжанци отъ изт. Тракия, които следъ изгонването имъ отъ турцитѣ, нѣкои се настаниха въ старитѣ български села, други въ запустѣлитѣ турски и въ гръцкитѣ градчета Ахтополъ и Василико, а трети образуваха съвсемъ нови бѣжански селища.

Нуждата отъ земя за настаненитѣ бѣжанци въ стари и нови селища наложи на Дирекцията да посегне на свободнитѣ общински и държавни мери. Намалението на меритѣ по този начинъ създаде ново неблагоприятно условие за развитието на овцевъдството.

Не е, обаче, само тѣснотата на меритѣ, която убива този поминъкъ, колкото тежкото общинско и държавно мерийно право, което се събира въ предплата за всѣки сезонъ, безъ да се държи смѣтка, колко добитъкъ ще оцѣлѣе напр., следъ една люта зима.

Освенъ това, безкрайната разпокжсаность и преплетеность на общинскитѣ и държавни мери, прави невъзможно ползуването само отъ еднитѣ, безъ да не

се преминава презъ другитѣ; но това преминаване влѣче следъ себе си винаги актове и глоби, които сж не по-малко съсипателни за скотовъдцитѣ, особено като се има предъ видъ манталитета на общинскитѣ и горски административни власти и начина по който се тълкуватъ и прилагатъ законитѣ въ този забравенъ край.

Освенъ мерийното право, което е 32 лв. на овца и 60 лв. на коза, стопанинътъ още плаща бегликъ, право на овчаря за паша, разходи за фуражъ, право за продажба и др., така че една овца струва годишно 210 лв., а козата 240 лв.. Срещу тѣзи разходи собственика едвамъ може да получи 60 лв. отъ три кгр. сирене, 50 лв. отъ единъ кгр. вълна и около 100 лв. отъ едно агне или яре при предположението, че всѣка овца или коза ще дава агне или яре или всичко около 210 лв.. А знае се, че една трета отъ овцетѣ оставатъ ялови и затова младитѣ женски агнета се оставятъ да замѣстятъ яловината и като така, тѣ не представляватъ реаленъ приходъ за овчаря.

Ясно е следъ тая равносмѣтка, защо овцевъдството, което преди войнитѣ е било най-главниятъ поминъкъ на населението въ тѣзи планински околии, днесъ постепенно западa. Днесъ виждаме скотовъдци да продаватъ цѣлитѣ си стада отъ 150—200 брави, защото не могатъ да покриятъ разходитѣ си подиръ тѣхъ. Поради това овцевъдството се изражда въ дребна форма, колкото за необходимитѣ домашни нужди, като храна и облѣкло, безъ да може да служи за износъ. А това явление неминуемо ще докара поскжпване на месото, вълната и млѣчнитѣ продукти.

На това зло трѣбва да се тури край. Странджанското население днесъ изнемогва и е въ пълна мизерия. Никжде земедѣлието не е въ по-голѣма зависимость отъ овцевъдството, както въ този балкански край. Тукъ никой не може да бжде добъръ земедѣлецъ, ако не притежава поне 50—100 овце или кози, съ които да

наторява, чрезъ подвижни лѣтни леговища („егреци“), своитѣ слаби ниви. Ето защо изчезванието на овцевъдството влѣче следъ себе си упадъкъ и на земедѣлското производство.

Не трѣбва да мислимъ, че стопанското повдигане на нашата страна зависи изключително отъ интензивното земедѣлие и да занемаримъ скотовъдството. Напротивъ, кризитѣ, които преживѣва нашето земедѣлие ни показватъ, че бѫдещето на страната ни не е само въ земедѣлието, щомъ като не можемъ да намѣримъ цена и осигуримъ пазари на земедѣлческитѣ произведения. Много страни сѫ се повдигнали икономически, благодарение на своето развито и подобрено скотовъдство. За примѣръ ще посочимъ Дания, която отъ една разорена страна преди 75—80 години, поради войната ѝ съ Прусия, днесъ се сочи за примѣръ на свѣта по своето благоденствие, благодарение на скотовъдството си.

При намалението на полскитѣ мери у насъ, което се дължи на това, че се засѣватъ съ по-доходни култури и че голѣма часть отъ тѣзи мери се отдѣлиха за настаняване бѣжански семейства, на които се дадоха около милионъ и половина декари земя, овцетѣ се отстраняватъ вече отъ полето, Съ скѫпата си издръжка отъ полски храни тѣ не могатъ да рентиратъ единъ стопанинъ. Като така, бѫдещето на нашето овцевъдство е въ планинскитѣ краища, какъвто е странджанскиятъ. Този край, както въ миналото е билъ скотовъдски центъръ, такъвъ трѣбва да стане и въ бѫдеще, поне до колкото днешнитѣ условия позволяватъ това. Но затова сѫ нуждни повече грижи и работа, както отъ мѣстнитѣ дейци и общественици, така и отъ страна на община, область и държава.

Ако една отъ първитѣ задачи на всѣка държава е да се грижи за народния поминъкъ, безъ който не би могло да има обществено развитие, не може да има по-благодарна и належаща задача, да се повдигне ско-

товъдството въ Странджа, кѫдето всички условия: и битови и климатични и демографски благоприятствуватъ за това. Държавата трѣбва да усвои една по-активна скотовъдна политика, съ ясно опредѣлени цели и срѣдства, защото днесъ търсенето на скотовъднитѣ продукти се усилва не само на мѣстния, но още повече на чуждитѣ пазари. Още единъ дългъ на държавата е, да се намали и премахне за известни години мерийното право за паша, поради крайно слабата доходность на странджанската овца. Тая малодоходность се дължи на слабото подхранване съ тревенъ и зърненъ фуражъ презъ зимата и пролѣтьта или периода на бременностьта и ягненето. И когато следъ това започва използуването на овцата за млѣко, тя се явява въ едно крайно изтощено състояние. Оттукъ произлиза вопиющата грижа отъ засилване на фуражното производство и създаване на пасбища, изкуствени ливади и др. подобни за запазване и изхранване на добитъка презъ тежкитѣ и продължителни зими, каквито ставатъ по нѣкога тукъ. Наложително е да се направятъ опити за кръстосване на странджанската овца съ по-облагородена порода, каквато е напр. източно-фризийската, която по мнението на сведущи агрономи, би могла да вирѣе по нашето крайбрѣжие, понеже предпочита морски климатъ. Дългъ се налага още на мѣстнитѣ просвѣтени граждани и на деятелитѣ въ областьта на нашето скотовъдно стопанство, да насърдчатъ организирането на скотовъдцитѣ въ дружества, въ създаване на кооперативни мандри, дето условията позволяватъ, за подобрение и типизиране скотовъдното производство. Въ това отношение интелектуалния трудъ е крайно необходимъ, защото едва ли има другъ отрасълъ, който повече да се нуждае отъ такъвъ трудъ, който да го изведе отъ безпомощното и примитивно състояние, както скотовъдството. Важна проблема сѫщо така, която обуславя повдигането на този поминъкъ е намирането на

пазари на добитъка и животинскитѣ продукти. Ние мислимъ, че българската държава, която е готова на жертви за подобрение на скотовъдството въ Странджа, съзнава и своя върховенъ дългъ да му осигури необходимитѣ външни пазари.

Стари кехаи при Овцевъдно-млѣкарско производителната кооперация „Градище" въ М. Търново

6. Минерални богатства

а) *Рудници*

Странджа планина не е лишена отъ изкопаеми богатства, макаръ на пръвъ погледъ да изглежда, че е бедна въ това отношение. Още старитѣ ѝ обитатели, тракитѣ и крайбрѣжнитѣ гърци, а после и римлянитѣ сѫ познавали много находища въ нея, които и днесъ представятъ интересъ за по-сериозно проучване отъ специалисти по минното дѣло.

До сега единственъ отъ нашитѣ учени, който е изучавалъ по-специално минералнитѣ богатства на тая

планина е проф. Д-ръ Г. Бончевъ[1]). Споредъ него, въ Странджа на много мѣста се срѣщатъ находища на самородна *медь*, на *пиритъ* и *халкопиритъ*, на *халкоцитъ* и *галенитъ*, на *хематитъ* и *магнетитъ* и много други минерали.

Освенъ известнитѣ стари находища при Росенъ баиръ, Бакърлъка и Кара баиръ, той посочва още и въ отдѣлитѣ около селата: Скефъ, Изворъ, Дюлгерли, Кърхарманъ и Факия въ северна Странджа, така сжщо и около М. Търново въ областьта на Делиевска рѣка, на Бюлбюлъ дере и Водицата, и въ землищата около селата Граматиково и Мързово, въ вжтрешна Странджа. Такива находища може да се посочатъ и на много други мѣста въ освободена и неосвободена Странджа, въ землищата на селата: М. Самоковъ, Цикнихоръ, Куру-дере, Дерекьой, Урумбегли, Пирокъ и др.

Рудното вещество въ посоченитѣ находища не е еднакво, но може да се каже, че преобладаватъ *медни*, *желѣзни* и *оловни* руди. Въ Карабаиръ и Бакърлъка преобладаватъ медни руди, предимно халкопиритъ, въ свръзка съ пиритъ, хематитъ и галенитъ, а по-низко Халкоцитъ, примѣсенъ съ азуритъ и малахитъ. Обикновено тия находища сж жили, които пробиватъ еруптивнитѣ скали въ разни посоки.

Въ Росенъ баиръ, Факия, Делиево, Св. Троица, Мегалово, при колибитѣ Демирджиевци, при М. Самоковъ и др. преобладаватъ желѣзни руди, нѣкжде въ кристалиненъ *хематитъ* въ видъ на жили, другаде въ ситнозърнестъ *магнетитъ* или въ *магнетитовъ* пѣсъкъ отъ *диорита* (Факия, М. Самоковъ), а въ мѣстностьта Св. Георги, факийско землище, се срѣща въ листнатъ *хематитъ*. Въ нѣкои отъ посоченитѣ находища, като

---

[1]) Д-ръ Г. Бончевъ; Старото рударство въ България и Македония; Сп. Б. Ак. Н. 1920 г. кн. XIX, стр. 1—51; Сравни отъ сжщия авторъ: Скалитѣ въ М. Търновска околия въ сп. Б. Ак. н. кн. XXV. 1923 г. стр. 1—45.

при Делиево, Голѣмото Градище, Дерекьой, М. Самоковъ, покрай желѣзато, се срѣща и медь. Оловенитѣ руди преобладаватъ въ находищата около Дюлгерли, Изворъ и Кърхарманъ, главно въ *андезитови* скали въ *галенита* съ *сфалеритъ* или примѣсенъ съ *piритъ* и *халкопиритъ*.

Споредъ разказитѣ на стари хора, Малко-търновски куюмджии (златари), въ миналото сѫ добивали среброто за изработванитѣ отъ тѣхъ украшения, въ околностьта на с. Урумбегли, Бунархисарско.

А златоносенъ пѣсъкъ се срѣща на много мѣста покрай рѣкитѣ на селата: Визица, Мързово, Калово, Пирокъ, Чаглаикъ, въ мѣстностьта Сушица, Могилата, и Златниятъ долъ около М. Търново. По южния склонъ на поменатата могила, следъ дъждъ и слънце ясно блѣсти златоносния пѣсъкъ, отъ който преди 50—60 год. малко-търновци сѫ носили проби въ Цариградъ, но, повече отъ това нищо не сѫ направили за добиване на злато. Тѣзи факти сѫ достатъчни да ни убедятъ, че Странджа не е лишена и отъ минерални богатства.

б) *Кариери*

Особено завидно разпространение иматъ въ Странджа *гранита* и *мрамора*, които сѫ и доброкачествени. Разработени сѫ каменни кариери: гранитна на п-въ *Атия* на черноморския брѣгъ, срещу о-въ „Св. Анастасия“, и мраморна около М. Търново при м. *Сушица*, Водицата и Могилата. Материалитѣ на гранита сѫ отлични за паважъ на улици. Поради ефтиния презморски превозъ, експлоатацията на тая държавна кариера взима широки размѣри. Освенъ за нуждитѣ на Бургасъ, материали се изнасятъ и за други градове, даже и за София.

Мраморнитѣ леговища въ Странджа заематъ обширни простpнства. Може да се каже, че въ цѣла вѫтрешна Странджа се срѣща мраморъ. Но неговото разпространение минава и главното вододѣлно било на

ю-западъ до Скопо, Урумбеглия, Курудере, до Бунархисаръ и Виза, даже и по на югъ до Родосто и Мраморно море. Най-голѣми леговища за сега сж известни тия около М. Търново, после около М. Самоковъ, Б. Хисаръ и селата Скопо и Курудере, Б. Хисарско.

Малко-търновската мраморна кариера при Сушица по всичко изглежда че е била разработена още отъ тракийско и римско време. Всички гробници и езически светилища, жертвеници и каменни надписи и други постройки и украшения, като тракийски конници, сж изработвани изключително съ дѣланъ мраморъ отъ околностьта на днешния градецъ, който изглежда, че въ миналото е билъ значителенъ тракийски центъръ.

Тѣзи мраморни кариери сж били използувани и въ по-ново турско време отъ италиански инженери и майстори каменари, при постройка на мостоветѣ по шосето М. Търново — Лозенградъ.

Въ българско време, следъ присъединението на този край къмъ България (1913 г.), тази кариера наново се разработи. Но явно е, че за да се създаде поминъкъ отъ това природно богатство, нуждни сж преди всичко пжтища.

Подобна мраморна кариера е имало въ миналото и около село Курудере, на 3—4 клм. западно. Сега сж останали само части отъ мраморни украшения и предмети, майсторски изработени. Самиятъ мраморъ е бѣлъ, чистъ и дребнозърнестъ и подлежи на лесно полиране. Кога е работена тая кариера, не се помни отъ сегашното поколѣние.

Въ Странджа има на много мѣста наименования на извори, рѣки и мѣстности, които говорятъ за разпространението на мрамора. Срѣщатъ се, напримѣръ, наименования: *Бѣлата вода*, *Бѣлата рѣка* при с. Паспалово и при в. Босна; *Мраморътъ* при Паспалово, мѣстность *Живакъ* при Калово и при Сармашикъ и

много други. *Живакъ* въ този край наричатъ бѣлитѣ кварцови камъни.

Въ Странджа се срѣщатъ особено много и *глиноваровититѣ* младотерциерни маси, които иматъ по-голѣмо практическо значение, понеже могатъ да послужатъ за основа на циментова индустрия[1]).

7. Рударство

а) Примитивно рударство въ гръцко и трако-римско време

При наличностьта на тия изкопаеми богатства, не е могло да не се развие въ Странджа рударска индустрия. Имаме всички данни, които ни говорятъ, че примитивно рударство е сѫществувало още отъ старо тракийско, гръцко и римско време, а нѣкѫде и въ турско. За това ни свидетелствуватъ многобройнитѣ ями, рупи (въпи) и подкопи, отдето се е вадела рудата, а така сѫщо и голѣмитѣ купища сгурия около тѣхъ, които показватъ, че тамъ се е топѣла руда. Нѣкѫде тия купища сѫ голѣми и много на едно мѣсто и представятъ цѣли могили, което обстоятелство говори, че тамъ е топена руда въ голѣмо количество и презъ дълги периоди. Такива случаи има около М. Търново и М. Самоковъ, Бакърлъка, Росенбаиръ, Карабаиръ, Дюлгерли, Кайрякъ, Урумкьой, Факия и др. Освенъ това, при повечето отъ посоченитѣ мѣста личатъ развалини отъ пещи и самокови, дето се е топѣла и преработвала рудата.

Могатъ да се посочатъ мѣстности съ наименования, като: *Рупи, Въпи, Рудево, Сгурия, Самоково, Златенъ долъ, Бакърлъкъ, Демирджийка, Кюмурдере, Бакърбунаръ, Маданище* и други, които явно говорятъ за

[1]) *Г. п. Аяновъ*: Известия на Бур. търговско-индустриална камара: Примитивно рударство и минерални богатства въ Странджа, 1934 г. 3. XI, брой 30.

съществуващо нѣкога примитивно рударство около тѣхъ. Може безъ преувеличение да се каже, че рѣдко ще се намѣри село, дето въ близката му околность да нѣма сгурия или рупи и ями. Въ известнитѣ рудници на Бакарлъка, Карабаиръ, Росенбаиръ и др. и до днесъ личатъ следитѣ отъ по-стари и по-нови разработки на рудата въ тѣхъ, въ запазенитѣ още стари шахти и галерии, разрушени пещи, метални части отъ духала и др. подобни.

Откритата напоследъкъ антична лѣярница и монетарница при Атия въ близко съседство съ Бакърлъка и Росенбаиръ и която, споредъ намѣренитѣ тукъ стрели — монети въ голѣмо количество, може да се опредѣли че е отъ IV—III в. пр. Христа[1]) ни говори, че тия мини сж били експлоатирани още отъ старитѣ гръцки колонисти по странджанското крайбрѣжие, вѣроятно съ участието на мѣстнитѣ траки. Отъ тия имено мини, не само аполонийци, но и другитѣ черноморски колонии по нашето крайбрѣжие, сж добивали медь за сѣчене и лѣене на своитѣ бронзови и медни монети, твърде разпространени по този край. (Сравни Иречекъ, Пжтувания презъ България. т. II, стр. 768).

Всички по-богати минни находища по-късно сж били използувани и отъ римлянитѣ, които, изглежда по всичко, че сж били най-голѣми майстори въ минното дѣло. Запазенитѣ, напр., шахти и галери въ минитѣ на Бакърлъка, Росенбаиръ и Карабаиръ, сж тѣхно дѣло. Ако тукъ-тамъ още въ нѣкои отъ тия мини сж се запазили минерални запаси, то се дължи на обстоятелството, че римлянитѣ не сж познавали тогава тия съвършенни съоржжения, съ които разполага съвременната техника, за да влизатъ по-дълбоко въ земята. Бла-

---

[1]) *Г. п. Аяновъ*, Археологически находки при Атия, в. „Зора", брой 4830, 3. VII. 1935 г.

годарение на това, преди нѣколко години тукашнитѣ медни мини започнаха наново да се експлоатиратъ.

Освенъ посоченитѣ медни руди въ бургаско, кѫдето е имало старо рударство, голѣми разработки на сѫщата руда е имало и около с. *Курудере*, бунархисарско. Изглежда по всичко, че това село е било голѣмъ рударски центъръ. Вѫтре въ селото и около него сѫ запазени и досега голѣми купища сгурия, подобни на могили, голѣми ями и подкопи до тѣхъ, остатъци отъ пещи и други медни принадлежности, отъ които се сѫди, че тукъ, както и около М. Търново, мѣстното население се е занимавало съ рударство за произвеждане на медь и изработка на разни медни сѫдове и други предмети. Ако въ м.-търновско спомени за старото рударство не сѫ запазени между мѣстното население, то въ Курудере между българското население отъ по-старото поколѣние, сѫ запазени спомени, пѣсни и предания, че преди разрушението на това голѣмо и богато нѣкога село отъ кърджалии преди 150 години или отъ по-стари разбойници, даалии и дишлии, отъ преди 200 години, е имало въ него около 70 казанджийски дюкяни. . .

Трето находище, кѫдето е ставало разработка на медна руда е имало, както споменахме, по течението на *Делиевската* рѣка и мѣстностьта *Св. Троица*, м. търновско. И тукъ има сгурийни могили 3—4 на брой, покрити съ дебелъ пластъ земя, върху която е обрасла цѣла гора отъ вѣковни дървета. Върху буцитѣ на разкопана сгурия се виждатъ кѫсчета чиста медь и неразтопена медна руда. Стари хора казватъ, че върху сгурията сѫ намирали грапаво черно и жълто стъкло. Отъ насипания дебелъ пластъ земя и обраслата гора върху него, както и отъ вида и състоянието на пещитѣ и рупитѣ, може да се сѫди, че разработката на тия находища датира още отъ старо римско време, може би, отъ края на II и началото на III в. сл. Христа.

Четвърто находище съ медна руда и разработка отъ старо време е имало при *Цикнихорскитѣ* колиби *Мънастиричъ*, 30 к. м. юго-източно отъ М. Търново, по течението на Рѣзовска рѣка. И тукъ се намиратъ голѣми купища сгурия обрасли сжщо съ вѣковна гора. Върху сгурията сж намирани части отъ чиста медь и стъкло.

Медь се е добивало, както въ миналото, така и въ по-ново турско време и при *М. Самоковъ*, въ мѣстностьта св. Атанасъ. Изглежда сжщо, че медь се е произвеждало и при с. *Дере-кьой*, лозенградско, въ м. Въпитѣ, 2—3 клм. северо-източно отъ селото, кждето има грамадни ями (въпи) и цѣли могили отъ сгурия. Преди 30—40 години селяни сж донасяли отъ тая мѣстность въ селото голѣми блокове медна руда съ голѣмъ процентъ отъ метала. Чуждестранни компании отъ Цариградъ оше тогава сж идвали въ селото да изучатъ рудата и запазятъ периметъръ. Липсата на пжтища и голѣмата отдалеченость отъ желѣзопжтнитѣ линии е било главната причина, за да не се поднови разработката на тая стара рудница.

*

Не по-долу е стояла и разработката на *желѣзната* руда въ Странджа. Експлоатация въ по-голѣми размѣри е имало пакъ около градеца М.-Търново, още отъ първитѣ вѣквве на римското владичество, а може би и отъ тракийско време. Като доказателство за това могатъ да послужатъ голѣмитѣ насипи сгурия северо-източно отъ днешнитѣ казарми край града. Още по-значителни сж, обаче, насипитѣ могилитѣ) при Делиево и Св. Троица, които по-горе споменахме. Самиятъ съставъ на сгурията ясно говори, че тука се е разработвала не само медна руда, но и желѣзна и се е добивало чисто желѣзо.

Като най-сигурно доказателство за това ще приведемъ единъ старо-гръцки надписъ върху мраморенъ камъкъ — жертвеникъ, намѣренъ въ мѣстностьта Миш-

кова нива, 4—5 клм. южно отъ М. Търново, до източното подножие на Голѣмото Градище и въ съседство съ Делиево. Надписътъ въ преводъ гласи:

„На добъръ часъ!
На Аполона Авлариока, богъ вслушващъ се (ислушващъ молбитѣ на хората), (азъ), Стратонъ Стратоновъ, стоейки на чело на *желѣзнитѣ* рудници на гърцитѣ, посветихъ олтара (жертвеника) въ 18 година на царуването на Антонина[1]), молейки се за спасението на самия себе си, на близкитѣ си и на работницитѣ[2])".

Отъ този жертвеникъ, който седи запазенъ предъ западния входъ на черковния дворъ на м.-търновската черква „Св. Богородица", ясно се вижда, че тукъ, въ близката околность, е имало *желѣзни рудници*, разработвани отъ гръцки работници подъ началството на нѣкой си Стратонъ Стратоновъ, — сѫщия, който прави посвещението на Аполонъ Авлариока. Този надписъ се отнася къмъ 216 г. сл. Христа, при царуването на императоръ Каракала. Гръцкитѣ работници, които се споменуватъ въ надписа, сѫ били, вѣроятно, специалисти рудари, защото знаемъ, че мѣстното население въ този край е било презъ това време тракийско.

Разработка на желѣзна руда въ миналото е имало и въ землището на с. *Мегалово*, по течението на *Демирджийската рѣка*, м.-търновско, сега останало въ Турция. Независимо отъ голѣмитѣ купища сгурия, които се намиратъ тукъ, самото наименование на рѣката, па и на самата мѣстность ни показва, че рудата е била желѣзна. Добиването е ставало отъ магнетитенъ пѣ-

---

[1]) Подъ Антонинъ тукъ се разбира императоръ Каракала 216 г. сл. Хр.).

[2]) Този надписъ е публикуванъ отъ G. Seure въ Revue des Etudes anciennes, t. XXI, 1929 г. стр. 310. Преводътъ отъ гръцки дължа на г. проф. Дечевъ, на когото изказвамъ сърдечна благодарность.

сѫкъ. Еднаквата близость на с. Мегалово до М. Самоковъ и М. Търново ни подсказа за сѫществуването на едно голѣмо и обширно находище въ този край.

Стари рударски останки се забелязватъ и около селата *Мързово* и *Граматиково*, м.-търновско, въ областьта на диорита, което обстоятелство говори, че въпроснитѣ останки сѫ отъ желѣзна руда[1]).

б) Рударство въ по-ново време

Както въ Западна България се издигнали като рударски центрове Чипровецъ и Самоковъ, и въ северна Македония — Кратово, така и въ изт. Тракия или по-точно въ Странджа стана известенъ *М. Самоковъ*, Миденска околия. Сведенията говорятъ, че той процъвтѣлъ особено много презъ турско време. Дали е имало, обаче, по-стара разработка на тия богати желѣзни руди, не се знае. Имаме всичкото основание да предположимъ, че римлянитѣ, които сѫ били първитѣ опитни пионери въ рударството по нашитѣ мѣста, не сѫ могли да не познаватъ и самоковското находище въ Странджа. Отъ кога е започнала експлоатацията на тая мина въ турско време, не може точно да се установи. У мѣстното българско население въ М. Самоковъ сѫ запазени спомени, че тѣхнитѣ прадѣди сѫ дошли преди повече отъ 250 години отъ Самоковъ. Първоначално преселницитѣ били 17 семейства, но после се увеличили съ нови. Виждайки изобилието на желѣзната руда въ новото селище и познавайки добре техниката на производството на желѣзо, преселницитѣ се предали на рударство. Може да се предположи, че преселението на тия самоковци тукъ да е станало по починъ на самата власть за разработка на това старо находище.

Едноименното название на новия рударски центъръ сѫщо говори за връзката му съ стария Самоковъ.

---

[1]) Проф. Бончевъ, цит. съчинение, стр. 20—30

Интересно е сжщо да се отбележи, че добиването на желѣзо въ М. Самоковъ е ставало главно чрезъ промиване на магнетитния желѣзенъ пѣсъкъ отъ съседнитѣ рѣки Муртачка, Мжтника, Крива рѣка и Мънастирска р. и тѣхнитѣ буйни притоци, сжщо тъй, както е ставало и при Самоковъ. Но желѣзо се е произвеждало и отъ руда, главно хематитъ, която копали отъ стръмнитѣ склонове надъ тия рѣки.

По-стари хора отъ М. Самоковъ помнятъ (Киро Димитровъ 85 год. и др.), че следъ промиването на рудата въ рѣкитѣ, сж я поставяли въ *пещи* (виднитѣ въ Самоковъ), каквито имало на нѣколко мѣста. Добитото нечисто желѣзо (кюлче) се е претопявало наново въ други пещи *(оджакъ)*, маданитѣ при Самоковъ и се получавало чисто желѣзо, което било особено ковко и меко. Въ *самоковитѣ*, каквито имало нѣколко такива при буйнитѣ притоци на рѣкитѣ, то се изработвало на плочи или плоски пръте, които впоследствие се насичали на по-малки кжсове. Помнятъ се имената на нѣколко само самокови: *Оджакъ Самоковъ, Бабани Самоковъ* и *Какадри Самоковъ*. Интересно е да отбележимъ, че макаръ отдѣлнитѣ самокови да носятъ турски наименования, обаче, самитѣ работилници, кждето е ставало последната преработка на желѣзото, сж се наричали и отъ гърцитѣ *самокови*, което за лишенъ пжть ни показва, че българи сж били първитѣ рудари въ този край на Странджа. Отъ името на тия самокови започнало да се нарича и новото рударско селище *Самоково* или още Малки Самоковъ за отличие отъ Голѣмия Самоковъ

Една часть отъ добитото желѣзо се е употрѣбявала за нуждитѣ на мѣстното население, а друга за отливане на гюллета (топовни куршуми), които сж се изпращали въ Цариградъ (Топхането) за нуждитѣ на турската армия. Най-тежки гюллета били отливани до 62 оки едното. Въ Самоковъ е имало и множество работилници, за изработване на разни желѣзни предмети, орж-

жие, сѣчива, чукове и др. за населението въ Странджа. Продавало се е и сурово желѣзо, което мѣстнитѣ майстори-ковачи по селата предпочитали предъ европейското, като по-ковко. Въ дюкяна на Вълчо Д. Георгиевъ въ М. Търново по-миналата година имахъ случай да видя късове самоковско желѣзо, запазено тукъ отъ преди десетки години.

Може съ положителность да се приеме, че разработката на м. самоковската мина отъ българи въ турско време ще е било преди повече отъ 250—300 години, защото италиански хронисти споменаватъ за тая мина при Samocow del Mare Nero още отъ XVII в.[1]). Сведения за нея ни даватъ по-късно (1830 г.) и рускитѣ военни писатели, капитанъ Дюхамелъ[2]) и полковникъ Енехолмъ[3]). Живи още м. самоковци помнятъ, че експлоатацията на мината е траяла до преди 60 години или до освободителната война (1877 г.) Знае се положително, че мината при стария Самоковъ, е била въ своя разцвѣтъ още въ началото на 17 в. (1614 г.), когато е имало около 20 *самокови*, 20 *мадана*, и около 80 *видни*. Ако приемемъ, че преселницитѣ въ М. Самоковъ сж дошли наскоро следъ това, излиза, че има повече отъ 300 години отъ разработката на м. самоковската мина.

Рударството въ Странджа, както и по другитѣ мѣста въ турската държава тогава се е наложило поради държавни нужди отъ една страна и отъ друга — поради стопаниския битъ и поминъкъ на мѣстното население. Мината е била държавна. Самиятъ този фактъ говори, че държавата е била заинтересована въ нейната експлоатация, може би само отъ чисто военни съображения. Мѣстното население е било заинте-

---

[1]) Д-ръ К. Иречекъ, Пжтувания, т. II, стр. 768 и 451.

[2]) Кап. *Дюхамелъ*: Военно-топогр. описаніе дороги и пр. въ Пжтуваня, II, стр, 768.

[3]) *Eneholm*. — Notice sur les villes situeés au—dela des Balkans etc, 1930 г. стр. 92—106.

ресовано дотолкова, доколкото намирало работа за препитание въ събиране и промиване на рудата, въ работа около виднитѣ, маданитѣ и самоковитѣ, въ пренасяне на сурозо желѣзо или въ изработване на желѣзни издѣлия, които се продавали на околното население въ Странджа, което е било предимно земледѣлско и пастирско. Отъ начало цѣлата тая организационна и производствена раобта е била въ ръцетѣ на българското население въ Самокозъ и околнитѣ села. По-късно, обаче, гърци и турци отъ Виза и Мидия, виждайки доходностьта отъ тая желѣзарско-рударска индустрия, постепено заели доходнитѣ и ръководни служби отъ ръцетѣ на българитѣ, като оставили на последнитѣ само черната и груба работа по пречистване на рудата и ангарията за доставка на дървени въглища за пещитѣ. Защото, мината като държавна, българското население отъ М. Търновска, Визенска и Миденска околии било задължено отъ незапомнено време да доставя безплатно, подъ форма на *ангария*, дървени въглища за топене на рудата. Споредъ Енехолмъ, населението въ Самоковско, което участвувало въ производството на желѣзо, се освобождавало отъ държавни данъци. Дали тая привилегия е засѣгала и въглещаритѣ—работници, неможе да се каже. Но и да се ползували, тя далечъ не е могла да компенсира тѣхния черенъ и огроменъ трудъ. Това положение трѣбва да е създавало много недоволства, защото виждаме, че къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, съ особенъ султански ферманъ ангарията била отмѣнена и доставката на въглища е ставала срещу заплащане. Но и следъ това недоволствата не спрѣли, защото доставчицитѣ на въглища, обикновено граждани търговци (чорбаджии) отъ М. Търново, Мидия и Ахтополъ, въ съгласие съ турскитѣ беюве, управители на мината, като представители на държавата, сѫ вършели злоупотрѣбления съ въглищаритѣ, като укривали предъ тѣхъ истинската цена на доставянитѣ въг-

лища, и сж имъ ги плащали по-ефтино. Злоупотрѣбления и тероръ сж били вършени и спрямо другитѣ работници отъ надзирателитѣ, които били обикновено гърци отъ Виза и Мидия. Когато тая експлоатация съ труда на работницитѣ и вжглищаритѣ е станала известна на последнитѣ, между тѣхъ и чорбаджиитѣ е пламнала ожесточена борба, която въ М. Търново се завършила съ особено важни и печални последствия.[1]).

Тая икономическа борба се е отразила неблагоприятно и върху рударската индустрия въ М. Самоковъ, която следъ единъ разцвѣтъ презъ 17 и 18 в. започнала да запада презъ 19 в. Причинитѣ за този упадъкъ трѣбва да сж много. Може би до известна степень се дължи и на обезлесяването на края отъ безжалостното изсичане на горитѣ за доставка на вжглища. Може би и на развилата се конкуренция, съ внасеното отъ вънъ желѣзо, което, като по-ефтино, подбило тая индустрия. Мѣстнитѣ хора обясняватъ, че оджакътъ билъ закритъ по силното настояване и заплашване дори на английското правителство, за да не срѣща внасянето английско желѣзо вжтрешна конкуренция. По е вѣрно да приемемъ, че турското правителство по свой починъ е решило да спре разработката и то по чисто икономически съображения защото следъ премахване на ангарията, производственитѣ разноски били увеличени, безъ да може срещу това да се повиши цената на добиваното желѣзо, поради външната конкуренция. Въ никой случай унищожението на тая индустрия не се дължи на недоимъка или слабата доходность на рудата, която, по мнението на мѣстни сведущи хора е неизчерпаема и доброкачествена.

*

Рударска индустрия се зароди и въ освободената часть на Странджа, наскоро следъ освобождението

---

[1]) *Г. п. Аяновъ*: М. Търново въ миналото, в. Тракия 1933 год.

(1878 г.). Първи проучвания е правилъ нѣмския геологъ и познавачъ на минното дѣло *Емихонъ*. Интересно е, че и той се е спрѣлъ най-първо на известнитѣ стари рудници отъ грънцко и римско време при Росенбаиръ, Бакърлъка, Карабаиръ, Каратепе и Дюлгерли, бургаска околия.

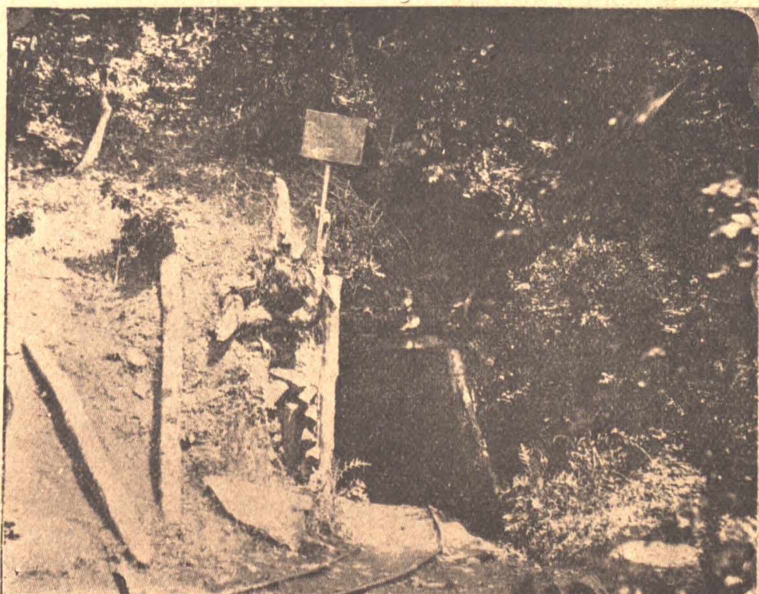

Галерия на повърхностьта на мина „Изтокъ“ при в. „Росенбаиръ“

Първи българи, които запазили периметри още презъ 1894 година по сжщитѣ мѣста сж били: Димо Аладжовъ и Баласаки п. Димитровъ въ Росенбаиръ, Георги Г. Икономовъ въ Карабаиръ и Василъ Г. Василевъ и Даскаловъ въ Бакърлъка, а следъ тѣхъ Тодоръ Славчевъ, Явахчиевъ и Карамболовъ. Първи получиха концесия: Д. Аладжовъ и Б. П. Димитровъ за Росенбаиръ, Г. Икономовъ, за Карабаиръ.

Карабаирската мина се издържала отъ собствените срѣдства на Г. Икономовъ, който продължилъ експлоатоцията ѝ до 1897 г., следъ която я изоставилъ, поради липса на срѣдства. Мината е имала два отдѣла, единиятъ съ азоритни и халкопиритни руди, примѣсени. съ сребро, а другиятъ—съ пирити и халкопирити. Първиятъ носелъ името *„мина Икономовъ“*, а вториятъ — *„мина Трудъ“*.

Каратепенската мина при село Каратепе (Черни връхъ) е била владение на Б. п. Димитровъ отъ Бургасъ. Нейната експлоатация започнала презъ 1897 г. съ частни срѣдства. Рудата е била пиритъ и халкопиритъ. Експлоатацията продължила до 1903 г., следъ която една руска компания отъ Петроградъ, представлявана отъ капиталиститѣ инженеръ Свирски и Захариевъ откупили не само мината на Димитровъ, но и тая на Икономовъ. Компанията, обаче, не устояла на задълженията си. Изпратениятъ руски инженеръ Лаврентиевъ за тая цель, вмѣсто да плати стойностьта на минитѣ, злоупотрѣбилъ сумата отъ 400,000 рубли и избѣгалъ въ Парижъ. Измаменитѣ собственици нѣмали срѣдства да продължатъ сами експлоатацията и минитѣ били изоставени за известно време.

Бакърлъшката мина и *мина Росенбаиръ* били разработени презъ 1903 г. отъ едно съдружие, въ което влизали сжщитѣ лица, които първи запазили периметри, а именно: Д. Аладжовъ, Баласаки Димитровъ и В. Василевъ. Презъ 1907 год. въ мината избухнала стачка съ политическа подкладка и работата спрѣла. По това време се явяватъ закупвачи на минитѣ въ Карабаиръ и Росенбаиръ представители на английската търговска и индустриална компания *Виттелъ и компани*, които поематъ експлоатацията подъ ржководството на английския геологъ и професоръ *Уйлямсъ Хабекукъ*. Рудата, която се е добивала отъ горнитѣ мини е била отнесена съ параходи за преработка въ

Италия (Генуа). По сведения отъ съвременници, единъ параходъ, натоваренъ съ руда, потъналъ предъ Генуа и това причинило много загуби на компанията. До кога е продължила експлоатацията на тия мини отъ английската компания, не се знае.

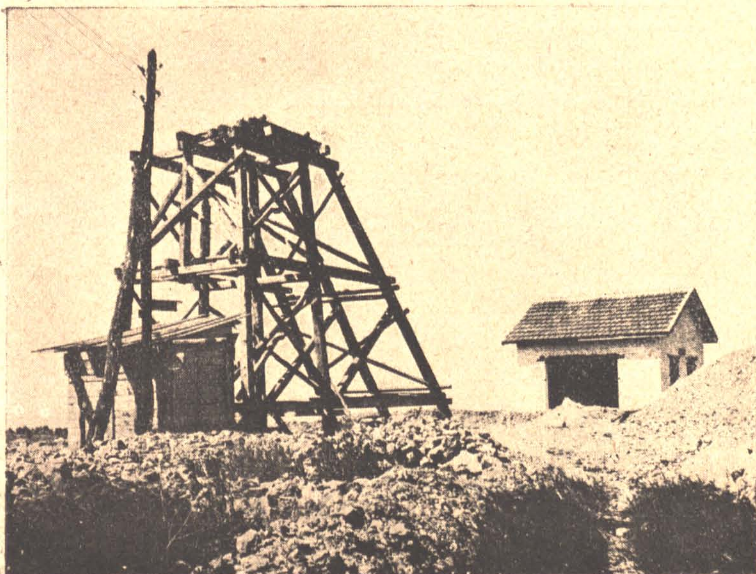

Шахта на мина „Изтокъ" при в. Бакърлъкъ

Презъ 1923 г. френската компания за *„мини и индустрия — Плакалница"*, съ седалище Парижъ, откупва отъ Г. Икономовъ Карабаирската мина и отъ Д. Аладжовъ Росенбаирската и започва експлоатацията. Рудата е била най-първо изпращана за претопяване въ *Елисейна*, като се пречиствала до 60—70% медь, се изпращала до 1927 г. въ Америка, а следъ това до 1931 год. въ Белгия и Германия. — Следъ 1931 г. работата и въ двете мини е била преустановена, поради силното спадане цената на медьта. До тая дата мината се управлявала отъ минния инженеръ П. Енчевичъ, сега на-

чалникъ на минното отдѣление въ Министерството на народното стопанство.

Следъ 1903 г. друга една французка компания подъ ржководството на директора *Миронъ*, започнала експлоатация на медна руда около село Кърхарманъ, бургаска околия, но не следъ много работата е била преустановена.

Галерия въ шахтата на мина „Икономовъ" на 150 м. дълбочнна

Въ последно време е запазилъ периметри за медни рудли около сжщото село Илия Стояновъ, а около с. Дюлгери сж запазили на четири мѣста периметри, сжщо на медни руди, Кремаковъ и Матеевъ въ съдружие съ стария Д. Аладжовъ. Може да се каже, като се сжди по стари и нови разработки, че цѣлиятъ този северо-

източенъ склонъ на Странджа, отъ Бургаски з-въ и Мандренското блато, та до старата турско-българска граница, представлява огроменъ рудникъ, предимно на медни руди.[1])

Следва да заключимъ, че, както примитивното рударство въ гръко-римско време, така и по-новото въ турско-българско време, е било добре познато на обитателитѣ и владетелитѣ на тая планина. Това се дължи, разбира се, на минералнитѣ богатства, които крие въ недрата си Странджа планина.

8. Стопанско значение

Като общо заключение отъ всичко изложено по стопанскитѣ отношения въ Странджа, ще кажемъ, че тая планина, съ благоприятнитѣ природни условия за развитие на разнообразно скотовъдство, съ минералнитѣ и горски богатства и редъ други култури и индустрии, които биха могли да се развиятъ при едно по-рационално разработване и използуване, би имала голѣмо стопанско значение за страната.

Но въпрѣки всички тия богатства и благоприятни климатически условия за животъ, този край е много изостаналъ въ стопанско отношение, населението му мизерствува и постоянно емигрира. Повдигането на този край представя за държавата една тежка стопанска проблема, за разрешението на която сж нуждни не само пари, но и добра воля и повече разбиране, за да не се правятъ безполезни експерименти. Рано или късно, разрешението на тая проблема ще се наложи, защото не може при тия природни богатства населението да тъне въ мизерия и да чака подаяние отъ държавата.

---

[1]) Дължа сърдечна благодарность на г. г. Баласакевъ, Д. Аладжовъ и Лозановъ, представитель на „Плакалница“, за даденитѣ ми сведения за минното дѣло въ Бургаско.

IV. Население

1. *Най-старо население*

Отъ всички земи на полуострова, населени съ българи, Странджанската область е най-слабо проучена отъ наши и чужди учени, затова много малко се знае за нейното минало и за народитѣ, които сѫ я обитавали отъ по старо време. Като сѫдимъ по многобройнитѣ *пещери*, които се срѣщатъ на много мѣста въ Странджа съ явни културни следи около тѣхъ[1]), по *мегалитнитѣ*, паметници, като *долмони* и др.[2]), които сѫщо не сѫ рѣдкость и по редъ други предисторически находки, ще дойдемъ до убеждението, че тукъ, преди идването на тракитѣ и гръцкитѣ колонисти, е имало по-старо първобитно население, макаръ да не знаемъ името му и нѣщо отъ неговия животъ и битъ.

2. *Траки*

Като най-старо *историческо* население въ Странджа, което е дошло тукъ между 2—3 хиляда година преди Христа, сѫ били *тракитѣ*, за които най-ценни сведения ни даватъ гръцкитѣ историци отъ V в. пр. Христа: Херодотъ, Тукидитъ и Ксенофонтъ.[3]) Споредъ тѣхъ, Странджа е била населена отъ следнитѣ по-известни племена: *одриси*, които, макаръ да населявали главно долината на Хебросъ (Марица), обаче на изтокъ достигали до града Drusipara (дн. с. Карищиранъ), сев. западно отъ Чорлу, който градъ се счита основанъ отъ

---

[1]). Интересни сѫ напр. пещеритѣ около Гьоктепе, Каранлъкъ, Чаглаикъ, Граматиково Паспалово, Делиево, Дупница, Корията, Евренли, Мидия, Виза, Карадере и др.

[2]). Твърде много долмени има около селата: Дингизово, Сармашикъ, Чаглаикъ, Белевренъ, Алмалиитѣ, Текенджа, Кишерликъ, Мокрешево, Дерекьой, Звездецъ и др. Сравни *Бр. Шкорпилъ*: Археологически изследвания, стр. 20—48.

[3]). Проф. *Д-ръ Г. Кацаровъ* и проф. *Д. Дечевъ*. Извори за историята на древна Тракия стр. 1—81.

тѣхъ; *апсинти и кени* населявали северно отъ Пропонтида; *витини*, западно отъ Бизанционъ; *тини* по черноморския брѣгъ, около днешна Иниада; *нипсеи*, около Аполония (Созополъ). Около Саламидесъ (Мидия) Херодотъ поставя *мелинофаги*, а между Перинтосъ, Виза и Аполония — други тракийски племена: *бицени, ландити транитеси* и *асти*, които били най-многобройни и се занимавали съ пиратство по черноморското крайбрѣжие. Земята на последнитѣ се наричала *Астика* съ главенъ центъръ Виза (Bizye). Нѣкои предполагатъ, че името на тоя градъ, както и други подобни имена въ Странджа, като с. *Визица*, м. търновско, крепостьта *Урдовиза* при Атлиманъ, произлизатъ отъ името на поменатото племе бицени или *бизени*.[1])

Херодотъ, описвайки походътъ на Дарий презъ Странджа, казва, че царя срещналъ между Аполония и Месемврия, освенъ нипеси и *кирмиани*, които му се предали безъ бой[2]), а по севернитѣ склонове на планината ималъ среща съ племената *скирмиани* и *кабилети*, които достигали до македонската колония Кабиле (около Ямболъ), която носи, вѣроятно, името на това тракийско племе[3]).

Въпрѣки че тракитѣ сѫ били многоброенъ на родъ, споредъ старитѣ автори и, както се вижда сѫ населявали доста гѫсто Странджа пл., обаче, следи отъ по-голѣми селища не сѫ оставали, отъ което следва да заключимъ, че тѣ сѫ живѣли предимно въ разпръснати катуни, както живѣятъ и до днесъ тѣхнитѣ руманизувани потомци — каракачанитѣ. Въпрѣки това, срѣщатъ се селища отъ чисто тракийски произходъ, като *Виза, Визица, Урдовиза, Ускудама* (Одринъ), *Друзипара, Тарподиза* (Девлетли агачъ), *Орудиза* (Елхово)

---

[1]) Сб. Н. Ум. кн. IV, стр. 130. Бр. Шкорпилъ.

[2]) *Г. Кацаровъ* и *Д. Дечевъ*, стр. 6.

[3]) *Д-ръ Ст. Табаковъ*, история на гр. Сливенъ, стр. 11—15; сравни Г. Кацаровъ, ист. библ. год. I, кн. I, стр. 5.

Садоме (дн. Факия) и др. Перинтосъ, Селимбрия, Месемврия, даже Бизанционъ сж били по-рано тракийски селища, преди да станатъ гръцки колонии. Също римската колония. Deultum (Дебелтъ), се смѣта че е поримчено тракийско селище Develtus.

По-значително тракийско селище ще да е имало при странджанския градецъ М. Търново, кждето Бр. Шкорпилъ поставятъ станция *Utsturgas*, по римския пжть Perintos—Podizo (Сладкитѣ кладеци при Бургасъ), макаръ да не се знае тракийското име на това селище[1]). Множество археологически паметници и най-разнообразни находки и надписи отъ трако-римско време, намѣрени тамъ потвърждаватъ това[2]).

По всичко личи, че тракийски селища е имало и по западнитѣ поли на Странджа, около с. Раклица и Лозенградъ. За това говорятъ могилнитѣ гробове при *Канара дере* и *Уршака*, югоизточно отъ града, особено тия при *Аша Бунаръ* и *Ташъ табя*, ю.-западно, къмъ с. Раклица, разкопани отъруситѣ, едни презъ 1829 г. и 1897 г., а други отъ самитѣ турци. Най-бележита е гробницата при Ташъ табя, кждето е било открито, между другитѣ находки, цѣло златно съкровище, отнесено отъ турцитѣ въ Цариградския музей. По своето устройство тая гробница много ни наподобява откритата при с. Мезекъ въ могилата *Малтепе*, свиленградско. Ако, споредъ мнението на наши учени, въ последната тракийска гробница се забелязва силно микенско влияние, сжщото ще трѣбва да допуснемъ и за тия при Аша Бунаръ и Ташъ табя[3]).

Ако сждимъ по многобройнитѣ *могилища*, които се срѣщатъ на всѣка крачка въ Странджа, не само по

---

[1]) *Бр. Шкорпилъ*, стр. 140—143, цит. сьчинение.

[2]) *Г. п. Аяновъ*, в. Тракия, 1933 г. М. Търново въ миналото.

[3]) *Г. П. Аяновъ*, в. Тракия, бр. 135, 1931 г. Лозенградъ въ миналото.

единично, но и на групи по 15—20, а нѣкжде и повече и които не сж друго освенъ *некрополи* на тракийски селища, ще трѣбва да приемемъ, че такива селища е имало навсѣкжде въ Странджа, макаръ да не се знаятъ имената имъ и да не може да се видятъ други следи отъ тѣхъ. По многобройнитѣ могилища може да се сжди, че Странджа е била населена доста гжсто съ тракийско население отъ изброенитѣ племена[1].

За обитаването на тракитѣ може да се сжди и по намѣренитѣ на много мѣста *тракийски конници* и *надгробни посвещения* на Дионисия и Аполона, като въ М. Търново, с. с. Конакъ, Мокрошево, Паспалово, Дупница, Заберно, Стоилово, Урумбегли, Лозенградъ, Виза, Ахтополъ и мн. други.

Най-после, самиятъ фактъ, че гърцитѣ още отъ VII в. пр. Христа започнали да колонизиратъ брѣговетѣ на Черно море показва, че тукъ е имало тракийско население, съ което тѣ искали да влѣзатъ въ търговски и културни връзки. Пусти брѣгове гърцитѣ не колонизирали.

Друго косвено доказателство за сжществуването на траки въ Странджа презъ трако-римско време, сж многобройнитѣ градища (калета), които се срѣщатъ отъ двеѣ страни на главното ѝ вододѣлно било по цѣлото му продължение. По своя строежъ едни отъ тѣхъ сж отъ тракийски произходъ, други отъ римски, а трети отъ българо-византийско време, но и тѣзи, които сж чисто римски, още по-ясно говорятъ за сжществуването на траки, защото римската властъ строела

---

[1]) Могилища се срѣщатъ въ крайбрежната часть около Созополъ, с. Кюприя, Василико и Ахтополъ; после отъ двеѣ страни на Босненското вододѣлно било, около селата: Текендже, Мадлешъ, Алагюнъ, Гьоктепе, Конакъ, Караевренъ, Стоилово, Калово, Визица, Граматиково, М. Търново, Сушица, Кладара, Махалата, Колиби, Бѣлковци, Попиново, Станково и мн. др.

обикновено подобни укрепления и поставяла въ тѣхъ гарнизони именно, за да държи въ покорность непокорнитѣ траки, защото се знае, че последнитѣ мѫчно понасяли римското владичество.

Че е имало римски калета въ Странджа научаваме и отъ немѣрения латински надписъ въ с. Каракютукъ Срѣдецка околия, въ който четемъ, че по заповѣдь на императоръ Антонина Пия (138—161), сѫ били построени за защита на провинция Тракия, въ която влизала и Странджа и по специално за защита на колонията Девелтъ (Colonia Flavia Deultum) burgi и praesidia, които били снабдени съ малки гарнизони. Отъ самия фактъ, че тия *бурги* сѫ били въ вѫтрешностьта на полуострова, сѫдимъ, че предназначението имъ не е било да пазятъ границата, а да държатъ въ покорность мѣстното население, още повече, че презъ II в. още не е имало варварски нападения на империята. Имаме, следователно, основание да заключимъ, че нѣкои поне отъ странджанскитѣ калета, които по-долу изброяваме, сѫ отъ римско време, особено тия около Девелтъ[1]).

Градища въ западна и северна Странджа.

1 Саржлжшкото кале при с. Момина църква.
2 Казашкото кале при сѫщото село, Срѣдецка околия.
3 Сарпхасанското кале между с. с. Факия и Мадлешъ
4 Св. Георгьовското кале (фока) с. зап. отъ с. Факия
5 Карвансарското кале по пѫтя за с. Кайбиларъ
6 Калето при с. Кула, турска територия.
7 Калето при с. Крушево, северно отъ Кула
8 Ескиполоското кале, с. зап. отъ Лозенградъ
9 Каракочкото кале, северно отъ Лозенградъ
10 Ковчаското кале, при с. Ковчась, Турция
11 Гергебунарското, надъ Факийска р. при селото

---

[1]) Надписътъ се съхранява въ Бургаската археолог. сбирка. Вж. за него проф. Г. Кацаровъ: Изв. Б. Арх. институти кн. IV, стр, 107—112; Антични паметници.

12 Долно Алмалийското кале
13 Горно Алмалийското кале
14 Горно Градище, срещу Дебелтъ, надъ Карабунарска р.
15 Долно Градище при развалинитѣ на Дебелтъ
16 Градището на Близнацитѣ при с. Алагюнъ
17 Калето между Ямачдере и Алагюнъ
18 Калето между Джемеренъ и Кръкчалъ
19 Джемеренското кале при сѫщото село
20 Калеборунското, между Скефъ и Ахранли
21 Калето на п-въ Атия, срещу о-въ св. Анастасия
22 Бакълъшкото кале, между Созополъ и Веселие
23 Ченгерското кале на „Петровъ баиръ"
24 Босненското кале на в. Босна
25 Османбаирското на в. Османбаиръ
26 Кале баиръ, надъ н. Зейтинъ бурунъ.

Градища въ вѫтрешна Странджа

27 При в. Звездецъ (Гьоктепе)
28 По пѫтя между Евренезово и Каранлъкъ
29 Караевренското, южно отъ селото
30 Между Звездецъ и Стоилово
31 Граматичкото Градище
32 Кладарското Градище надъ Рѣзова
33 Калето на в. Циганка при с. Маглавитъ
34 Калето при с. Блаца съ запазена кула
35 Градището при с. Вургари (Българи)
36 Калето надъ с. Велика
37 Калето на в. Мутуглу при с. Дерекьой
38 Градището при с. Визица
39 Градището надъ Аидере, при Голѣмия мостъ
40 Голѣмото Градище при М. Търново
41 Малкото Градище при сѫщия градъ
42 „Пиругътъ" при Вълчановъ мостъ
43 „Пиругътъ" при с. Пирогъ (Бургасчикъ)

Градища задъ вододѣлното било въ юго-западна Странджа

44 Калето южно отъ с. Едига
45 Калето западно отъ сжщото село
46 Малкото сазарско кале
47 Голѣмото сазарско кале
48 Горно-Градище при с. Ятросъ
49 Долно Градище при сжщото село
50 Градището на в. Г. Махиада
51 Малкото Градище на в. М. Махиада
52 Градището на каменистия в. Монопотра
53 Бунархисарската крепость
54 Калето надъ Виза
55 Хисаръ тепе южно отъ Виза
56 Крепостьта *Кастричъ* надъ М. Самоковъ
57 *Кале яри* (крепость) при с. Урумбегли и др.[1])

3. Гръцки колонии

Освенъ тракитѣ, които заемали повече вжтрешностьта на Странджа, като пастирски и земледѣлски народъ, крайбрѣжието на планината е било заето, както споменахме, още отъ VIII и VII в. пр. Христа, отъ редица гръцки колонии, по-известни отъ които сж:

Аполония (Созополъ), основанъ около 610 г. пр. Хр. отъ милетски колонисти. Славилъ се съ прочутото светилище на Аполона, въ което се намирала статуята на бога покровитель, творение на художника Каламисъ, която М. Лукулъ отнесълъ въ Римъ, когато превзелъ града (71 г. пр. Христа). И до днесъ сжществува споръ, кжде е билъ заселенъ най-първо града отъ първитѣ колонисти: на островитѣ или на п-ва, кждето е днешния градъ, или още по-навжтре въ сушата. Съ ново-

---

[1]) Сравни за градищата въ Българска Странджа *Д-ръ К. Иречекъ*, Пжтувания, II стр. 759—785.

Сжщо *Вл. и Карлъ Шкорпилъ*: Археологически и исторически изследвания въ Тракия, стр. 43—44.

откритиятъ напоследъкъ *некрополъ* на о-въ *Св. Кирикъ* срещу града, не остава никакво *съмнение, че Аполония Понтийска първоначално* е била само островенъ градъ и въ последствие се е разширилъ на днешния п-въ[1]), По късно аполонийци основали колонията *Анхиало* и др.

На югъ отъ Аполония странджанскятъ брѣгъ, като по-стръменъ, билъ по-слабо населенъ и недостжпенъ за тогавашното мореплаване. Още тракиецътъ Есхилъ нарича брѣга около Саламидесъ (Мидия) „неприятель на моряцитѣ и мащеха на корабитѣ". По този брѣгъ се споменаватъ колониитѣ *Тиниада* (дн. Иниада) и *Саламидесъ* (Мидия).

Напоследъкъ, на п-въ Атия, сев. отъ Аполония, се откриха множество гробове единъ до другъ, нѣкои отъ които каменни, мраморна статуя на богиня, художествено изработена, но най-важно, цѣло бронзово съкровище съ повече отъ 1000 стрели — монети въ една голѣма делва отъ IV в. пр. Хр. До находката е намѣренъ и калъпа, въ който сж били лѣти въпроснитѣ монети — стрели. Като се има предвидъ съседството на Атия съ медната мина при Бакърлъка, позната на аполонийци, трѣбва да приемемъ, че при Атия е имало *монетарница* и малко *селище* на аполонийски работници, чийто работа е била въ връзка съ мината и монетарницата[2]). Това става по-понятно като се има предвидъ, че влиянието на аполонийци се простирало на северъ чакъ до Анхиало.

Поменатитѣ колонии сж били въ постоянни търговски връзки съ мѣстното тракийско население. Намѣренитѣ на много мѣста въ вжтрешностьта монети

---

[1]) *Г. П. Аяновъ*, Откритъ некрополъ при о-въ св. Кирилъ, в. „Зора" бр. 4802. 3. VII. 1935 г.

[2]) *Г. п. Аяновъ;* Една монетарница на брѣга на Черно море, в. „Зора" бр. 4830, 1935 г.

отъ Аполония, Анхиало и даже Месемврия потвърдяватъ това. А открититѣ при Атия голѣмъ брой *монети — стрели*, ни позволява да заключимъ, че тия по-примитивни размѣнни знаци сж служили, може би, като размѣнно срѣдство само съ мѣстнитѣ траки.

Въ политическо отношение колониитѣ не били съвсемъ самостойни. Тукидитъ ни говори, че нѣкои плащали данъкъ на съответнитѣ тракийски князе[1]). Имаме, обаче, и оказания, че нѣкои пъкъ князе сж били въ политическа зависимость отъ нѣкои колонии[2]).

Ако гръцкитѣ колонии можали да запазятъ, до по-късно и подъ чужда власть, своето значение и сжществуване, съ тракитѣ не е било така. Тѣ едвамъ просжществували до римско-византийско време, като една часть отъ тѣхъ е била романизувана, друга еленизирана, а тая, която по една случайность се запазила отъ денационализация въ по-непристжпнитѣ части на планината, следъ идването на славяно-българитѣ (VI—VII в.), била окончателно претопена и изчезнала като етнически елементъ.

4. Славяно-българи

а) Заселване

Славяно-българитѣ сж трети исторически народъ, който отъ началото на срѣднитѣ вѣкове е заселилъ Балкански п-въ и успѣлъ да запази и до днесъ своето сжществуване, въпрѣки превратната сждба, която преживѣлъ. Ние нѣма да говоримъ сега за другитѣ варварски народи, които преди и следъ заселването на славянитѣ сж идвали съ грабителски намѣрения по нашитѣ земи, безъ, обаче, да сж оставили по-трайни културни следи или да сж предизвикали етнографски промѣни. Особено за Странджа тѣхното влияние е било без-

---

[1]) Д-ръ С. Табаковъ, Ист. на гр. Сливенъ стр. 20—24.

[2]) Ист. Биб. кн. I год. I стр. 4—8.

следно, защото не сж се засѣдали тукъ, макаръ често да сж преминавали презъ нейнитѣ проходи въ набѣгитѣ си къмъ източна Тракия.

Така че, Странджа и източна Тракия не познаватъ другъ продължително засѣдналъ народъ следъ тракитѣ, освенъ славяно-българитѣ.

Пита се, кога е станало заселването на нашата планина съ славяни. За да отговоримъ на въпроса, трѣбва да имаме предвидъ, че Странджа спада къмъ южно-българскитѣ земи, които изобщо били заселени по-късно, къмъ VII в., когато всички други български земи били заети отъ славяни чрезъ мирно преселение между V—VI в. Заселването на южнитѣ провинции е имало повече характеръ на насилственна колонизация, защото Византия не е искала да вижда гжсти славянски маси до своята столица. Насилственото колонизиране е предизвикало постояни сблъсквания съ войскитѣ на империята, особено въ източна Тракия, по долината на Еркене, чийто води сж били често окървавени отъ славянска и ромейска кръвь. Всички византийски автори, отъ Прокопий до Иоанъ Ефески, ни говорятъ, че славянитѣ презъ двувѣковния периодъ (V—VII в.) напълно заселили п-ва, а за изт. Тракия последния историкъ казва, че тѣ се настанили тукъ като въ *„собствена земя"*, създали богатства, развъдили стада, снабдили се съ оржжие и воювали по-добре отъ самитѣ ромеи [1]).

Заселенитѣ тукъ славяни продължили и въ новото си отечество племения си битъ, управлявани отъ старейшини или князе, както сж били въ Дакия или въ по-старата си родина задъ Карпатитѣ. Като земледѣлчески народъ тѣ най-първо заселили плодороднитѣ,

---

[1]) Проф. *В. Златарски*, история на бълг. държава, т. I, стр. 12—13; сравни *Табаковъ*, стр. 70; сжщо Сп. Ист. библиотека, кн. I, год. I, стр. 5—55.

но обезлюдени полета на Тракия, после долинитѣ на рѣкитѣ и по-късно самитѣ планински мѣста, като засѣдали въ запустѣлитѣ села и градове на по-старото население, главно тракитѣ, които сега били окончателно претопени отъ славянитѣ.

Първоначално селищата на славянитѣ нѣмали особени мѣстни имена, а се наричали по името на рода, който ги е населявалъ[1]). И до днесъ въ Странджа малкитѣ колибарски селища отъ по 10—20 колиби носятъ името на основателя-старейшина, като: Станково, Доброво, Радославци, Градевци, Шаренковци и др. Проф. Иречекъ приема, че къмъ края на VII в. славянитѣ въ п-ва имали вече *независими* славянски общини и *общинско управление*[2]).

б) *Българо-византийско владичество — Латинци отъ IV кръстоносенъ походъ — Каталани.*

Следъ образуването на Дунавска България отъ Аспаруха (679 г.), у българскитѣ царе следъ него се поражда стремежъ да обединятъ въ една обща държава многобройнитѣ славянски племена, на югъ отъ Балкана до Бѣло море и Черно. Отъ тогава политическата сѫдба на изт. Тракия и Странджа е тѣсно свързана съ разширението на българската държава на югъ. Странджа и изт. Тракия, поради географското си положение, имали голѣма стратегическа важность за столицата на империята, затова били добре укрепени съ яки крепости като Весиполисъ (с. Вайсалъ), Провагонъ (с. Провадия) Скупелосъ (с. Ескиполосъ) и Букелонъ (с. Фикелъ) и др. и често сѫ ставали театъръ на кръвопролитни боеве между българи и ромеи, поради неудържимия стремежъ на българскитѣ царе къмъ югъ и тежнението на тракийскитѣ славяни за обединение съ новата държава.

---

[1]) К. Иречекъ: История на българитѣ (новото издание), стр. 71—72.

[2]) Сѫщия, Історія Болгаръ, стр. 207.

Наследникътъ на Аспаруха, ханъ Тервелъ (700—720 г. по договора отъ 716 г. получилъ областьта *Загора*, която се простирала подъ Балкана, отъ Сливенъ до Бургаски заливъ, а за южна граница е имала *севернитѣ склонове но Странджа*, Мънастирскитѣ възвишения, Сакаръ пл. и на западъ до Марица. Важно е да се отбележи, че името на областьта Загора е чисто *славянско* и по значение то съвпада съ старото римско название на тая область — Хемимонтосъ, въ която се намиралъ града Девелтусъ или Велта, както го нарича иеромонахъ Спиридонъ. (Табаковъ, стр. 98—100). Сега тая область съвпада приблизително съ бургаската, безъ м. търновския край. Самото име на областьта Загора говори, че завареното мѣстно население отъ Тервела е било славянско, каквото е било въ вжтрешностьта на Странджа, защото не би могло да се мисли, че то се заселило тукъ следъ Аспаруха или презъ Тервеловитѣ завоевания.

Крумъ (802—814 г.) нанесълъ нѣколко съкрушителни поражения на византийцитѣ, но поради преждевременната му смърть, синъ му Омуртагъ (814—831 г.). сключилъ 30 годишенъ миръ, споредъ който южната граница между България и Византия почвала отъ Созополъ на Черно море и вървѣла на западъ по Еркесията и край така нареченитѣ *„Тракийски милеони“*, които Иречекъ приема да сж днешнитѣ Мънастирски възвишения и на западъ презъ Марица и Макроливада (Узунджово), достигала до севернитѣ склонове на източнитѣ Родопи [1]). Споредъ този миръ на Византия се връщала спечелената отъ Крума изт. Тракия до р. Ергинусъ, въ замѣна на която на България се отстжпвала пловдивската область и *часть отъ приморска Странджа, отъ Созополъ до Девелтусъ, включително и тия два града* [2]).

---

[1]) Иречекъ, Пжтувания, т. II, стр. 701 — 702.

[2]) Проф. Златарски, цит. сьчинение, т. I ст. 400 и следващитѣ.

При Бориса (852—888 г.) границата е била измѣстена още по на югъ. Въ сключения договоръ съ Византия (864 г.) се казва, че той получилъ часть отъ Тракия, а именно: „останалата ненаселена часть отъ областьта Загора“. Пита се: коя е била тая ненаселена часть? Явно е, че не може да бѫде часть отъ Тервелова Загора, защото тя си влизала въ границитѣ на България при Бориса и второ, тя, като плодородназемя, каквато е и днесъ, не може да бѫде слабонаселена. Следователно, съседна на Тервелова Загора може да се счита само днешна северна и северо-източна Странджа. Тая планина, поради гористия си характеръ винаги е била слабо населена. Патриархъ Калистъ въ житието на Григорий Синаитъ отъ XIV в. я нарича „мѫчно проходима и съвършено слабо населена“ [1]).

Границитѣ на България при Симеона (888—927 г.), както знаемъ, достигнали такива предѣли, каквито тя не е имала даже и при Асена II. Вилхелмъ Трирски поставя въ тия граници всички земи отъ Цариградъ до Адриатика и отъ Бѣло море до Дунава [2]). Що се отнася до Странджа и изт. Тракия, Симеонъ е билъ пъленъ господарь на тия области презъ всичкото време на воюване съ Византия. Всички крепости отъ Одринъ до Цариградъ били преззети съ или безъ обсада. Особено продължителна е била обсадата на Виза, въ подножието на Странджа. Въ житието на „Св. Марина“, покровителка на града, четемъ: „Българскиятъ царь Симеонъ, следъ като тръгналъ на походъ срещу ромейската държава, опустошилъ цѣлата тракийска область, като изтрѣбилъ всичко до стенитѣ на Цариградъ и повечето градове сриналъ наравно съ земята. Жителитѣ на Виза, изтощавани цѣло петилѣтие, като не могли повече да стоятъ въ нея, напуснали града, като съ огънь обър-

---

[1]) *Д-ръ В. Киселковъ*; Григорий Синаитъ, сп. Духовна култура, кн. 34—35, стр. 240.

[2]) Emille de Lavelye: la Peninsule des Balkans, т. II p. 205.

нали всички кжщи на пепель[1]). Жителитѣ му избѣгали въ Мидия. Когато Симеонъ се върналъ въ Виза, намѣрилъ го пустъ, поставилъ гарнизонъ и заповѣдалъ да запазятъ черквата, въ която били мощитѣ на светицата[2]).

Следъ българофигонския бой (896 г.) билъ сключенъ първиятъ миръ съ Византия още сжщата година, споредъ който, юго-източната граница съ България се опредѣляла така: отъ Мидия на Черно море вървѣла по главния вододѣлъ на Странджа до Демиръ капия при с. Ковчасъ, отдето на юго-западъ съвпадала съ границата на Борисова България по „дълбокия" миръ отъ 864 г.[3]).

Понеже войната наново пламнала, България фактически продължила да владѣе цѣлата територия на изт. Тракия до Черно и Мраморно морета до смъртьта на Симеона. Когато билъ сключенъ новиятъ договоръ отъ Петъръ (927—969 г.) въ 927 г., тогава полската часть отъ изт. Тракия била отстжпена на Византия въ замѣна на която България получила всички крайморски градове по странджанското крайбрѣжие, което значи, че и по тоя договоръ се запазила линията Мидия — Демиръ капия[4]). *Споредъ тая граница къмъ България се присъединявала цѣла приморска и вжтрешна Странджа.* Като прибавимъ къмъ тия две планински области и Тервелова Загора, ще си съставимъ ясна представа за южната граница на оная разширена Загора, за която ни говорятъ хронициститѣ отъ XIV в. като Леонклавиусъ и др., че *достигала на югъ до с. Скопо, източно отъ Лозенградъ и била населена съ славяни*[5]).

Презъ време на византийското робство, Тракия и Странджа сж влизали въ тема *„Тракия"*, която обхващала

---

[1]) Проф. Златарски, стр. 432.
[2]) Ibid. Стр. 433—434.
[3]) Ibid. Стр. 321—323.
[4]) Проф. Златарски, стр. 321—323 и 525.
[5]) Табаковъ, стр. 98—99 и 251.

всички земи отъ Хемусъ до Пропонтида и Егейско море съ гл. градъ Адрианополъ. Възстанието на братята Асенъ и Петъръ още на следната година (1187 г.) обхванало източния Балканъ и северна Странджа и по такъвъ начинъ борбата срещу византийцитѣ се водѣла по цѣлата линия *отъ Пловдивъ до Агатополъ*[1]. Не е трудно да си обяснимъ, защо двамата братя сѫ решили да разширятъ възстаническитѣ действия и въ Странджа. Може би съ това сѫ искали да нападнатъ по сухо византийскитѣ крепости по черноморския брѣгъ. Освенъ това, тая планина, като съседна на източна Тракия и пригодна за възстанически действия, би могла да улесни задачата на възстаналитѣ, като имъ даде възможность, при удобенъ моментъ, да се спуснатъ къмъ полето на Тракия. Това предположение се потвърждава отъ факта, че когато войскитѣ на Исакъ Ангелъ били разбити отъ българитѣ въ тѣснинитѣ на източния Балканъ въ 1094 год., последнитѣ, окуражени отъ своя успѣхъ, се спуснали презъ проходитѣ на Странджа и още сѫщата година нанесли на византийцитѣ блѣскава победа при Аркадиополъ (Люле Бургасъ)[1]. Освенъ това, двамата братя никога не биха се решили да водятъ възстанически действия и партизанска война въ Странджа, ако не сѫ разчитали на съчувствието и помощьта на мѣстното българско население въ тая планина.

Презъ царуването на Калояна (1197—1207 г.) въ изт. Тракия и Странджа настѫпватъ неочаквани събития. Кръстоносцитѣ отъ четвъртия походъ превзели въ 1204 г. Цариградъ и отъ византийскитѣ земи създали, както е известно, своя *Латинска империя*. Като феодали, тѣ си я подѣлили споредъ феодалния обичай. По договора за подѣлба отъ 1204 г. императоръ Балдуинъ получилъ всички земи отъ *Босфора до Агатополъ*, включително

[1]) К. Иречекъ, стр. 295—301.

[2]) Иречекъ. стр. 303.

Виза и *Чурулонъ* (Чорлу), или съ други думи, цѣла южна Странджа [1]). Сѫщо и другитѣ градове по крайбрѣжието на Странджа, като *Мидия, Созополъ*, даже и Анхиало, сѫ станали латински владения. Изт. Тракия съ градоветѣ по римския пѫть, отъ *Адрианополъ* до *Хераклея* (с. Ерегли), били дадени на венецианцитѣ, като активни участници въ този походъ [2]). Но латинското владичество съ нищо не промѣнило етнографския характеръ на тия области, защото то не е било дълготрайно и фактически се е ограничавало само въ градоветѣ. Още презъ 1205 г. Калоянъ при Одринъ имъ нанесалъ катастрофално поражение, следъ което превзелъ всички градове въ Тракия до Черно и Мраморно морета и сталъ фрактически господарь на тая область безъ никакъвъ договоръ.

Българското владичество въ изт. Тракия и Странджа се закрепило още повече при Ив. Асенъ II (1218—1240 г.) който следъ битката при Клокотница (1230 г.) самъ говори въ търновския надписъ: „Азъ завоевахъ всички земи отъ Одринъ до Дурацо, *гръцката*, а следъ това албанската и сръбската земя. *Фрѫзитѣ* (латинцитѣ) удържаха само градоветѣ около Цариградъ“ [3]). Границата, вѣроятно, е вървѣла по вододѣла на Еркене, съ водитѣ, които текатъ къмъ Мраморно море. Пълното владичество на Калояна и Асена II надъ изт. Тракия презъ първата половина на XIII в. е давало възможность на българитѣ въ Странджа да се развиватъ поспокойно въ всѣко отношение.

Следъ възстановяването на византийската империя (1261 г.), борбитѣ между българи и византийци нананово пламнали. Константинъ Тихъ (Асенъ) (1258—

---

[1]) Сп. Историч. библиотека. год. IV, кн. IV. стр. 79. Сравни Д-ръ С. Табаковъ, стр. 149—151.

[2]) Сѫщо, стр. 79—80.

[3]) Сѫщо, сравни *Д. п. Николовъ*, Одринска Тракия стр. 18

52/7 г.) и Тодоръ Светославъ (1299—1322 г.) особено държели да получатъ отъ Византия градоветѣ *Созополъ* и *Агатополъ*, заради помощьта, която дали на Михаила VIII Палеолога за изгонване на латинцитѣ. Понеже последниятъ билъ неотстжпчивъ, Светославъ му обявилъ война и при р. *Скафида*, между Созополъ и Мандренското езеро, византийцитѣ били разбити съвършено.

Положението на последнитѣ се влошило още повече, когато въ Тракия нахлули, подъ водителството на Roger de Flor, *каталанитѣ*, които отначало действували срещу малоазийскитѣ турци, като наемници на Византия, но после, следъ като не имъ платили, обърнали оржжието си и противъ нея. Следъ като опустошили цѣла Тракия, каталанитѣ се готвели да нахлуятъ въ юго-източна България презъ Странджа. Тогава Светославъ приелъ предложението на Византия за взаимни действия срещу тѣхъ, като сключилъ предварително договоръ (1308 г.), споредъ който получилъ спорнитѣ черноморски градове *Созополъ* и *Агатополъ*[1]). Следователно, споредъ тогавашната граница, която съвпадала почти съ днешната турско-българска граница, *Приморска и голѣма часть отъ вжтрешна Странджа били подъ българска власть.*

Каталанитѣ, обаче, не се отказали отъ намѣрението си да нападнатъ юго-източна България съ чисто грабителски цели. Въ съюзъ съ диви малоазийски турци или туркупули (покръстени турци), тѣ нахлули презъ проходитѣ на Странджа въ юго-източна България. Въ сражението, което споредъ Пахимера и Мунтанеръ Рамонъ, каталански водитель, въ 1308 г., *„въ една хубава долина въ българска територия“*, вѣроятно около Факия или Карабунаръ (Срѣдецъ), загинали много туркупули и

---

[1]) Д-ръ К. Иречекъ, стр. 373.

[2]) Ibid. Стр. 374; Сравни Табаковъ, Пер. сп. кн 68, свит. 7 и 8.

каталани, но и много българи и алани, които действували като български съюзници. При отстжплението си къмъ Галиполи, каталанитѣ вършели голѣми жестокости и опустошения[1]).

Интересно е да споменемъ, че въ вжтрешна Странджа, въ нѣкои села около М. Търново, сж запазени нѣкои приказки и легенди за тия испански разбойници. Така, въ една приказка, която бабитѣ често разказватъ на децата да ги забавляватъ или плашатъ, се казва:

„ . . . *Бѣгайте да бѣгаме, — отдолу идатъ турци — каталанци, дето минатъ, мозъкъ пръщи, кръвь се лѣе, рѣки текатъ* . . .“

Не остава никакво съмнение, знаейки похода на каталанитѣ въ Тракия, че тая малка приказка, крие въ себе си имено това историческо събитие. Всѣки редъ отъ нея говори за единъ фактъ. Че мирното население отъ полето на Тракия е бѣгало панически къмъ Странджа, при настжплението на тия разбойнически орди, въ това не може да се съмняваме, щомъ и самата държава е била безсилна да ги обуздае. Когато въ Странджа се говори „отдолу идатъ“, разбира се отъ югъ отъ полето на Тракия, откждето имено настжпвали и каталанитѣ. Въ последнитѣ редове на приказката се говори за голѣмата имъ жестокость, което напълно се потвърждава отъ съвременитѣ писатели, както и за съюза имъ съ турцитѣ.

Какъ да си обяснимъ запазенитѣ живи и достовѣрни спомени за „*турци — каталанци*“ въ Странджа, когато е изключена възможностьта тѣ (споменитѣ) да сж пренесени тукъ отъ преселническо население? Въ Странджа, както ще видимъ, е имало преселническо население, но то е било отъ северо-западнитѣ български

---

[1]) *Д-ръ Табаковъ*, гр. Сливенъ и пр., стр. 214; Сравни отъ сжщия за каталанитѣ въ пер. сп. кн. 69; сжщо *Иречекъ*, стр. 374.

земи, до кждето каталанитѣ не сж достигали въ своитѣ грабителски набѣги. Следователно, само едно обяснение може да има: *че старото българско население, което обитавало Странджа отъ срѣднитѣ вѣкове, запазвайки своето непрекжснато сжществуване тукъ и предавайки тия спомени отъ поколѣние на поколѣние, тѣ сж достигнали до наше време.*

При Шишмановци мирнитѣ отношения съ Византия били нарушени, поради вината на последната. Споредъ сключения миръ въ *Росокастро* (1335 г.), на България се отстжпвали всички ония спорни крайгранични и крайбрѣжни градове и крепости, за които се водела войната и по такъвъ начинъ се възстановила старата граница въ Странджа.

Когато въ Византия наново пламнала гражданската война при Кантакузенъ и императрица Ана, въ помощь на последната се намѣсилъ и българския боляринъ Баликъ, който съ братята си Тодоръ и Добротичъ завзелъ странджанския градъ Мидия, укрепилъ го и направилъ своя база. Добротичъ се опиталъ да вземе за императрицата и гр. Силиврия на Пропонтида, но билъ отблъснатъ. Императрицата, за награда, че се явилъ въ нейна помощь, му дала за жена дъщерята на великия дукъ Апокавка.

Въ заключение на краткия прегледъ на българо-византийскитѣ отношения презъ цѣлото срѣдневѣковие отъ Тервела до Ив. Александра, ще кажемъ, че граничната линия между двѣтѣ държави въ Тракия е била подложена на постоянни измѣнения, които не били чувствителни, поради упоритостьта на двѣтѣ страни. Доколкото сж се налагали тия измѣнения въ силата на победата, тѣ сж били по-чести и по-голѣми въ *източната* половина на южната граница, отъ Демиръ капия при Ковчасъ до Черно море, отколкото отъ Демиръ капия на западъ къмъ Марица. Важно е да подчертаемъ, че ако източната половина на тая граница по-често се е

измѣнявала и въ повечето случаи въ полза за България, като отъ Дебелтъ се измѣстила къмъ Созополъ, после до Агатополъ, а при Симеона и Асена II, до Мидия, то това се дължи, споредъ насъ на две причини: първо, че тая часть отъ границата не е била защитена като западната съ силни крепости, като Скупелосъ, Буклеонъ, Проватонъ и др. и второ, че поради планинския теренъ на мѣстностьта и *българския характеръ на населението,* сама Византия не е държала тъй много за тая граница, освенъ за черноморскитѣ градове

Но каквито и да сѫ били причинитѣ, за насъ е важенъ факта, който искаме да подчертаемъ, *че презъ цѣлото срѣдновѣковие, отъ* VIII до XIV в., *по-голѣмата часть отъ нашата планина* ;*или приморски и вѫтрешна Странджа, е била въ предѣлитѣ на България.* Благодарение на това обстоятелство, можà да се запази българския характеръ на странджанското население и народното му съзнание, още отъ преселението му тукъ, та до идването на турцитѣ.

Какви етнографски промѣни сѫ станали въ Странджа презъ турското нашествие и завоевание и презъ робството, това ще проследимъ по-нататъкъ.

в. Турско нашествие и завоевание.

Тракия, следъ като преживѣла грабителската експедиция на каталанитѣ и ожесточенитѣ граждански междуособици за византийски престолъ, по една нещастна сѫдба, е станала и първа плячка на турскитѣ грабежи и първа жертва на тѣхнитѣ завоевания въ полуострова. Печалното е, че турцитѣ сѫ дошли не като неканени гости, а като съюзници на борящитѣ се за престола византийски партии [1]).

Своитѣ грабителски набѣги въ Тракия турцитѣ започнали още отъ 1307 г., следъ която година тѣ пе-

[1]) *Иречекъ.* стр. 395—396.

риодически нахлували и опустошавали страната[1]). Голѣми маси българи отъ Странджа и Тракия били заробвани и откарвани въ М. Азия и на тѣхно мѣсто заселвани турски колонисти. Еднакво страдало и гръцкото население отъ островитѣ и крайбрѣжнитѣ части на Тракия. Споредъ Никифоръ Григорасъ, голѣма часть отъ това население потърсило убѣжище въ юго-източна България, главно по странджанскитѣ крайбрѣжни селища[2]). Това свидетелство отъ гръцки източникъ е твърде ценно за опредѣляне етнографски съставъ на населението въ Странджа следъ турското завоевание.

Презъ това размирно време, за което говоримъ, а именно въ 1347 г. е билъ опожаренъ и мънастира на Григорий Синаитски въ Парория, за който имаме повече основание да мислимъ, че е билъ въ Странджа, отколкото въ Сакаръ, както до сега се мислѣше отъ наши и чужди учени[3]). Монаситѣ му се пръснали по разни страни и посоки.

Турскитѣ грабежи и заробвания продължили въ сжщитѣ размѣри и когато започнало систематичното завоевание на Тракия и останалитѣ земи, следъ заемането на Цимпе въ 1352 г. Въ 1354 г. завзели Галиполи, който направили своя база за бждещи завоевания. Сюлейманъ завзелъ градоветѣ Кипсела и Малгара по долината на Марица, а Мурадъ превзелъ Димотика (1362 г.) и укрепенитѣ градове Чорлу, Кешанъ, Люле Бургасъ и найсилно укрепения градъ Одринъ (1363 г.). Следъ падането на Ст. Загора и Пловдивъ презъ следната година (1364), царь Александъръ билъ принуденъ да потърси

---

[1]) Проф. *П. Никовъ;* Завоевание на България, въ Ист. биб. год. I, кн. I, стр. 117—118.

[2]) Д-ръ С. Табаковъ, стр. 238.

[3]) *Д-ръ Киселковъ*, сп. Духовна култура, кн. 34—35 — Синаитскиятъ мънастиръ. Сжщо, *Г. п. Аяновъ,* Странджа — Срѣдновѣковна Парория — в. „Тракия“ 1933 г. Сравни Проф. *В. Златарски,* юбилеенъ сборникъ, за Синаитски мънастиръ.

разбирателство и съюзъ съ турцитѣ, който траялъ обаче, само до смъртьта на този български царь (1371 г.).

При Шишмана (1371-1393), като че ли Мурадъ не се считалъ задълженъ да зачита договорнитѣ задължения, защото българскиятъ царь не побързалъ да поднови съюза, а освенъ това, въ станалата сѫщата година Черноменска битка (1371 г.) участвували и българи, макаръ безъ формаленъ съюзъ съ македонскитѣ владетели Углешъ и Вълкашинъ. Поради това, по заповѣдь на Мурада, Тимурташъ нахлулъ въ ю.-изт. България, завзелъ Елхово и обсадилъ Ямболъ, а самъ Мурадъ завзелъ Айтосъ и Карнобатъ и странджанскитѣ градове *Созополъ* и *Дебелтъ* и на следната година (1372) и градоветѣ въ юго-зап. Странджа: *Лозенградъ, Бунархисаръ, Виза и Ахтополъ* на Черно море [1]). Проф. Иречекъ даже приема, че въпроснитѣ градове сѫ паднали още презъ 1370 г. [2]). Споредъ турскиятъ историкъ Саадинъ [3]) градоветѣ въ сев.-изт. Странджа, *Ахтополъ, Созополъ и Дебелтъ*, паднали много по-рано, между 1362—1364 г., тъй като, споредъ него, завоеванията на турцитѣ, следъ падането на Одринъ, не тръгнали по долината на Марица, а къмъ българската областъ Загора. А видѣхме по-рано, че въ надвечерието на завоеванията, южната граница на тая областъ е била къмъ Ахтополъ, вѣроятно по долината на р. *Велека* и на западъ къмъ Демиръ капия, отъ кѫдето извира тая рѣка [4]). Че Ахтополъ е билъ тогава български градъ, се вижда отъ факта, че когато падналъ Одринъ, тамошниятъ гръцки митрополитъ се спасилъ съ бѣгство въ Агатополъ [5]). Отъ Савойската хроника сѫщо виждаме, че графъ Амедей VI, следъ като превзелъ българския градъ *Мосхо-*

---

[1]) Табаковъ, стр. 247.

[2]) Иречекъ, стр. 251.

[3]) Табаковъ, стр. 247—250 и 234.

[4]) Ibid. стр. 247—250

[5]) Ibid. стр. 264.

полъ, който билъ южно отъ Созополъ, превзелъ следъ това и последния. Южно отъ Созополъ, обаче, нѣма изчезналъ градъ съ такова име, затова нѣкои основателно приематъ Ахтополъ за този градъ, отъ което следва да се заключи, че последниятъ въ това време е билъ въ български ржце [1]). Подобно свидетелство имаме и отъ Иеромонахъ Спиридонъ, който говори въ своята история, че градоветѣ по черноморското крайбрѣжие, освенъ Месемврия и Анхиало, още и Девелтусъ (Велта), Скафида (с. Скефъ), Созополъ и Ахтополъ, сж били български градове до идването на турцитѣ [2]).

Като доказателство, че бургаскиятъ край съ сев. из. Странджа сж паднали по-рано подъ турска власть, отколкото даже Ст. Загора и Пловдивъ, се привежда факта, че когато Иоанъ Палеологъ обсаждалъ Месемврия въ 1364 г., въ защита на града сж действували наедно съ българитѣ и мѣстни турци, което показва, че тѣ били вече отседнали тамъ. Възможно е, обаче, тѣ да сж действували и като съюзници, защото съюзниятъ договоръ билъ още въ сила. Вѣроятно е и другото предположение, че Мурадъ, за да осигури дѣсния си флангъ при настжплението по Марица, да е турилъ по-рано ржка на този край. [3]) *Ранното появяване на турцитѣ въ Бургаски край* може още да се обясни и съ тѣхнитѣ ловджийски походи, които винаги свършвали съ грабежи и завоевания.

За падането на странджанския край подъ турцитѣ между 60 и 70-тѣ години на XIV в. сж запазени и доста интересни легенди, които говорятъ много нѣщо за неговото минало. Така, споредъ едно *Факийско* предание (отъ с. Факия, Срѣдецка околия), записано отъ Балчо Нейковъ и чийто ржкописъ сега е запазенъ въ Народ-

---

[1]) Ibid. стр. 263—244.

[2]) Ibid. стр. 238—239.

[3]) Ibid. Стр. 238—219.

ната библиотека, крепоститѣ въ странджанския край се предали доброволно на турцитѣ, поради което жителитѣ имъ били надарени съ разни привилегии. Единъ отъ потомцитѣ на тия жители билъ голѣмиятъ български родъ на *Бимбеловци* въ Факия, отъ който и до сега сж запазени наследници съ сжщото име въ Айтосъ, с. Дюлгери, бургарско, с. Каваклия, лозенградско и даже въ Бесарабия. И до днесъ въ черквата „Св. Димитъръ" на това село сж запазени седемь надгробни плочи отъ мраморъ, художествено изработени, на бележити потомци отъ този родъ отъ 17 и 18 в. Споредъ преданието Бимбеловци се считатъ не само *прадѣди* на Стефанъ Караджа, но и далечни *потомци* на Момчилъ юнакъ, който, както е известно, първъ **отъ** българскитѣ боляри е загиналъ средъ люти боеве срещу турцитѣ въ зап. Тракия презъ XIV в. [1]).

Споредъ друга една легенда, когато султанъ Мурадъ превземалъ странджанскитѣ градове, обсадилъ и крепостьта *Урдовиза* на Черно море, южно отъ Атлиманъ. Владетелката на крепостьта, царица Мария, решила да я предаде при условие, че султанътъ ще й подари толкова села отъ съседната околность, колкото единъ бързоходъ конникъ ще може да заобиколи въ единъ день. Конникътътъ заобиколилъ 17 села, които били подарени на царицата като *„царска земя"* или *Хасекия* (отъ хасъ = *чисто*, свободно отъ данъци и яка = *земя*). Земята била освободена отъ всички данъци, освенъ димнина (баджа парасж).

Тая легенда е твърде разпространена въ Хасекията, подъ която область обикновено населението разбира Вжтрешна Странджа, съ повечето села отъ днешна М. Търновска околия. Споредъ единъ вариантъ, царицата

---

[1]) За Момчилъ Юнакъ. вж. *Проф. Златарски.* — За Факийското предание сравни проф. *А. Тодоровъ — Баланъ*, Пер. сп. кн. 37—38; Сжщо *Д-ръ Табаковъ*, стр. 249.

имала дъщеря Вида или Виза, по името на която е наречено с. *Визица*, кждето, ужъ, конникътъ спрѣлъ, понеже коня му издъхналъ на това мѣсто отъ умора. Споредъ другъ вариантъ, това е станало при залива *Атлиманъ*, отъ кждето е взелъ името си (атъ=*конь*). Споредъ легендата за извора *Ковачъ*, южно отъ с. Звездецъ (Гьоктепе), м. търновско, турцитѣ, съгласно даденитѣ привилегии отъ Мурада, не сж могли да влизатъ въ Хасекията съ *подковани* коне, поради което при Ковачъ ги разковавали, когато влизали и подковавали, когато излизали. Въ трети вариантъ се говори, че султанъ Мурадъ, следъ предаване на крепостьта, се оженилъ за царица Мария.

Д-ръ С. Табаковъ, като има предвидъ тия легенди и даденитѣ привилегии, е наклоненъ да свърже всичко това съ събитията отъ българската история преди падането на този край подъ турцитѣ (стр. 464 и сл.). Че българитѣ сж владѣли земитѣ южно и западно отъ Урдовиза, това видѣхме по-горе. Дали, обаче, визираната тукъ царица Мария е Шишмановата сестра Тамара, съпруга на Мурада или пъкъ жена на Шишмановия братъ — Михаилъ Асенъ — Мария, дъщеря на Андроника III — трудно е да се каже, (Табаковъ, 467).

Знае се, че Шишманъ е билъ жененъ два пжти: първо за Мария, дъщеря на Десиелава и втори пжть за дъщерята на сръбския князъ Лазаръ, която сжщо се именувала Мария. Отъ тия бракове той ималъ двама синове (Александъръ и Фружинъ) и единствена дъщеря *Кераца*, чиято сждба е сжщо неизвестна, както и на майка ѝ Мария сръбска[1]). Знае се само, казва проф. Никовъ, че нѣкои сръбски княгини, следъ смъртьта на мжжетѣ имъ, получавали привилегии отъ турцитѣ и се ползвали съ почести. Когато Шишманъ е билъ обсаденъ въ Никополъ (1388 г.), знае се, че при него се

---

[1]) Проф. *Никовъ*. стр. 149, сравни Иречекъ, 412.

намирала и царицата и затова при пленяването и изпращането му въ лагера на Мурада при Таушанли, съ него е била и жена му и децата. Но какво е станало после съ тѣхъ, следъ помилването на Шишмана, била ли е жива следъ падането на Търново (1393 г.) и какъ се е отнесалъ съ нея победительтъ — нищо за това незнаемъ [1]).

Интересно е да се отбележи, въ връзка съ това, че братя Шкорпилъ чули въ Месемврия, какво въ 1829 г., когато руситѣ превзели тоя градъ, взимали отъ тамъ нѣкакви „Асенови писма", въ които се казвало, че гр. Ахтополъ, съ земята около него, се подаряватъ на една царица[2]).

Какво общо има, обаче, между царица Мария и Агатополската „царица"? Дали не се говори тукъ за една и сжща царска особа, надарена съ земя отъ Хасекията, въ която влиза и Ахтополъ? Това сж само въпроси, на които трудно може да се отговори нѣщо положително.

Любопитно е да се отбележи, че въ старото юртище на с. *Кераците*, западно отъ Ахтополъ, сега въ турско, се намиратъ развалини отъ стара църква, въ двора на която билъ откритъ преди много години единъ гробъ, въ който, споредъ преданието, е билъ погребанъ единъ владика отъ *Русчукъ*, който починалъ тукъ, когато билъ откарванъ на заточение съ „тайфата" (свитата) му Чрезъ догадки, вѣроятно, после се е създала легенда, че гробътъ е на патриархъ Ефтимий [3]). Сжществува още и легенда, че името на с. Керациново, е произлѣзло отъ името на Шишмановата дъщеря — Кераца, която, ужъ, умрѣла въ това село, следъ падането на Урдовиза.

---

[1]) Проф. Никовъ, Стр. 149—150

[2]). Бр. Шкорпилъ, Сб. Н. Ул. кн. III; Черноморско крайбрѣжие.

[3]) По сведение отъ Лефтеръ Мечевъ, бившъ учитель въ този край.

Въ заключение ще кажемъ, че всички тия легенди за Хасекията, макаръ да не разрешаватъ засѣгащитѣ спорни въпроси, все пакъ, като имаме предвидъ историческитѣ данни, ще трѣбва да признаемъ, че тѣ криятъ въ себе си частица отъ историческа истина за ония трагични събития, които сж се разигравали въ този край на Странджа, презъ епохата на турското завоевание. Колкото и да сж лишени отъ положителна истина, тия легенди ще ни подтикватъ да правимъ известни догадки, които все може да сж полезни за откриване единь день историческата истина отъ по-сигурни източници.

V. Положението презъ робството

1. Привилигировани. — Харбалии (дербентджии); войници — *Рудари.*

Докато продължавали завоеванията въ полуострова и върлували още разбойнически орди, имаме основание да предполагаме, че населението въ Странджа се е увеличило отъ намѣрилото тукъ убѣжище българско население отъ изт. Тракия, доколкото е останало неизбито или незаробено [1]). Щомъ като, по свидетелството на Никифоръ Григорасъ, гръцкото население е търсело спасение отъ турскитѣ жестокости по българското крайбрѣжие, колко повече това ще е вѣрно за българитѣ отъ Тракия, които нѣмало, кжде другаде да бѣгатъ, освенъ въ съседна Странджа. Сжщото сж правели и българитѣ отъ западна и северна Тракия къмъ Родопитѣ и Ст. планина. Иеромонахъ Спиридонъ ни говори за масови бѣгства на българи презъ първата половина на XV в. отъ бургаско и къзанлъшко за къмъ срѣдния Балканъ [2]).

[1]) В. Миковъ; Разселвания презъ 14—15 в., в. „Зора", бр. 3867.

[2]) Д-ръ С. Табаковъ, стр. 396.

Но следъ като завършили турскитѣ завоевания на полуострова къмъ срѣдата на XV в., въ българскитѣ земи, сравнително, настжпилъ единъ по-продължителенъ миръ. Войнитѣ се водели вече далечъ на северъ отъ Дунава. Българскиятъ писатель Владиславъ Граматикъ, който е живѣлъ презъ втората половина на сжщия вѣкъ, ни говори: „ . . . Отъ дълго време бѣха престанали бойнитѣ сражения въ българскитѣ земи. Размирението се бѣ превърнало въ тишина . . . “. При това настжпило спокойствие, населението въ Странджа се предало на миренъ трудъ и производство, започнало даже наново да се спуща обратно къмъ полето или да се премѣства въ по-открити и плодородни мѣста въ самата планина. Новитѣ владетели сами почнали да щадятъ това българско население, запазвайки му предишното църковно-общинско самоуправление, защото имали нужда отъ него за работници, данъкоплатци и войници. Тѣ съзнавали, че единствениятъ производителенъ елементъ, въ новозавладенитѣ земи отъ тѣхъ, сж българитѣ и като земедѣлци и като пастири и скотовъдци и като рудари и вжглищари и даже като занаятчии и търговци, отъ които тѣ ще иматъ нужда, преди всичко за своето собствено сжществувание.

Въ Странджа, като планинска область, българското население сжщо е запазило ония малки свободи и привилегии, за които говоримъ. Имаме известни факти и оказания, които ни говорятъ, че познатитѣ привилегировани села, каквито познаваме въ Родопитѣ Срѣдна гора и Стара пл., се срѣщатъ и въ Странджа. Така, споредъ свидетелството на Бошковичъ, който е минавалъ оттукъ въ 1762 год., село *Факия* е било *дербентджийско*, не зависело отъ никое друго село или градъ, не плащало никому данъкъ, освенъ 700 кила ечемикъ на султана и задължението да пази прохода. Такива сж били и селата *Коджа Тарла* и *Канара* въ западна Странджа по сжщия проходъ, по който минава

Въ заключение ще кажемъ, че всички тия легенди за Хасекията, макаръ да не разрешаватъ засѣгащитѣ спорни въпроси, все пакъ, като имаме предвидъ историческитѣ данни, ще трѣбва да признаемъ, че тѣ криятъ въ себе си частица отъ историческа истина за ония трагични събития, които сж се разигравали въ този край на Странджа, презъ епохата на турското завоевание. Колкото и да сж лишени отъ положителна истина, тия легенди ще ни подтикватъ да правимъ известни догадки, които все може да сж полезни за откриване единь день историческата истина отъ по-сигурни източници.

V. Положението презъ робството

1. Привилигировани. — Харбалии (дербентджии); войници — *Рудари.*

Докато продължавали завоеванията въ полуострова и върлували още разбойнически орди, имаме основание да предполагаме, че населението въ Странджа се е увеличило отъ намѣрилото тукъ убѣжище българско население отъ изт. Тракия, доколкото е останало неизбито или незаробено [1]). Щомъ като, по свидетелството на Никифоръ Григорасъ, гръцкото население е търсело спасение отъ турскитѣ жестокости по българското крайбрѣжие, колко повече това ще е вѣрно за българитѣ отъ Тракия, които нѣмало, кжде другаде да бѣгатъ, освенъ въ съседна Странджа. Сжщото сж правели и българитѣ отъ западна и северна Тракия къмъ Родопитѣ и Ст. планина. Иеромонахъ Спиридонъ ни говори за масови бѣгства на българи презъ първата половина на XV в. отъ бургаско и къзанлъшко за къмъ срѣдния Балканъ [2]).

---

[1]) В. Миковъ; Разселвания презъ 14—15 в., в. „Зора", бр. 3867.

[2]) Д-ръ С. Табаковъ, стр. 396.

Но следъ като завършили турскитѣ завоевания на полуострова къмъ срѣдата на XV в., въ българскитѣ земи, сравнително, настѫпилъ единъ по-продължителенъ миръ. Войнитѣ се водели вече далечъ на северъ отъ Дунава. Българскиятъ писатель Владиславъ Граматикъ, който е живѣлъ презъ втората половина на сѫщия вѣкъ, ни говори: „. . . Отъ дълго време бѣха преставали бойнитѣ сражения въ българскитѣ земи. Размирението се бѣ превърнало въ тишина . . .“. При това настѫпило спокойствие, населението въ Странджа се предало на миренъ трудъ и производство, започнало даже наново да се спуща обратно къмъ полето или да се премѣства въ по-открити и плодородни мѣста въ самата планина. Новитѣ владетели сами почнали да щадятъ това българско население, запазвайки му предишното църковно-общинско самоуправление, защото имали нужда отъ него за работници, данъкоплатци и войници. Тѣ съзнавали, че единствениятъ производителенъ елементъ, въ новозавладенитѣ земи отъ тѣхъ, сѫ българитѣ и като земедѣлци и като пастири и скотовъдци и като рудари и вѫглищари и даже като занаятчии и търговци, отъ които тѣ ще иматъ нужда, преди всичко за своето собствено сѫществувание.

Въ Странджа, като планинска область, българското население сѫщо е запазило ония малки свободи и привилегии, за които говоримъ. Имаме известни факти и оказания, които ни говорятъ, че познатитѣ привилегировани села, каквито познаваме въ Родопитѣ Срѣдна гора и Стара пл., се срѣщатъ и въ Странджа. Така, споредъ свидетелството на Бошковичъ, който е минавалъ оттукъ въ 1762 год., село *Факия* е било *дербентджийско*, не зависело отъ никое друго село или градъ, не плащало никому данъкъ, освенъ 700 кила ечемикъ на султана и задължението да пази прохода. Такива сѫ били и селата *Коджа Тарла* и *Канара* въ западна Странджа по сѫщия проходъ, по който минава

пѫтя отъ Факия за Лозенградъ по долината на Текедере. По пѫтя за Факия Бошковичъ срещналъ стража на нѣколко мѣста, която съ орѫжие и барабани прогонвала разбойницитѣ[1]) Дербентджийско е било и село *Ковчисъ*, за което сѫществува легенда, какъ „царьтъ" (султанътъ) дошълъ въ селото и далъ право на жителитѣ да носятъ орѫжие и да пазятъ себе си и околнитѣ села отъ разбойници. Това село лежи на важенъ пѫть, „друмо" отъ Факия за изт. Тракия, който минава по вододѣлното било на Странджа и къмъ с. Едига се отклонява къмъ Скопо, Бунархисаръ и Виза. Околнитѣ селени и до последно време прекоросваха ковчазени *Харбалии* (отъ харобъ, кѫсо турско орѫжие). Такива села ще да сѫ били и *М. Търново* и *Делиево*, сега изчезнало. Въ М. Търново и до сега е запазенъ родъ *Харбалиевци*, „*Харбалиевцимъ*" бахчата и др. Преселници отъ Делиево въ с. *Урумбегли*, бунархисарско, отпреди 150 години, носятъ и до сега фамилния прѣкоръ „*Войниковци*", по името на чорбаджи Димитъръ, който дошълъ въ новото село съ привилегиитѣ си като „*войникъ*" и получилъ държавна земя, каквато се давала безплатно на всички привилегировани[2]). Въ една м. търновска пѣсень мома Демна изпратила „милното" си братче „*на сеферъ съ аскеръ*" къмъ „*Гулямата*" рѣка, разбирай граничната рѣзовска рѣка, на която е Вълчановъ мостъ. Единъ отъ факийскитѣ Бимбеловци, за които по-рано говорихме, а именно Пѣйчо овчарьтъ, заради известни услуги, които направилъ на султанъ Селима I (1512—1520), когато се борилъ за бащиния си престолъ, последниятъ го надарилъ съ *войнишки* права и за отличие му далъ да носи *калпакъ* и *чанта*, поради което Пѣйчо започналъ да се нарича още *Чанталѫ*

---

[1]) Стари пѫтувания въ България. Пер. сп. кн. 21—22, стр. 340—344,

[2]) По сведение отъ Димитъръ Войниковъ, род. въ Урумбеглия, живущъ въ Царево.

Пѣйчо Бимбеловъ. Съ тия си отличия той е изобразенъ и въ надгробния мраморенъ кръстъ, запазенъ въ селската черква „Св. Димитъръ“ [1])

Въ една султанска заповѣдь отъ 1792 г. до санджакъ беюветѣ въ българскитѣ земи, между които и въ Одринско, се казва, да не се събиратъ отъ *войниганитѣ* никакви данъци, съгласно старитѣ султански фермани. Отъ сѫщата заповѣдь се вижда още, че войниклъкътъ е сѫществувалъ и до края на 19 в.[2]). Стари селени отъ странджанскитѣ села Яна, Курудере, Урумбеглия и др. помнятъ, че войнишки чети сѫ минавали по *„Войнишката пѫтека“* въ Странджа наскоро до освободителната война, отивайки за Цариградъ. Четитѣ се движели съ байракъ на чело и малка гайда (джура), съ тънко ручило. Войницитѣ били повече отъ *златишко, софийско,* селата Бунево, Мирково, Горна и Долна Малина и отъ *самоковско,* с. Чукурово и др. Може би презъ сѫщата пѫтека, като най-прѣка за Цариградъ, сѫ минавали и войницитѣ отъ *сливенско,* за които ни говори Д-ръ Ст. Табаковъ, че сѫ запазили привилегиитѣ си късно презъ 19 в.[3]). Къмъ сѫщитѣ чети, изглежда, че сѫ се присъединявали и войницитѣ отъ Странджа, доколкото е имало такива. Напримѣръ, мѫжетѣ отъ Войниковия родъ отъ с. Урумбеглия, редовно отивали въ Цариградъ да изпълняватъ своята служба като войници[4]).

Споменахме, че съ особени привилегии сѫ се ползували и *Хасекийскитѣ* села, но въ какво точно се състояла привилегията имъ и срещу какви задължения, това точно не се знае. Помни се отъ по-стари хасекийци, че тѣхнитѣ прадѣди сѫ пазели пѫтищата и селата си съ

---

[1]) Ал. Тодоровъ — Баланъ, Пер. сп. кн. 37—38.

[2]) Д. А. Ихчиевъ, Пер. сп. кн. 66, стр. 710–715.

[3]) Д ръ Табаковъ, стр. 465—466.

[4]) По сведения отъ Димитъръ Войниковъ отъ с. Урумбеглия — сега живущъ въ Царево.

единственото оржжие — дълги сопи, обковани съ желѣзо въ края, нѣщо като боздугани. Споредъ запазенитѣ спомени, освенъ данъка *„баджа парасж“* (димнина), друго не плащали. Имаме основание да предполагаме, че Хасекийскитѣ села сж били *дербентджийски*, каквито сж били М. Търново и Делиево. Самото понятие *„Хас-еки“* (царева земя) крие въ себе си привилегия. И това не е само легенда. Споредъ увѣрения на стари хасекийци, тия привилегии сж се пазели до началото на 19 в., когато е билъ убитъ бележития българинъ *Хаджи Стоянъ Лостюоглу* отъ с. Звездецъ (Гьоктепе) м. търновско, пазитель на султанския ферманъ, съ който били дадени тия привилегии[1]).

За привилегировани селени въ Хасекията, изобщо въ срѣдна Странджа, ни говори и убедителниятъ фактъ, който ни привежда Д. п. Николовъ[2]), а имено, малкиятъ брой на феодални владения въ Лозенградски санджакъ, въ сравнение съ другитѣ. Докато въ останалитѣ санджаци на Тракия или пъкъ въ другитѣ български земи е имало съ десетки *зиамети* и стотини *тимари* (феодални, спахийски владения), въ Лозенградски санджакъ имало само *единъ зиаметъ* и *18 тимари*. Това явление може да се обясни само съ обстоятелството, че въ планинскитѣ части на тоя санджакъ, а имено сев. из Странджа, въ която спада и Хасекията, *е имало послаба турска колонизация, което пъкъ значи, че старото българско население се е задържало, като собственикъ на земята, която, следователно, не е била спахийска.* Тогава собствена земя би могло да има само ползваще се съ една или друга привилегия населенне.

Още едно доказателство за това е и обстоятелството, *че селата въ Хасекията, освенъ че сж български по население, но сж запазили и българскитѣ имена.*

---

[1]) *Г. п. Аяновъ* с. Гьоктепе, въ в. „„Бургаска поща“, 1933 г.
[2]) *Д. п. Николовъ*, Одринска Тракия, стр. 19—20.

както и чисто българска географска номенклатура на цѣлия този странджански край. Даже и тия села, които се смѣтаха като чисто турски и съ турско население до балканската война, като Евренезозо, Кара Евренъ, Дингизово и Карабалиево, м. търновско, отъ проучванията, които направихъ по-миналото лѣто 1934 г.) на самото мѣсто, се оказа, че нѣкои отъ тѣхъ, като Кара Евренъ и др., до освободителната война (1878 г.) сж били съ смѣсено население (турско-българско), а преди първата руско-турска (1829 г.), сж били чисто български села, за което се сжди по открититѣ *християнски* черкви и гробища до тѣхъ, както и отъ споменитѣ на стари живи хора, като Г. Гутовъ и др., родени въ К. Евренъ, когато е било още съ смѣсено население. Свещеникъ Петъръ Киприловъ отъ с. Пирокъ ми е разправялъ, че когато презъ войната въ 1878 г. съселенитѣ му забѣгнали въ Кара Евренъ при свои познати българи, той билъ избранъ за кметъ на българската махала въ селото.

Освенъ посоченитѣ привилегировани села, въ Странджа е имало и *рударско* българско население, което се е ползувало съ привилегии, както и другитѣ рудари въ останалитѣ рударски центрове. Такъвъ рударски центъръ въ Странджа е билъ *Малки Самоковъ*. Въ миналото, докато е траела експлоатацията на мината, е билъ единъ отъ най-цвѣтущитѣ градчета въ Странджа, съ около 3—4 хиляди жители. Следъ 1878 г. той западналъ и сега е обикновено село. Рускиятъ полковникъ Енехолмъ отъ 1829 г. казва: *Отъ българскитѣ кжщи въ Миденска околия, въ която спада и М. Самоковъ, 800 не плащали данъци, като привилегия, за дето работели въ рудницитѣ на М. Самоковъ*[1]).

[1]) *Eneholm.* Notice sur les villes situeés audelá des Balkans, 1830 г., стр. 92—105. Сравни *Д-ръ К. Иречекъ,* Пжтувания, т. II, стр. 451 и 768.

За сжществуването на привилегировани села въ Странджа, главно дербентджийски, ни говори и проф. Иречекъ, който ги поставя около проходитѣ, които водятъ къмъ Лозенградъ по долината на Текедере, безъ да означава поимено, кои села сж били такива[1]). Отъ кога, обаче, датиратъ тия привилегии, трудно е да се установи положително. Ако сждимъ, по дадената привилегия на дербенджийство на с. Вакъвъ отъ султанъ Мохамедъ III съ ферманъ въ 1638 год., трѣбва да допуснемъ, че и другитѣ подобни привилегии въ Странджа водятъ началото си отъ преди 200—300 години[2]). Като имаме предвидъ, че такива привилегии сж се давали изключително на *български села*, трѣбва да приемемъ, че старото българско население въ тая планина е било запазено и до преди 2—3 вѣка, както го виждаме и днесъ.

Изобщо, въпросътъ за сжществуването на привилегировани села въ Странджа е твърде важенъ, защото по единъ безспоренъ начинъ ни говори, *че българскиятъ елементъ тукъ се е задържалъ презъ цѣлата робска епоха*. Отъ друга страна, благодарение на тия привилегии българскитѣ селища можаха да се запазятъ отъ разорения и потурчвания презъ тия размирни години.

2. Стари юртове и изчезнали селища.

Характерно явление въ Странджа сж изчезналитѣ вече села, чийто мѣсто и имена сж запазени въ народнитѣ спомени и многобройнитѣ юртове, на по нѣколко клм. отъ сегашнитѣ селища. Тѣхното посочване и изучаване е отъ особенъ интересъ за изяснение миналитѣ поселищни отношения, по които пъкъ може да се сжди за мѣстната история на този край. По имена, живи спомени, църковни юртища и християнски гробища може да се сжди, че тия изчезнали села сж

---

[1]) *Д-ръ Иречекъ*, История на бълг. народъ, стр. 565.

[2]) Сжщо, Пжтувания, т. II, стр. 698.

били обитавани отъ българи. Нѣма село, особено въ Вжтрешна Странджа, което да не се е измѣствало на по нѣколко мѣста въ своето многовѣковно сжществувание презъ епохата на робството. Разбира се, че не всички размѣствания сж били предизвикани отъ разбойнически нападения. Има случаи, които се дължатъ на здравословни причини или епидемии, а има и такива, които сж станали поради стопански причини, като липса на работна зема, пасища за добитъкъ и др. подобни. Ще посочимъ по нѣколко случаи отъ разни околии, за да се види, че това явление е било повсемѣстно, но най-често го наблюдаваме въ Вжтрешна Странджа, нѣкогашнитѣ М. Търновска и Василиковска околии (каази).

Въ М. Търновска околия: днешното село *Мегалово* е образувано отъ разрушеното *Старо-Мегалово*, което броело на времето си преди 150—200 години, около 700 кжщи. Една часть отъ неговото население отишла въ *Ново-Мегалово*, а друга въ с. Труля. *Керациново* е образувано отъ разрушеното с. *Нова Мускуля*, източно отъ селото. Това е било преди 200 години, а преди това сжщото село е било на друго мѣсто и се наричало *Стара Мускуля*. Около сжщото село има и други юртове: *Липачево*, южно отъ селото *Щерна*, което било голѣмо селище, *Дѣдо Пѣюво селище* и шести юртъ е билъ въ м. *Угренъ*, съ стара черква, въ която е намѣрена сребърна кадилка. *Маглавитъ* по-рано, преди 150—200 години, е било въ мѣстностьта *Московци*, кждето личатъ следи отъ старо селище. *Мокрошево* е образувано отъ разрушеното отъ кърджалиитѣ преди 140 години, голѣмото с. *Делиево*, южно отъ М. Търново. *Паспалово* по-рано се наричало *Странгелово* и било въ мѣстностьта, която днесъ носи сжщото име. Но въ мѣстностьта „*Мраморътъ*“, западно отъ селото, има другъ юртъ, който се нарича *Селището*. После сж дошли въ Паспалово преселници отъ Делиево и отъ разрушеното

отъ кърджалии с. *Сазара*, заселено после съ турци. *Derekьoй*, докато било въ м. *Капакътъ*, се наричало *Ново село*, южно отъ сегашното. Това е било преди 200 —250 години. Прадѣдитѣ на сегашнитѣ старци помнѣли като деца, когато се изселили отъ Н. Село. Преди това. обаче, помни се предание, че селото било въ м. *Чорманъ*, дето въ по-ново време се засели маджирското село *Харманли*. Има и трето предание, че селото най-рано е било въ *Мадански долъ*, 3—4 км. северно. *Сармашикъ* е било въ м. *Юртлукътъ*, южно отъ сегашното, но въ м. *Живакъ* е имало още по-старо селище. *Стоилово* е било преди 180 години въ юрта *Старото село*, съ лични следи отъ черква, чешма и овощни дървета. Около с. *Калово* има сжщо нѣколко юрта: *Старото село*, *„Мънастирътъ“* при мънастира Балаклия и *Анатемата*. Казватъ, че по-рано селото е било въ долината на рѣката. И около *Заберно* има подобни юртове: при р. *Карамлъкъ*, при *Миювъ ржтъ* и въ м. *Топланъ*, но поради нападения отъ пирати (лазове), които крали жени и момичета, то се измѣстило, както и Калово, на височината, близо до в. Ограшъ. Недалечъ отъ сегашното с. *Визица* е имало *Стара Визица*, което се сочи като много старо селище. Юртътъ му личи много добре, помни се и името на черквата. *Конакъ* се наричало порано *Сържево* и стари коначени помнятъ, тѣхни дѣдовци да имъ сж разказвали, че сж били кръщавани въ черквата на Сържево, защото въ новото имъ село, Конакъ нѣмало още черква. Преди това, обаче, самото Сържево е било въ юртътъ *„Старото селище“*, северно отъ Конакъ, при в. Босна, съ запазенъ юртъ и разрушена черква „Св. Илия“. Интересно е, че по-новото мънастирче, южно отъ Босна, по пжтя за Конакъ, носи сжщото име. На сжщия светия е и черквата въ селото. Не се помни кога е строено новото мънастирче. Личи връзката между с. Босна и с. Конакъ. Изглежда, че Конакъ е заселено отъ Босна и Сържево. *Гьоктепе* е

много старо село на сжщото мѣсто, но източно отъ него има юртъ на запазени развалини отъ черквата „Св. Тодоръ", кждето е било преди много години селото. Бившитѣ турски села, до балканската война, които порано споменахме, сега населени съ бѣжанци отъ Тракия, а именно: *Дингизово*, *Кара-Евренъ*, *Евренезово*, *Карабалиево* и *Карамлъкъ*, едни презъ 1878 г., други преди 1829 г., а трети още по-рано, сж били български села. Още по-интересно е, че и до тѣзи стари български села, като Кара-Евренъ, има по-старъ юртъ, *Евренъ Куру*, западно отъ селото, сжщо съ следи отъ разрушена църква, кждето е намѣренъ желѣзенъ кръстъ и други черковни предмети. А още по-старъ юртъ е имало въ м. *Сарждерг*. По-старо селище е имало и около Евренезово, въ м. *Чуката*, а още по-старо, въ сжщото землище, въ м. *Бакърлъка*. *Граматиково*, макаръ да се счита като много старо село, по-рано е било по рѣка Велека, но селища е имало и въ м. *Юртътъ*, въ м. *Чифликътъ* и въ м. *Грꙿцката нива*. *Кладара* по рано е било въ м. *Селището*, 3—4 клм. западно отъ сегашното село. Когато е заселвано последното, въ него дошли, не само отъ Селището но и отъ колибитѣ Браяново, Марковци, Станковци, Буковци и др., даже и отъ околнитѣ по-стари села. Въ по-далечно минало селото е било въ *Старията юртъ*. Стари селища е имало и около с. *Цикнихоръ*, най-старо отъ които се сочи това въ м. *Юртътъ*, после с. *Копанъ* и по-ново, но сжщо изчезнало, *Демирджиевци*, кждето има сега само колиби. *Велика* е старо село, но по-рано е било въ м. *Църквището*, съ следи отъ черква, гробища и др. *Горна и Долна Камила* по-рано сж били две села, но въ по-ново вереме се събрали въ едно за по-голѣма сигурность. Споменитѣ, че М. Търново е образувано отъ съседнитѣ изчезнали селища: *Сушица*, *Доброво*, *Махалата*, *Селището*, *Копанъ*, *Шиолигово* и др. сж много силни.

Въ Василиковска околия:

С. Маджура по-рано е било на *Старото юртище* до мънастира Св. Пантелеймонъ, а следъ това въ *Долниятъ юртъ* и се наричало *Ново село* и двѣтѣ по Рѣзовска рѣка, лѣвия ѝ брѣгъ. Имало и трети юртъ по дѣсния брѣгъ на рѣката, кѫдето е днесъ селото. *Вургари* преди 200 години е било по течението на Велека въ м. *Дюнята*, съ остатъци отъ старъ юртъ, но поради нападение на лазове отъ морето, се измѣстило на днешното мѣсто. *Рѣзово* е било по-рано на около 10—15 клм. далечъ отъ морския брѣгъ, но пакъ на Рѣзовска рѣка, а преди това пакъ е било до морето, недалечъ отъ сегашното село, кѫдето личатъ развалини. Около *Старо Рѣзово* има другъ юртъ, който подъ гръцко влияние се нарича *Пальо Клисе* (Стара черква). *Блаца* е заобиколена съ нѣколко юрта: *Стара Блаца* се намирала високо надъ рѣката (Рѣзовска , 8 клм. западно отъ сегашното село. Вториятъ юртъ е *Старото село*, сѫщо по течението на рѣката и се нарича още *Голѣмиятъ юртъ*. Източно отъ селото има трети юртъ, който изглежда да е най-стариятъ, макаръ и тукъ да сѫ запазени следи отъ основи на кѫщи и др. Юртове има и около селата *Мързево* и *Пиргопло*, съ название *Янювица* и *Живакъ*. На изтокъ отъ с. Кости по течението на Велека има Юртъ съ сѫщото име. Между Рѣзово и Каланджа въ м. Силистаръ личи юртъ на старо село съ развалини отъ селски воденици.

Въ планинскитѣ части на *Лозенградска* околия може сѫщо да се посочатъ юртове около доста села: *Курията* по-рано се наричало *Пастелово* и било нѣколко клм. по-наизтокъ. Името на старото село е запазено въ малката рѣкичка *Пастелова*, притокъ на Биюкъ дере, но юго-източно отъ Курията има и втори юртъ, който изглежда по-старъ. *Пѣйчова махала* по-рано е било на *Стария юртъ*, но разрушено отъ кърджалиитѣ,

се заселило въ *Срѣдниятъ юртъ*, и следъ това на сегашното мѣсто. Около *Терзи дере*, сжщо има старъ юртъ — *Харманъ дере*, съ християнски гробища. При разрушението му едни отъ жителитѣ отишли въ *Кула*, други заселили новото село. Около *Ереклеръ* сжщо има юртъ *Черковището* съ християнски гробища. *Коджа Тарла* по-рано е било въ м. *Соуджакъ*, следъ това въ м. *Гюргендере*, кждето има мънастиръ отъ срѣдновѣковно време. Сегашното село *Крушево* е създадено следъ разрушението на *Старо Крушево* отъ кърджалиитѣ. *Ковчасъ*, макаръ да минава за старо село, по-рано е било въ м. *Селището*, но има вторъ юртъ, *Конакътъ*, северно отъ Ковчасъ. Северозападно има и трети юртъ въ м. *Клисурата*, съ предание, че още по-рано тукъ е било селото. Селянитѣ отъ Ковчасъ посочватъ и четвърти юртъ *Иванесь*, източно отъ селото. Има предание, че когато било разрушено второто селища, Конакъ, часть отъ жителитѣ му се заселили още по на изтокъ и образували днешното село Конакъ, м. търновско, което споменахме. Старото село *Девлетли агачъ* има юртове въ м. *Бѣлиятъ пжть* съ следи отъ християнски гробища и черква. Въ м. *Дракювиятъ баиръ* имало сжщо селище съ мънастиръ и развалини отъ черква. Когато кърджалии разрушили голѣмото българско село *Карабунаръ* одринско, часть отъ населението му дошла въ *Девлетли-агачъ*. *Чаглаикъ* по-рано е било по на северъ въ м. *Чаглаикскиятъ юртъ*, кждето днесъ е образувано бѣжанското с. *Лѣсково*. Може би това село е пострадало, при изгарянето на *Кара-Евренъ* отъ кърджалиитѣ Инджe Стоянъ и Кара Фейзи, защото е било въ съседство съ последното село. Другъ юртъ е *Селището*.

Село *Кула* е образувано при разселването на *Старо Крушево*, една часть отъ жителитѣ му заселили, както отбелязахме, *Ново Крушево*. Въ старото селище до скоро се пазели орѣхови дървета. Около с. *Каракочъ* има следи отъ старо село въ м. *Юртлукътъ*. Въ ме-

рата на известното турско с. *Сазара*, което по-рано е било българско, съ запазени следи отъ черква и гробища, има два юрта на български села, което се вижда отъ имената имъ: *Диханово* и *Дупница*, съ прочутъ мънастиръ, изгоренъ отъ турцитѣ презъ първитѣ войни. Село *Алмаджикъ* по-рано е било въ м. *Менджилъ йолу*, на важния римски пѫть между Факия и Лозенградъ, кѫдето е имало сигурно конакъ, римска станция, mansio. *Раклица* по-рано е било въ м. *Юртлукътъ*, недалечъ отъ сегашното село. И около *Коюндере*, както и до Раклица има много по-стари юртове, вѣроятно отъ византийско и по-късно римско време, като се сѫди по намиранитѣ камъни, монети, зидове и др. Коюндерци наричатъ своя юртъ *Ески Стамбулъ*.

Въ планинскитѣ части на *Миденска*, *Бунархисарска* и *Визенска* околии, около българскитѣ села сѫщо се срѣщатъ стари юртове. *Малки Самоковъ* или *Самоково*, което се счита старо село, основано отъ преди 250—300 години отъ самоковски преселници — рудари, и въ неговата околность има юртъ на изчезнало с. *Мортагъ* (Омуртагъ?), чието име е запазено въ *Муртачка* р., притокъ на р. Мѫтникъ. Населението нарича този юртъ още *Старото селище*, за отличие отъ по-новото селище *Язмитѣ*, сѫщо изчезнало. Надъ него се издига крепостьта *Кастричъ*. Село *Пинека* е образувано отъ разрушеното преди 250 год. българско село *Пartесъ* (Апартесъ), отъ което е запазена само една малка църквица. Въ последствие пинечени заселили 10—15 колиби въ Партесъ. Село *Ятросъ* е заселено преди 90 години отъ 10—12 самоковски и серегенски колибарски селища, между които *Едровци*, *Чавдаровци*, *Войновци* и др., на които се знаятъ имената на всички преселнически родове. Даже погърченото име *Ятросъ*, произлиза отъ дѣдо *Едровитѣ колиби*, които сѫ първитѣ основатели. Около голѣмото нѣкога българско с. *Курудере* имало селища на нѣколко мѣста: въ м. *Маврангелица* и м.

Кабакликътъ, съ следи отъ селски чешми и християнски гробища, а въ по-ново време е имало курудерски колиби. Юртове има и въ м. *Чаиръ кьой* и м. *Двете ръки*, съ следи отъ зидове на кѫщи, селски чешми, гробища. При последното селище има юртъ отъ селска воденица, за която никой не помни кога е сѫществувала. *Въ Серегенъ* юртове има на две мѣста: въ м. *Пендополе* и м. *Ай-Тодоръ*, обрасли съ вѣковна гора, но съ запазени развалини отъ църква. Село *Инджe-кьой*, което се счита като гръцко, нѣкога е било основано отъ българи, преселени отъ съседното село *Еврeнджикъ*, но после погърчени. До преди 40 - 50 години въ него още имало българска (евренджийска) махала. До балканската война се запазили само нѣколко семейства. Назначениятъ тогава кметъ отъ българскитѣ военни власти въ Инджекьой е билъ мѣстенъ българинъ. А за Евренджикъ се помни отъ стари хора, че е образувано отъ преселници на *Евренли*, затова носи и умалителното му име. Въ последното село българитѣ се запазиха и до балканската война, сега има отъ тѣхъ бѣжанци въ Царево. (Дѣдо Тодоръ Вълчевъ и др.). Въ околностьта на с. *Яна*, което се счита за много старо село, има сѫщо юртъ въ м. *Айроди*, отъ кѫдето се мисли, че сѫ дошли нѣкои отъ сегашнитѣ яненци. Много повече юртове се виждатъ около с. *Урумбегли*, а именно въ мѣстноститѣ: *Чифлишката ръка*, *Кале Ери*, *Софуларъ* и *Хрозумътъ*.

Най-добре запазени спомени има за последното селище, което нѣкога било голѣмо българско село, съ богата мера, но турцитѣ следъ разрушението му го превърнали въ чифликъ.

Може да се приведатъ още примѣри изъ вѫтрешностьта на Странджа, но минемъ ли къмъ южнитѣ и юго-западни поли на планината, къмъ полскитѣ части на Лозенградска, Бунархисарска, Визенска, Чорленска, Чаталджанска и Силивренска околии, тамъ картината е съвършенно друга. Юртоветѣ тукъ намаляватъ и даже

съвсемъ изчезватъ. Напримѣръ, около селата *Коево* и *Българско Кадиево, Каракочъ, Ениджия* и др. Лозенградска околия. не се посочватъ никакви юртове. Сжщото е и около селата *Чонгара, Колибитѣ* и др. въ Бунархисарска околия и около *Ахъркьой*, Визенска ок. Въ *Чаталджанска ок.*. сжщото явление. Тукъ може да посочимъ селата: *Тарфа, Деркосъ, Делиюнусъ, Тая Кадънъ, Чанакча, Имрихоркьой, Ерменикьой, Инджекьой, Орфанли, Кара-Халилъ, Бечикъ, Пазаръ Джедитъ, Ташъ жгълъ, Бошъ дере, Кападъкъ* и др., около които населението не може да посочи стари юртове на български села. Сжщото явление наблюдаваме и около селивренскитѣ села: *Авренъ, Курфали, Гелевре, Куртулмушъ, Кюстамуръ, Кючукъ Сейменъ, Биюкъ Чаушли, Кючукъ Чаушли, Бейджилоръ, Биюкъ Калъчли, Биюкъ Чалтикъ, Папазли, Султански Чифликъ* и *Синекли.* Изключение правятъ само селата Кючукъ Сейменъ и Синекли, които сж и най-старитѣ села въ тази околия. Първото порано е било въ юрта *Колибитѣ*, разрушено отъ татари, които присвоили мерата му и образували свои две села, а изгоненитѣ колибарци заселили Кючукъ Сейменъ.

Синекли по-рано е било срѣдъ гората на нѣколко километра по-на западъ, въ юртътъ *Гюргендере*, но изгонени и отъ Синекли, тѣ се измѣстили по-на северъ въ *Биазкьой*, следъ което пакъ се върнали въ Синекли. И въ чорленско има около 15—20 селища (села и чифлици), около които не може да се посочатъ юртове. Тия селища сж: *Даа Еникьой, Дерменкьой, Исакча, Сейменъ, Ени Чифликъ, Умурча, Армаша, Мюселимъ, Юсускьой, Чукуръ, Ченгелъ, Кючукъ Чалтикъ, Чешмели, Арапли, Селвели, Хаджи Сереметъ, Паша Лахна, Кара Сенетъ, Оланъ бей, Вели меше* и др. Въ сжщность тукъ има нѣкои юртове, но населението нищо не помни за тѣхъ, защото е скжсана историческата връзка между тѣхъ и новитѣ села и никакви спомени отъ по-далечното минало не сжществуватъ.

Това явление не може другояче да си обяснимъ освенъ съ обстоятелството, че поменатитѣ села въ политѣ на Странджа сж отъ по-новъ произходъ. Ние тукъ не говоримъ за полскитѣ села въ източна Тракия, много отъ които сж също отъ по-ново кърджалийско време преди 140—150 години.

Повечето отъ тия села сж възникнали върху бейски чифлици, или върху държавна и вакъфска земя, отъ преселници изъ вжтрешностьта на българскитѣ земи. Всички тѣ носятъ турски имена.

Селата по южнитѣ поли на Странджа иматъ почти сжщия произходъ, но въ тѣхното образувание сж взимали участие и преселници отъ самата планина, спущайки се на югъ, за да търсятъ повече работна земя, по-спокоенъ животъ и сносенъ поминъкъ. — Повечето отъ тѣхъ сж отъ по-ново кърджалийско време (1790—1810 г.)

Ето така ще си обяснимъ, защо въ повечето, ако не въ всички, не сж запазени почти никакви спомени да сж дошли отъ съседни разрушени юртове, или напуснати по-други причини села, а има повече живи спомени че сж дошли отъ по-далечни мѣста, на малки групи и даже по единични семейства, като се посочватъ и първитѣ преселнически родове и дори причинитѣ по които сж се преселили тукъ.

Този фактъ съвсемъ не отрича сжществуването на по-старъ български елементъ въ сжщитѣ тия мѣста, по политѣ на Странджа и въ полето на изт. Тракия, не само отъ срѣдновѣковно време, но и следъ турското завоевание, особено презъ 15 и 16 вѣкове, когато е сжществувалъ миръ вь турската империя и държавата е преживѣвала периода на своето величие. Следователно, българската колонизация въ изт. Тракия и юж. Странджа презъ 18 и 19 вѣкове се явява трета поредъ, следъ първата отъ VI и VII в. и втората отъ края на 15 в. до къмъ края на 16 в., когато въ българскитѣ

земи на държавата е имало миръ и спокойствие. И ако първото разорение и обезбългаряване на тия покрайнини е станало, както видѣхме, презъ време на турскитѣ нашествия и завоевания (14 и 15 в.), то второто е било отъ края на 16 и презъ 17 и 18 в., когато въ Турция наново се появили разни разбойнически орди на *даалии, дишлии, капъсъзи, еничери* и по-късно кърджалии, и централната власть е била безсилна да се справи съ тѣхъ, поради упадъка и разложението, което настѫпило въ държавата. Ако кърджалийскитѣ времена сѫ най-страшната епоха отъ робството за другитѣ български земи, то за Цариградската область и за южнитѣ покрайнини на Тракия и Странджа не е било така. Поради близостьта имъ до столицата, тамъ сравнително е било най-спокойно и най-сигурно за животъ и производителенъ трудъ. Ето защо подгоненото българско население отъ другаде е бѣгало имено тукъ. Но това население е било съвсемъ ново за тия земи и като така, то не е могло да запази нѣкакви исторически спомени за своитѣ прадѣди въ тия сѫщитѣ земи. Липсата на по-трайни исторически спомени говори още, че обезбългаряването презъ 16 и 17 в. трѣбва да е било съвършено пълно. Това не трѣбва да ни се вижда никакъ чудно, за тогавашно време, щомъ въ наши дни сме живи свидетели на такова едно обезбългаряване на Странджа и Тракия, че нито единъ българинъ не е останалъ тамъ, макаръ до преди 50—60 години преодоляващия елементъ да е билъ българскиятъ, по общо признание на всички чужденци, което ще видимъ понатакъкъ.

Съвсемъ друго е било положението въ Вѫтрешна Странджа. Многобройнитѣ юртове тукъ ни говорятъ, преди всичко, за голѣмитѣ размѣствания на населението въ по-далечното минало. Тѣ потвърждаватъ и предположението ни, че въ известни моменти отъ това минало, Странджа е била много по-гѫсто населена отъ прииждa-

щето отъ полето или отъ самитѣ южни и северни склонове на планината българско население презъ време на грабежитѣ отъ каталани и мало-азийски диви орди, както и презъ периода на самитѣ турски завоевания. Сжщо така по тѣхъ можемъ да сждимъ, че когато въ източна Тракия е настжпвало миръ и сигурность, часть отъ странджанското население се спущало на югъ и по този начинъ нѣкои селища сж запустѣвали. Когато при другъ случай и на друго мѣсто ще говоримъ за колонизирането на източна Тракия и южна Странджа съ български елементъ презъ последнитѣ 2—3 вѣка, тогава ще видимъ, че въ този процесъ е взимало голѣмо участие и населението отъ Вжтрешна Странджа. А това обратно връщане къмъ полето, не е могло да не предизвика намаление на населението и запустяване на известни села въ планината.

3. Кжде се е запазилъ по-компактно български елементъ въ Странджа.

Най-важното заключение, което има да направимъ отъ сжществуването на многобройни юртове въ Вжтрешна Странджа и което въ този случай най-много ни интересува, то е, че тѣ по единъ убедителенъ начинъ ни говорятъ за сжществуването на старо българско население въ тая планина. Всѣко селище, всѣки юртъ крие въ себе си една стара история, едно далечно минало. Макаръ да нѣмаме точни данни за всѣко едно село по-отдѣлно, но по аналогия съ тѣзи, за които имаме, можемъ да сждимъ, че много отъ тѣхъ сж били предшественици на сегашнитѣ села, а други — на изчезнали такива. Никой не се съмнява, че *М. Търново* е образувано преди 300 и повече години отъ съседнитѣ села: *Сушица, Доброво, Махалата, Копанъ* и др., нито че с. Конакъ е заселено отъ Сържево, или Корията отъ Пасталево, или Дерекьой отъ Ново село, или Стоилово отъ Старото село, или Визица отъ Стара Визица, или Блаца отъ Стара Блаца, или че Кcovered Керациново е образу-

вано отъ Нова Мускуля, а последното отъ Стара Мускуля и т. н.

Ако за всѣко отъ днешнитѣ села и за тѣхнитѣ по-стари и по-нови предшественици поставимъ животъ и сѫществуване по 150 – 200 и въ повечето случаи по 300 години, то ние ще се убедимъ, *че всички тѣ сѫ преживѣли робството и тѣхното начало ще трѣбва да търсимъ въ срѣдновѣковието.* Ако тѣзи юртове ни говорятъ за чести размѣствания на населението, то ще трѣбва да приемемъ, че тѣ сѫ били вѫтрешни, локални, въ повечето случаи, и продиктувани отъ най-разнообразни причини.

Следователно, ако ще трѣбва да търсимъ въ Странджа компактно старо българско население, което е сѫществувало тукъ непрекѫснато отъ преселението до наши дни, *то ще го намѣримъ преди всичко въ Вѫтрешна Странджа, която представя една защитена природна крепость между двѣтѣ вододѣлни била.*

Тукашното българско население и когато е било подгонено отъ разбойници, или принудено отъ нужда да търси по-добри условия за поминъкъ, или изплашено отъ нѣкоя епидемия, *е гледало това размѣстване да става въ самата планина, въ тая вѫтрешна защитена часть, защото на северъ и на югъ отъ нея, въ днешна юго-източна България, или юго-източна Тракия, положението е било много по-несигурно за животъ и поминъкъ поне до 18 вѣкъ.*

Единъ твърде интересенъ фактъ, който прави силно впечатление и който най-убедително говори, че тукъ именно трѣбва да търсимъ старо-българско население, той е, че въ мѣстното население не сѫ запазени никакви спомени за преселване отъ другаде. Когато въ полскитѣ села, или тия по южнитѣ склонове на Странджа, включително и градоветѣ, най-обикновено е да чуете, че еди кой си родъ е преселенъ отъ странджанскитѣ села или отъ вѫтрешностьта на България,

то за селата въ Вѫтрешна Странджа това не можете да чуете. Всичкитѣ ви усилия да доловите, макаръ и най-смътни спомени за нѣкакво преселване отъ вънъ, оставатъ напусто. А въ Странджа е имало чести преселения отвънъ, които ще видимъ по-долу, но тѣ или сѫ засегнали севернитѣ и южнитѣ ѝ части, или пъкъ сѫ били частични, че не сѫ оставили трайни спомени.

4. Топографска и водописна номенклатура

Твърде интересенъ фактъ за етнографски характеръ на Странджа виждаме и въ топографската и водописна (хидрографска) номенклатура на тази планина. Гръцкото влияние, което е по-старо, се чувствува само по крайбрѣжието, а турскитѣ наименования, доколкото се срѣщатъ, сѫ отъ по-ново време.

Не е тукъ мѣстото да изброяваме подробно всички мѣстни наименования на *планини*, *върхове*, *долини*, *рѣки*, *извори* и др. подобни. Отъ проучванията, които съмъ правилъ за всѣко село поотдѣлно, може съ положителность да се твърди, че всички тия наименования сѫ български. На всѣка крачка около днешнитѣ български села ще срещнете *топографски* наименования като в. Босна, в. Живакъ, Орна Поляна, Ограшъ, Остра-Чука, Дукова бара, Върлото било, Маринъ пряслопъ (седловина) Гранчара, Копрецъ, Балиево, Пиренъ баиръ, Осойката, Паприкова нива, Падалото, Срѣдока, Дебелата грънка, Капината, Дѫбовица, Шумачево Рупитѣ, Сгурията, Рудево, Рошковица, Калиново, Драганово, Момиково, Рече брѫдце, Рече поляна, Меча дупка, Срѣденъ пазлакъ, Тумбата, Дупката, Никово, Раево, Върлото, Котвина, Качула, Димковци, Ленището, Уяново, Бучево, Синьоковски долъ, Гюрганово, Писменово, Боздугановци, в. Голешъ, в. Лисово, Мàрини лѫки, в. Шило, в. Цилово, в. Воденъ каменъ, в. Буката, Петраново, Петрова нива, Дрѣнчето, Балабана, Браяновци, Мучево, Димана, Шар-

коти, Трънътъ въ мързовско землище, Осеновъ долъ, в. Пчелинъ, Зелениката, Шапка, Мичовъ Чукаръ, Махалата, Недкови падини, Тенкиятъ ридъ, Гарваница, Симоновци, Кокаливиятъ вътопъ, Мечебиево, Сърнеково, Ругачевци, Плаши врана, Попино, Сѣканъ каменъ и много други.

Ако хвърлимъ погледъ на *водописната* номенклатура и тукъ забелязваме преимуществено български наименования. Най-голѣмитѣ рѣки въ тая часть на Странджа носятъ българскитѣ имена: *Велека* и *Рѣзова*. Следъ това следватъ по-малки рѣки, или тѣхни притоци: Суха рѣка, Керина р., р. Еленица, Русова р., Мързовска р., Дрѣновица, р. Орѣшка, р. Завранка, р. Копанска, Величка, р. Катуница, Стружка, р Лопошница, р. Суровията, р. Цѣрътъ, р. Листа, Валевици и много други. Единственото езеро сѫщо носи българско име *Дяволското* езеро. Има рѣки още съ наименования: Бѣла р., Щревница, р. Дяволъ, Боевци, р. Росенъ, р. Качулъ и др.

Наименованията на селищата сѫщо въ тая Вѫтрешна Странджа сѫ *предимно български*. Единственитѣ вѫтрешни градчета М. Търново и М. Самоковъ носятъ български имена, както и селата Велика, Керациново, Мъглавитъ, Паспалово, Визица, Рѣзово, Блаца, Маджора, Вургари, Мързово. Граматиково, Кладара, Калово, Заберново, Ковчасъ, Мокрошево и др.

Още по-интересното е, че всички *изчезнали* села въ тая часть на Странджа, чиито имена сѫ запазени въ народнитѣ спомени и предания, сѫ сѫщо български: Босна, Сържево, Велика, Копанъ, Сушица, Доброво, Пастелово, Нова-Мускуля, Стара Мускуля, Дупница, Ново село, Старо Рѣзово, Стара Визица, Стара Блаца. *Всички тия изчезнали села, понеже сѫ сѫществували преди турската колонизация въ Странджа, която е отъ по-ново време, сѫ запазили българскитѣ имена; това е най-силното доказателство, не само че въ Стран-*

джа населението е било българско, но че е нѣмало и никакви други етнографски примѣси.

5. Колибарски селища или чифлици около събранитѣ селища

Много силно и убедително доказателсвото за етнографски характеръ на Странджа можемъ да видимъ въ *колибарския характеръ* на много отъ селищата и *чисто българскитѣ имена на тия селища*. Има селища, които сѫ образувани отъ колиби или по-малки села, като М. Търново, Кладара, Ятросъ и др., но има и колиби, които сѫ се създали впоследствие отъ създаденитѣ централни селища, чрезъ изселване на излишното население, което търсело нова работна земя въ по-далечната околность на селището. И въ единия и другия случай, сегашнитѣ странджански села сѫ тѣсно свързани съ живота и миналото на колибитѣ. Щомъ като за селата можемъ да твърдимъ, че иматъ многовѣковенъ животъ и български произходъ, колко повече това ще е вѣрно за колибитѣ, които сѫ ги заселили. А доказателство за това ни служи наименованието на тия колиби или малки *„чифлици"*, както ги нарича още населението. Рѣдко има села въ Вѫтрешна Странджа, около които да нѣма по нѣколко колибарски селища, които обикновено носятъ имената на тѣхнитѣ основатели.

Така около М. Търново е имало въ миналото близо около 40 колибарски селища, отъ които нѣкои останаха сега въ Турция, други сѫ напуснати. За насъ сѫ важни, въ случая, тѣхнитѣ наименования. Такива сѫ били: Бабина нива, Чочовци, Шаренковци, Шивилигово, Деливци, Кокаларовци, Недковитѣ падини, Морфово, Радославовци, Сѫботиново, Паприкювци, Дихановци, Тенкиятъ ридъ, Керациново, Дупница, Ангеловци, Чукарътъ, Гарваница, Симоновци, Куювци, Кокаливия въртопъ, Маврова нива, Сминеново, Мечко-биево, Сърнево, Ругачево, Попиново, Милановци, Головци, Чуката, Приево, Витаново, Сушица, Доброво, Махалата, Сѣканъ каменъ и др.

Около Кладара има колиби: Браяново, Марковци, Загорски и др., около Граматиково: Юртътъ, Малка и Голѣма Котина, Лапчовци, Чифликътъ, Станковци, Димковци, Нанчовци, Влахово, Недковци, Купловци. Около Мегалово: Църквището, Димерджиевци, Старо-Мегалово, и др. Около Камила: Копанъ, Балюви колиби и др. Около Цикнихоръ: Кръстията, Стефаново. Софичка, Маврово, Иконица и др. Около Стоилово: Петрова нива, Попиново, Дужанково, Старото село и др. Около Кара дере: Балиево, Стариятъ чифликъ и др. Около Паспалово: Кандилката, Паньово, Рукаловци, Радоевци, дѣдо Гьорговъ чифликъ, дѣдо Бухови колиби и др. Около Маджура: Балабанчеви, Бърдото и Райковци. Около с. Вургари: Гранчаря, Великовци, Гръковци, Рудево, Кабаричъ и др. Около Блаца: Боримечковци, дѣдо Райновия чифликъ, Левтеровци, Дели Николовци, Бербакьовци, Диковци, и др. Около Рѣзово: Жебковци, Пруньовци, Дели Гьоргьовци, Маслинковци, Маневци, Свинаровци, *Силистаръ* (на кехая Василеви) и др. Около Самоковъ: Сивриеви, Ливадичъ, Хрусулювци, Чавдаровци, Едровци, Войновци, Петковци, Градювци и др.

Бихме могли да изброимъ още „чифлици", но и тия сѫ достатъчни, за да се види колибарския характеръ на много отъ селищата въ Вѫтрешна Странджа. Интересно е да се знае сѫщо, че колкото минаваме на западъ къмъ Лозенградска околия или се спущаме на югъ къмъ Бунархисарска, Визенска и Чаталджанска околии, колибитѣ намаляватъ и даже изчезватъ съвсемъ.

За да си обяснимъ това явление, ще трѣбва да видимъ отношенията на тия колиби къмъ събранитѣ селища, както и произхода имъ. Отъ досегашнитѣ проучвания може да се твърди, че едни отъ колибитѣ сѫ много по-стари отъ събранитѣ селища. М. Търново, Кладара, Ятросъ, Цикнихоръ и др. сѫ образувани отъ околни по-малки селища и колиби, отъ преди 90 до 250 — 300 години. Но има и много колиби, които сѫ обра-

зувани впоследствие, чрезъ изселване на намножилото се население отъ създаденитѣ селища, за да търси нова работна земя въ по-близката или по-далечна околность на старото селище. Може да се каже, че повече отъ изброенитѣ колиби сж образувани по този начинъ. Главната причина е била, следователно, търсене на паши за добитъка и повече работна земя. Отдалеченостьта на нивитѣ отъ централното селище е карало населението да си образува временни селища срѣдъ гората или мерата, за да бжде по този начинъ по-близо до нивитѣ, ливадитѣ, градинитѣ и стадата си. Обширностьта на мерата и липсата на пжтища, поради разпокжсаностьта на терена, е затруднявало обработването на земята и своевременното прибиране на реколтата въ едно централно селище.

Напримѣръ, споредъ *худутнамето*[1]) на М. Търново, въ границитѣ на неговата обширна мера сж влизали колиби, като Кладара, Цикнихоръ, Керациново и др., които отстоятъ на около 15—20 клм. отъ него. Поради тая отдалеченость тѣ се отдѣлили твърде рано въ отдѣлни села (общини), щомъ населението имъ нарастнало, било отъ прииждане на преселници отъ други колиби или поради естествения прирастъ. Голѣмата плодовитость е твърде характерно явление между колибарското население, която не може да се обясни другояче, освенъ съ стопанскитѣ нужди на всѣко домакинство, да има повече работни ржце за разнитѣ професии: орачи, свинари, говедари, овчари, вжглищари и др.

Липсата на колиби въ лозенградско и южна Странджа ще си обяснимъ съ две причини. Първо, че нѣкои отъ селата тукъ иматъ по-новъ произходъ и като така не бѣха създали още свръхнаселение, което да търси нова работна земя и пасища за добитъка, и второ, че

[1]) Отъ худутъ=*граница*, а худутнаме значи крепостенъ актъ, въ който сж опредѣлени границитѣ на мерата.

селата въ краищата на планината, като по-плодородни, можаха да изхранватъ повече население, безъ да става нужда да се изселва.

Какъвто и да е произходътъ на колибитѣ (чифлицитѣ), тѣхниятъ животъ въ миналото и днесъ е тѣсно свързанъ съ събранитѣ селища. Докато нѣкой чифликъ не се е отдѣлилъ въ самостоятелно село, той е билъ свързанъ и административно и икономически и въ културно отношение съ централната община, кждето си плащалъ данъка, черкувалъ се, ходилъ на пазаръ, пращалъ децата на училище и си ималъ своя собствена кжща, кждето преживѣвало семейството зимно време. Щомъ пукне пролѣтьта цѣлото семейство отива на чифлика и прекарва тамъ до Димитровдень, докато се прибере всичката реколта. Презъ зимата въ колибитѣ оставатъ само мжжетѣ да гледатъ добитъка, защото събраниятъ фуражъ отъ ливадитѣ и хармана се пази тамъ, поради трудното му пренасяне въ града. Освенъ това, въ градскитѣ си жилища колибаритѣ нѣматъ специални пристройки (обори) за добитъка. Отъ друга страна колибарскитѣ жилища, които се строятъ отъ плетени съ пръте стени, въ повечето случаи неизмазани добре отъ вжтре, сж студени и неудобни за презимуване на цѣлото семейство, особено на децата.

Поради всички тия причини, колибаритѣ считатъ себе се жители (граждани) на централното селище и се чувствуватъ засегнати, ако ги наречете *колибари*. Подържатъ роднинскитѣ си връзки съ централното селище даже и следъ като колибитѣ („чифлика“) сж се отдѣлили въ самостоятелна община. По тия именно връзки на м. търновци съ кладарци, цикнихорци и др. села сждимъ, че тѣ нѣкога сж били м. търновски чифлици.

IV. Етнографски промѣни

1. Вънщни преселения въ Странджа

Освенъ оседналото старо българско население отъ срѣднитѣ вѣкове, въ Странджа е намирало убѣ-

жище българско население презъ различни времена, поради насилствено преселение или разбойнически нападения на полудиви мѣстни или мало-азийски орди.

Д-ръ П. Орѣшковъ, възъ основа на стари езикови данни, които намѣрилъ въ нѣкои села въ юж. Странджа, допуща, че тукъ, следъ първото заселване на славяни (VII. в.), ще да е имало и ново преселване отъ сев. изт. България, още отъ времето на Иванъ Цимиски, когато покорилъ източното ни царство (971 г.). Това преселване е било насилствено[1].

Споредъ французския пжтешественикъ Bertrandon de la Broquière (1433 г.) българитѣ отъ Пиротъ и Нишъ били изселвани още презъ XV в. и изпращани, както при други случаи на заробване — къмъ Тракия, Странджа и Анадола[2]). Запазени спомени въ странджанскитѣ села *Факия* и *Казжклисе* (Момина черква) говорятъ, че населението имъ е преселено отъ кюстендилско. Първото село по-рано се е казвало *Сланикъ*, а после прекръстено на Факия. Казжклисенци пъкъ наименували новото си село по името на старото въ кюстендилско[3]). Споредъ едно факийско предание, записано отъ сжщия Балчо Нейковъ, не само отъ кюстендилско, но и отъ софийско били преселени много българи въ *странджанскитѣ гори*, наскоро следъ турското завоевание[4]).

Д-ръ С. Табаковъ, добъръ познавачъ на етнографскитѣ промѣни въ нашитѣ земи, твърди съ увѣреность, че голѣма часть отъ населението въ западнитѣ покрайнини и Моравско било преселено презъ робската епоха въ Одринско, днешна южна Тракия и *Странджа*. Следи отъ това население той намира въ Странджанскитѣ села *Малки Самоковъ* и *Вургари*, което фонетически

---

[1]) Д-ръ П. Орѣшковъ, С. Ак. Н., кн. VIII, стр. 90.

[2]) Д-ръ К. Иречекъ, стари пжтувания. пер. сп. кн. III.

[3]) Балчо Нейковъ, Ржкописъ въ Н. Биб. Родътъ на Стефанъ Караджа.

[4]) *Проф. А. Т. Баланъ.* факийско предание.

(Бугари), наумѣва за българи отъ крайсръбскитѣ земи [1]). Сѫщото може да се каже и за в. *Босна*.

Предположенията на Д-ръ Табаковъ намиратъ потвърждение и въ нѣкои наши проучвания. Напримѣръ, до в. Босна се намира старъ юртъ на изчезнало село което населението отъ с. Конакъ нарича *Босна*. При разпита на самоковци за произхода на тѣхното село, се натъкнахъ на спомени, че то било образувано отъ преди 250—300 години отъ 17 български семейства стъ Г. Самоковъ, които сѫ дошли тукъ като рудари, както отбелязахме и другаде. Между селата Паспалово и Едига има изчезнало село *Дупница*, което ни напомня за гр. Дупница отъ Зап. България. По-на югъ, въ Визенска околия, има село *Софидесъ*, за което сѫществува легенда, че е образувано отъ преселници изъ софийско. Въ сѫщата околия има колиби *Софиана*. Около с. Цикнихоръ, м. търновско, има сѫщо колиби, които носятъ името *Софийка*. До Кладара има *Загорски* колиби, образувани отъ преселени *загорци*.

За преселване отъ западнитѣ български земи ни говори и *Хаммеръ*, който казва, че когато султанъ Сюлейманъ завладѣлъ Бѣлградъ въ 1521 година, преселилъ отъ него много българи въ Странджа по направление къмъ Босфора, отъ които едни после отишли въ Цариградъ, а други останали въ планината, дето основали село *Бѣлградъ*, западно отъ Деркосъ [2]).

Имаме сѫщо основание да предполагаме, какъвто е случая съ с. Вакъвъ, Одринско, че въ Странджа сѫ били заселвани българи отъ други покрайнини по желание на самото правителство като *дербентджии* (харбалии), за да пазятъ проходитѣ отъ разбойници, или като рудари и вѫглищари.

---

[1]) Д-ръ С. Табаковъ, в. Илинденъ, бр. 42—43.

[2]) Д-ръ С. Табаковъ, в. Илинденъ, бр. 42—43.

Нѣкои данни говорятъ, че прогонени българи отъ турски колонисти сѫ намирали убѣжище въ Странджа. Споредъ една легенда, крайморското градче *Василико* (Царево), което не е много старо, е било заселено отъ преселници отъ голѣмото с. *Босилково* въ Айтоски балканъ, прогонено отъ турски колонисти преди 200—250 години, отъ което носило и името си [1]). Стари българи отъ с. Руенъ (айтоско) разказватъ, че когато турски колонисти завземали голѣмото българско село *Керметликъ* (Люляково) на Камчия, жителитѣ му се изселили въ Странджа и образували с. Граматиково [2]). Ан. Страшимировъ намира голѣма прилика въ говора и характера на *еркечени* (въ източния Балканъ) съ *алагюнци* въ сев. Странджа [3]). Прави впечатление сѫщо, че въ говора на нѣкои села отъ сев.-из. Странджа има нѣщо общо съ източно българското наречие, което говорятъ мизийци. Въ говора на м. търновско има много характерни нѣща отъ котленския говоръ и др.

Исторически фактъ е, че следъ падането на България, турцитѣ преселили голѣми маси малоазийски колонисти въ Герлово, Делиорманъ и Тузлука, за да унищожатъ споменитѣ отъ българската политическа независимость. Макаръ че К. Шкорпилъ въ последно време да изказва оригиналното мнение, че турски колонисти сѫ заели само Тузлука, а „турцитѣ“ въ Герлово и Делиормана не сѫ друго, освенъ *потурчени славяни* отъ племето *северци* отъ преди 200 години, все пакъ трѣбва да допуснемъ, че при колонизирането даже само на Тузлука и при насилственото потурчване на северцитѣ маса народъ трѣбва да е напусналъ тия земи [4]). Пред-

[1]) *Г. п. Аяновъ;* Стари и нови селища въ Странджа в. Б. „Фаръ“, 1934 г.

[2]) *Гр. Ивановъ;* Изъ селата на айтоско, в. В. Б. Поща, бр. 2308, 1936 г.

[3]) *Ан. Страшимировъ;* Нашиятъ народъ, стр. 146.

[4]) К. Шкорпилъ, Сп. Византинославика, предадено отъ Ст. Велковъ въ в. Зора бр. 4416, 1934 г.

положението, за изселване на българи на югъ отъ Балкана намира потвърждение и въ свидетелството на руския воененъ пжтешественикъ отъ 1876 г. Костенъ Нибуръ, който казва, че българското население по селата въ „*Долниятъ вилаетъ*“ (Бургаска область и Одринско) е много повече, отколкото въ сев.-изт. България.

Споредъ една твърде разпространена легенда, М. Търново е заселено презъ края на XIV в. отъ великотърновски преселници. По положително се знае, че М. Търново е заселено отъ околнитѣ селища преди 250—300 години. Възможно е, обаче, часть отъ населението на тия последни селища да е дошло по-рано отъ срѣдния Балканъ. По е основателно да допуснемъ, че преселение въ Странджа е имало следъ велико-търновското възстание на *Павелъ Джорджичъ* и *Тодоръ Балинъ* (1595 г.), което, както се знае, не се ограничило само въ срѣдния Балканъ, но обхванало и източния. Твърде е допустимо при жестокото му потушаване отъ Синанъ паша, както хиляди българи сж намѣрили спасение задъ Дунава, така други пъкъ да сж потърсили убѣжище въ Странджа.

Преселение къмъ Странджа пл. имаме и презъ по-ново кърджалийско време, преди 140—150 години. За него ни говори и проф. Иречекъ въ своитѣ етнографски изследвания и промѣни. Български селени отъ чирпанско, ст. загорско и др. прогонени отъ кърджалийскитѣ орди, сж потърсили спасение къмъ планинскитѣ села на бургаска, карабунарска (срѣдецка) и Елховска околии, а именно въ селата: Карабунаръ, Текенджа, Факия, Горно и Долно Алмали, Къзжклисе, Белевренъ, Дерекьой и др., макаръ и тукъ да не е било тъй сигурно, защото тъкмо тия северни склонове на Странджа станали сжщинска база за нападение на кърджалийскитѣ водачи *Кара Фейзи* и *Инджe Стоянъ*.

2. *Кърджалии. — Изселвания предизвикани отъ кърджалиитѣ*

Кърджалиитѣ отъ края на 18 и началото на 19 в., следъ като опустошили и опожарили цвѣтущи села и градчета, особено въ южна България, по склоноветѣ на Балкана и извършили нечувани жестокости спрямо мирното населенне, не пощадили и богатитѣ села и градове въ Странджа, особено, когато тѣхния лагеръ се измѣстилъ къмъ севернитѣ поли на тая планина, въ днешнитѣ Карабунарска и Елховска околии. Първоначално тукъ е върлувалъ само *Дели Кадри*, но после къмъ него се присъединилъ най-страшниятъ кърджалия въ този край, *Кара Фейзи*, за когото Иречекъ казва, че билъ потурнакъ отъ Брезникъ[1]). Къмъ него после дошелъ съ дружина отъ 500 души *Инджe войвода* отъ Сливенъ съ байрактара си *Кара Колю* отъ с. Омарчево[2]), ново-загорско, а по-късно *Добрю войвода* и *Моню войвода* сжщо отъ Сливенъ и *Вълчанъ войвода*, за когото доста вѣрни данни говорятъ, че билъ отъ странджанското село *Пастелово*, лозенградско. Първоначално общиятъ лагеръ на кърджалиитѣ билъ въ с. *Попово* (Папазкьой), елховско, или както е казано въ пѣсеньта:

Събрали сж се събрали
сичкитѣ *кърджалиитѣ*
гòре ми на *Папаскьой*, —
да ядатъ, джанамъ и пиятъ
да думатъ и да хор'туватъ . . .

. . . .

Когато Инджето се почувствувалъ по-самостоятеленъ, той си избралъ за лагеръ с. *Юсуфларъ*, а Кара Фейзи се измѣстилъ въ с. *Бушатли*, между Факия и Елхово. Тия размѣствания сж ставали съ огледъ на бждащи нападения.

---

1) *Д-ръ К. Иречекъ*, История на бъл. народъ, стр. 610—611.

2) ibid. стр. 611. За родното мѣсто на Инджето вижъ история на Сливенъ *Табаковъ*.

Кърджалиитѣ не нападали само богатитѣ села въ подножието на Странджа, но навлизали и въ вжтрешностьта на планината, на изтокъ дори до морския брѣгъ, а на югъ до бунархисарско и визенско. Запазени сж спомени у населението за кърджалийски нападения върху с. Урумъ кьой, бургаска околия, селата Кара Евренъ, Делиево, Граматиково, Гьоктепе, Велика и др. м. търновско, градеца Ахтополъ, селата Едига, Ениджия, Пѣйчова махала, Сазара, Крушево и Чаглаикъ, Сели-оглу, лозенградска околия, с. Карабунаръ и Вайсалъ, Одринско, с. Куру дере Бунархисарска, с. Азара и Софуларъ, Визенска ок. и други, нѣкои отъ които после пакъ се заселили, а други, като Делиево, Карабунаръ, които сж били изгорени, останали сж само юртове да стърчатъ. Нападнати били и Виза, и Лозенградъ[1]).

За върлуването на кърджалиитѣ въ Странджа е запазена следната пѣсень, въ която Кара Колю говори на войводата си:

Инджѐ ле, млàда уй'òду,
млòгу си ние хòдихме,
пу тжвж *Странджа* планиннж
пу тжвж гòра зеленж,
млòгу имане събрàхме.

. . . .

Отъ другитѣ нападения най-живи спомени сж запазени за селата Едига, Урумкьово (Гръцкото село, сега Индже войвода) и Кара Евренъ (Близнакъ). Въ пѣсеньта за Едига се казва:

. . . .

Слънцето трепти изгрѣва,
Индже Попово остави,
Слънцето трепти захода,
Индже въ *Едига* отходи, —
де гиди бѣла Едига,
Едига — Бояджикьово.

. . . .

---

[1]) *Иор. п. Георгиевъ*: Кърджалии, стр. 9—10.

Едига е било голѣмо и богато село, чийто жители сж се занимавали съ бояджилъкъ въ Цариградъ. То е било два пжти нападано („бастисано“) отъ кърджалии, но при второто нападение е било окончателно разорено и голѣма часть отъ населението избѣгало къмъ Цариградъ, кждето образувало ново село—Бояджикьой, до самия Босфоръ. Другата часть отъ населението му, заедно съ други пришелци, наново заселили Едига. За върлуването на Инджето по тия мѣста сж запазени много пѣсни, но ще предадемъ още една само по-характерна:

Стани ми, мале, събери,
твоитѣ стари рупове
и кръстати золоти, —
да слѣя куршумъ сребъренъ
съ дванадесете търнаци,
оти се Индже фалѣше,
че го куршума не фаща.

. . . .

За нападението на Гръцкото село (Урумкьой) въ Хасекията сж запазени сжщо доста пѣсни, въ една отъ които се говори:

Индже на Коля думаше:
Развѣвай, Колю, байрака,
въ *Есакията* да минемъ,
въ *Гръцкото* село да влеземъ, —
тамъ има много боляре
и има моми хубави.

. . . .

Най-паметно е било, обаче, нападението на Кара-Евренъ и изгарянето на кара-евренската кула отъ кърджалиитѣ, тъй като последнитѣ срещнали тукъ сериозенъ отпоръ отъ мѣстния спахия Юмеръ Драза. Нападението се ржководѣло отъ Кара Фейзи. Пѣсеньта започва:

Хубавиятъ Кара Фейзия
изписа книга кървава,
та е *в'Кара'врена* пруоди
на Драза и на Юмера,
да му съберать, пруодять
три т,вара барукь и куршунь,
ду девек' феша кникати,
единъ товаръ жълти елтънье.

Драза не само че не удовлетворилъ ултимативното искане на кърджалиитѣ, но имъ отговорилъ заканително:

Ази си нѣмамъ жълти елтънье,
ами си имамъ куршунъ и барукь.

. . . .

Въпрѣки заканата на Ю. Драза селото било нападнато и феодалната кула на спахията изгорена. За запалването на кулата сѫществуватъ нѣколко пѣсни. Въ една отъ тѣхъ се говори:

Темна се мѫгла зададе
отгоре отъ Алагюна, —
Алагюнъ и *Кара'врена*

. . . .

Индже и Кара-Фейзия
право в'Кара'врена вървяха,
та запалиха кулата.

. . . .

Три дни ми преди Илиндень,
Кара Евренъ стояше,
Дразу отъ кула гърмяше,
Четире се мина Илиндень, —
Дразу въ кулата горяше,
Индже си люто кълняше:
Богъ да убие Инджето,
дето кулата запали! . . .
— Съ мене горѣха петстотинъ,
съ падналитѣ — шестотинъ!

. . . .

Ето такива жестокости, които кърджалиитѣ вършели навсѣкжде, сж карали беззащитното население въ Странджа да се спасява, кждето и както може. Централната власть е била безсилна да защити мирното население. Анархията при султанъ Селимъ III (1780—1807 г.) била пълна, казва проф. Иречекъ [1]). Една часть отъ населението бѣгало къмъ Русия и Бесарабия, друга къмъ Цариградъ и трета се спотайвала въ непристжпнитѣ усои на планината. Даннитѣ говорятъ, че много българи отъ м. търновско, лозенградско и одринско потърсили спасение въ Русия, особено отъ Граматиково, М. Търново, Велика, Мързово, Гьоктепе, Стоилово и др. Граматичени се остановили въ татарското село Кишлавъ, отъ което чрезъ размножение и прииждане на други отъ това село се образували още 7 нови села, на които населението се наричало „Граматиковци" и до последно време [2]). Въ Херсонски и Теодосийски уѣзди имало и други български села, като *Стари Кримъ, Терновка*, населени съ м. търновци. Отъ лозенградскитѣ села Девлетли агачъ и Ески Полосъ сжщо сж избѣгали отъ кърджалиитѣ, само че се заселили въ Бесарабия [3]). Изселници имало и отъ *Сели-оглу* и *Вайсаль*, одринско, които и до последно време се наричали „вайсалци" [4]). Тѣ сжщо били заселени въ южнитѣ окржзи на Русия. Въ Одески уѣздъ сж били заселени бѣжанци отъ Голѣмъ и Малъкъ Боялъкъ.

Други бѣгали къмъ Цариградско, кждето било по-безопасно отъ кърджалиитѣ. Въ рапорта на руския

---

[1]) Д-ръ К. Иречекъ, Етнографски промѣни въ България, Сб. Н. Ум. кн. V, стр. 508.

[2]) *Д. П. Николовъ*, Одринска Тракия, стр. 41—42.

[3]) *Г. Занетовъ*, Български колонии въ Русия, пер. сп. 37, 38, 39, стр. 117, 377.

[4]) *Н. Е. Державинъ*. Болг. колоніи въ Россіи, 1914, сравни *А. Т. Музиченко*: История преселение крымскихъ болгаръ, стр. 83—133.

консулъ въ Цариградъ *генералъ Тамара* отъ 1802 г., четемъ, че подгонени българи отъ кърджалиитѣ въ бѣгството си достигнали до гр. *Мидия*, но преследвани още, тѣ достигнали до с. *Бѣлградъ*. По-нататъкъ не било възможно да бѣгатъ, защото срещнали въоржжена стража. Правителството се безпокоело, да не би множеството бѣжанци да предизвикатъ народно вълнение между цариградскитѣ села.[1]) Тогава имено много отъ тия българи се пръснали по селата и чифлицитѣ около Чаталджа, Чорлу и Силиврия.

За тѣхъ, следъ руския консулъ, сведения ни даватъ *Юри Венелинъ*[2]) отъ 1829 г., после *Нилъ Поповъ*[3]) отъ 1870 г. За тѣхъ ни говори и *Офейковъ* въ своитѣ пжтни бележки, като изброява много отъ селата населени съ българи между Деркосъ и Силиврия[4]). За тѣхъ въ по-ново време ни говорятъ проф. *Иречекъ*[5]), (Д-ръ С. *Табаковъ*[6]). Сведния за тѣхъ черпимъ и отъ една дописка въ в. „Дневникъ" отъ 1906 г. По-късно професоръ М. Арнаудовъ възъ основа на езикови данни, намира, че българитѣ по тия села сж отъ странджанско[7]).

Други бѣгащи българи къмъ цариградско сж останали и въ по-запазенитѣ градове въ политѣ на Странджа, като Лозенградъ, Бунархисаръ, Виза, Сарай, Странджа и даже въ полскитѣ села между тѣхъ, особено въ чифлицитѣ, кждето било сжщо безопасно. Бихме могли да дадемъ твърде ценни и нови данни за колонизирането на изт. Тракия и цариградско презъ последнитѣ 2—3 вѣка, но това сега не влиза въ нашата задача. Този процесъ ще имаме случай да го проследимъ на друго мѣсто.

---

[1]) Д-ръ Орѣшковъ, Сп. Ак. Н. кн. VIII, стр. 85—108.
[2]) Юрий Венелинъ, Древ. и нынѣ. Болгаръ, стр. 4.
[3]) Д-ръ Орѣшковъ, цит. съчин.
[4]) Офейковъ, Пер. сп. кн. 21—22, стр. 480—499,
[5]) Д-ръ К. Иречекъ Сб. Н. Ум кн. II, стр. 500—517.
[6]) Д-ръ С. Табаковъ, цир. съчинение.
[7]) Проф. Арнаудовъ. Сп. Ак. Н. кн. IV, стр. 107.

Сега ще заключимъ за етнографскитѣ промѣни въ Странджа, като кажемъ, че тая планина, лежаща широко на пѫтищата отъ сев. западъ къмъ южнитѣ морета, е служела презъ размирнитѣ години на робството, като *сѫщинска майка хранилница* за поробенитѣ и прокудени синове отъ всички *краища на българската земя. А така сѫщо*, когато и въ нея е нѣмало животъ и поминъкъ или сѫ настѫпвали по-спокойни години за известни кѫтове отъ общото отечество, тя пакъ ги е изпращала на югъ за по-сносенъ и по-сигуренъ животъ, да порятъ земята като земледѣлци и да огласяватъ полето на Тракия съ звънцитѣ на многобройнитѣ си стада . . .

3. Етнически групи — Рупци — Загорци

Въпрѣки постояннитѣ преселвания и изселвания на българи отъ Странджа, тая планина никога не изгубила българския етнографски колоритъ. Макаръ по крайбрѣжието да е имало тукъ-тамъ гръцки селища, тѣхното влияние не се чувствувало по-дълбоко въ вѫтрешностьта на планината. Гърцизъмътъ, изобщо въпреки усилията на патриаршията, не е можалъ да пусне дълбоки корени въ Странджа. Тукашното население, което е страдало твърде много отъ фанариотското духовенство, гледало съ недовѣрие и умраза къмъ гърцитѣ и отбѣгвало всѣко сближение и сродяване. Тия отношения народътъ правилно ги е изразилъ въ народната пѣсень отъ този край:

. . . .

„Видо ле, бѣла българко,
дай си китката на мене, —
стига ми гори сърдцето“!
— Георги ле бѣло бакалче,
мене ми татко порѫча:
на Бога душа предавай,

на Георги китка не давай,
като на Георги *гръцки синъ* . . .

. . . .

Странджа, изобщо, познава само два народа, които сж я обитавали отъ вѣкове: старитѣ траки и славянобългаритѣ.

По-голѣма опасность е представлявала турската колонизация въ южнитѣ и югозападни склонове на Странджа, защото съ нея, освенъ националистически, преследваха се и политически цели. Повишеното национално чувство и самосъзнание на странджанския българинъ отъ възраждането насамъ, особено следъ успѣшно завършената черковна борба, му е давала морални сили еднакво да устоява и срещу пристжпитѣ на елинизма и на младотурцизма и да запази господствуващето си положение до освободителната война (1878 г.), даже до Преображенското възстание (1903). Това положение най-добре се вижда не само въ обективнитѣ статистики[1]) отъ това време, но и отъ дневницитѣ на чуждитѣ пжтешественици[2]), които сж минавали Странджа, отъ бележкитѣ на военнитѣ писатели[3]) презъ миналитѣ руско-турски войни и отъ етнографскитѣ карти и съчинения на разни чужди учени и етнографи[4]). За да се види етнографския ликъ на Странджа въ миналото, доста-

---

[1]) Вж. в. Courrier d' Orient отъ 1876 г.

[2]) Пжтувания на Евлия Челеби отъ Д. Гаджановъ Пер. сп. 1909 г. стр. 716 и стр. 645. Сравни пжтуването на Бошковичъ (1762 г.)

[3]) *Eneholn*, Notice sur les Villes situeès au — dela des Balkans etc. 1830, стр. 92—106. Сжщо *И. П. Липранди*: la question d' orient et la Bulgarie, руско издание, стр. 11—12. Сжщо *Ф. П. Фонтанъ*. Хумористични писма отъ Одринъ, Ист. биб.

[4]) *H. Kipert* (1848 г.) Въ изложението на Т. В. И. Котетъ, стр. 13. Сжщо *Cyprien Robert*: Les slave, dans la Turquie, t. II p. 230. 1844 г. Сжщо: *Karl Sax* (1869 г.) въ изложението на Тр. В. И Комитетъ, стр. 13 и др.

тъчно е да посочимъ само свидетелството на Fridrich Leopold Bruh отъ 1778 г., който описвайки гръцкитѣ епископски седалища въ Тракия, поставя градоветѣ *Мидия и Виза които се считаха за крепости на гърцизма, въ зоната на българскитѣ земи*[1]. Споредъ съобщението на единъ руски писатель отъ срѣдата на 19 в. гр. *Виза* е билъ въ *деветѣ си трети български* градъ.[2]).

Въ заялючение ще кажемъ, че отъ Бургаски заливъ до стенитѣ на Цариградъ и отъ брѣговетѣ на Черно море, до полето на източна Тракия, се е чувала предимно българска речь, бродилъ е единъ и сжщъ народъ, съ еднаква вѣра, съ едни и сжщи нрави и обичаи. Тоя народъ е взималъ еднакво участие въ всички народни движения и възстания за политическа свобода и въ борбитѣ за черковна независимость, посрѣщалъ е съ еднакво отворени обятия отъ единъ вѣкъ насамъ и руски, и български освободителни войски, но е ималъ и горчивата участь, следъ всѣка война или възстание, да напуща родния си край и постоянно да емигрира ту въ Русия и Бесарабия, ту въ Добруджа и Румъния, или най-после въ България, следъ нейното освобождение.

Една часть отъ това сжщо странджанско население виждаме въ наши дни да заселва села и градове въ свободното отечество, а друга часть да живѣе и до днесъ въ освободенитѣ покрайнини на тая планина, въ М. Търновска околия, както и въ планинскитѣ части на Бургаска и Срѣдецка околии.

*

Странджанското население е представлявало, особено въ миналото, пъстра смѣсица отъ старо и придошло тукъ, презъ разни времена и отъ различни крайща, българско население. Макаръ вѣковната исто-

---

[1]) *Експозето* на Тр. В. И. К., стр. 9.

[2]) *Проф. П. Мутафчиевъ*, Сп. О. Паиси, кн. 12—13 стр. 212.

рическа сждба, преживѣна въ недрата на тая планина, да е изгладила до голѣма степень различията въ езикъ, нрави, обичаи и носия, все пакъ ясно се очертаватъ две етнически групи: *рупци* и *загорци*, но и между тѣхъ различието повече се чувствува въ носията, отколкото въ говора.

По-голѣма часть отъ населението въ Страджа нарича себе си *рупци*. Рупци сж напр. всички странджанци, които населяватъ М. Търновска, Лозенградска, Бунархисарска, Миденска и Визенска околии. Нѣкои наши учени поставятъ разпространението на рупцитѣ на югъ до Визенска околия, по точно до градеца Сарай. (П. Орѣшковъ). Въ сжщность тая граница може да се постави на югъ до Чорлу и Чаталджа, макаръ българитѣ въ тѣзи околии, па и въ Силивренска, да представляватъ смѣсица между рупци и загорци.

Рупцитѣ отъ вжтрешностьта на планината наричатъ *загорци* населението по севернитѣ части на Странджа, къмъ Срѣдецъ, Факия, Текенджа и др. околни села, сжщо и българитѣ около Цариградъ и въ полето на източна Тракия.

Нѣкои наши учени обясняватъ името на рупци съ това, че въ тѣхния диалектъ се срѣща термина *рупа* (трапъ, въпа). Вѣрно е, че въ Странджа има на много мѣста подобни названия на мѣстности, както това изтъкнахме на друго мѣсто. И въ Родопитѣ има цѣла область *Рупчосъ*, която неправилно носи гръцко окончание, както неправилно се нарича и наречието на тия българи „рупчоско наречие“, вмѣсто *рупско*. Въ сжщность странджанското рупско наречие, което прилича на „рупчоското“ въ Родопитѣ, както ще видимъ по-нататъкъ, не е друго, освенъ *южнобългарското наречие*, което се говори въ всички южно-български области.

Въпросътъ е, какъ да си обяснимъ това название на голѣма часть отъ странджанскитѣ българи; дали то иде отъ мѣстноститѣ съ такова име, или се дължи на

преселническо влияние отъ Родопитѣ? Знае се, че по долината на Тунджа е имало преселение отъ Родопитѣ още отъ XVI в. Възможно е подобно преселение да е имало къмъ Тракия и презъ XVII в., предизвикано отъ масовото потурчване на родопскитѣ българи. Ние мислимъ, че ще бѫде погрѣшно, ако допуснемъ, че само възъ основа на разпространението на рупското наречие въ Странджа е имало преселение въ нея отъ Родопитѣ. Защото тая планина е заселена съ славяно-българи, както видѣхме, едновременно съ Родопитѣ и Тракия, следователно и рупцитѣ тукъ сѫ онова старо население, което заселило Странджа още преди оформяването на българската народность.

За да се очертаятъ и характеризиратъ тия две групи население се иска по-щателно изучаване характера, нравитѣ, обичаитѣ, носията и говора имъ. Населението помежду си се дѣли само по нѣкои външни белези, като носия и цвѣта на лицето. Рупцитѣ считатъ загорцитѣ по-„кървени", когато рупцитѣ били по-бѣли. Освенъ това въ миналото рупцитѣ сѫ носили *бѣли фустанье* или *грижe*, каквито загоркитѣ не сѫ имали.

Въ една малко-търновска пѣсень, майката утешавайки разлюбения ѝ синъ, му говори:

Мълчи, сине ле, не плачи,
мама ще да те углави
за *загорчица карабунарка*...

. . . .

Но синътъ отговаря:

Не ща я мале, не ща я, —
нито името ѝ да чуя, —
нали не си я *бѣла българка*,
бѣла българка, съ бѣло *фустанье*.

. . . .

Въ цитираната по-горе бегликчийска пѣсень, пакъ се споменаватъ загорци въ сев. Странджа:

Карай, *загорко*, овцетѣ,
карай хи да хи броиме,
бегликьтъ да хми земеме.

Въ трета пѣсень, граматичкиятъ търговецъ Настасъ чорбаджи, говорейки на присмѣхъ на своитѣ работници бичкиджии, които били *загорци*, отъ Загорскитѣ колиби при с. Кладара, м. търновско, имъ казва:

Рупка съ бѣлъ фустанъ отъ с. Заберно, м.-търновско

. . . .
Шу хи *загорци* приляга,
и тие жени да иматъ,
и тие деца да хранятъ.

И това дѣление на рупци и загорци не е било само въ миналото, но продължавало и до сега, макаръ,

че населението въ ония загорски села въ сев. Странджа да е тъй размѣсено съ голѣмъ притокъ на бѣжанци рупци отъ вѫтрешностьта на планината, че трудно е вече да се търси и намѣри нѣкакво различие помежду имъ. Въпрѣки това, когато миналата година бѣхъ въ с. Вургари, по случай нестинарския обичай, чухъ жени вургарки да приказватъ една на друга: —„Вижъ, вижъ ония *загорки* чакъ отъ Текенджа сѫ дошли . .

VII. Етнографски бележки

1. Характерни особености на странджанския говоръ

Както въ етническо отношение населението въ Странджа представлява смѣсица отъ рупци, загорци и др., така и въ езиково отношение се забелязва една подобна пъстрота на диалекти, които съ течение на времето и постоянния примѣсъ на населението сѫ се твърде много прелѣли и изгладили.

Както рупцитѣ сѫ най-разпространената група въ Странджа и изобщо въ южна Тракия, така и тѣхното наречие преобладава въ тая планина. Ант. Страшимировъ поставя въ границитѣ на рупското наречие всички земи източно отъ Струма, а именo: Родопитѣ, източна и западна Тракия, Сакаръ и Странджа, и на югъ Бѣло море и Текирда на Мраморно море. На юго-зап. даже тая граница, споредъ него, минава Струма и достига околноститѣ на Солунъ. Въ тая обширна областъ следователно, отъ Струма, даже отъ Вардара до Черно море, срѣщаме единъ и сѫщъ народъ, съ еднакви нрави и обичаи, съ еднакъвъ битъ и диалектъ, който малко варира[1]).

По-подробното и научно изучаване езика на странджанскитѣ българи е задача на нашитѣ езиковедци. Има, обаче, нѣкои особености, които лесно се долавятъ отъ всѣкиго при по-внимателно наблюдение и по-про-

[1]) Ант. Страшимировъ; Нашиятъ народъ, стр. 169.

дължително общуване съ населението въ този край. Ще си позволимъ да посочимъ нѣкои отъ тия характерни особености въ тукашния говоръ, безъ да правимъ по-натататъшни заключения и обобщения, които не сж работа на неспециалистъ.

Характерното въ голѣма часть отъ странджанския говоръ е *мекото* произношение на думи, окончаващи на съгласни, следъ които следва да се пише граматически *ь*, напр.: *пек' девек' петдесек'* и др. Думи окончаващи на *т* и *д* съгласни измѣнятъ тия съгласни на *к* и *г*, напр.: грозде, Митю, Недю ставатъ: *грозге, Микю, Негю* и др. Това измѣнение става и въ началото на думитѣ: дяволъ става *гяволъ.*

Друга особеность на странджанския говоръ е, че ударението на двусложнитѣ думи, както и на префиксуванитѣ глаголи винаги бѣга на първия слогъ: *ржка глáва, мóмче, пóпъй, дóнеси* и др. сжщо казватъ *éла* вм. *елá.*

Въ много случаи съгласнитѣ *в* и *х*, въ началото или срѣдата на думитѣ се изхвърлятъ, напр. казватъ: *ляпъ, óда, óлове, тоята,* вм.: хлѣбъ, вода, волове, твоята.

Често се срѣща *редукцията* на яснитѣ гласни, а, е, о; напр. казватъ: *земжта, гуляма, суфржта, дудяло* и др.

Прави особено впечатление повсемѣстното употрѣбление на мѣстоимението м. р. *той* вм. с. р. то; казватъ за кучето: *той* лае, вм. то лае.

Въ нѣкои села, като Дерекьово (м. търновско), Ковчасъ (лозенградско) и др. прибавятъ на собственитѣ имена м. р. члена *те*: Петко — *те* Гоорги — *те,* но тая особеность не е повсемѣстна.

Повсемѣстна е употрѣбата на мѣстоимението *хи*, ж. р. вм. й: той *хи* децата учаше. *Хи* сжщо се употрѣбява и вм. ги: срѣщнаха и *хи* убиха.

Формата *хми,* която е много разпространена, замѣства мѣстоимението *имъ* и се употрѣбява само мн.

число, дат. падежъ: той *хми* овцетѣ пасѣше. Често пѫти това съчетание *хми* става на *хни*: *бъхне*, *ходихне*. Въ м. търнввско даже казватъ *бъшохне*.

Друга особеность общо разпространена е стремежа къмъ съкращение на глаголитѣ: казватъ, да си *помъ* (идемъ), даха (вм. дадаха), *на* ли го, вм. намѣрили го и др.

Друга характерность е, че личното мѣстоимение *азъ* се изговаря въ всички околии на я: *я* нали ти казахъ.

Ще завършимъ съ общата характеристика, като споменемъ за още една особеность, а именно: замѣната на чл. м. родъ, мн. ч. — тѣ съ *то*: свинетѣ, става — свинне-*то*, комититѣ, става, комитке-*то*.

Могатъ да се приведатъ и други примѣри за особеноститѣ на странджанския говоръ, но мѣстото и случая не позволяватъ това.

*

Въпрѣки тия общи черти, има и нѣкои различия въ говора, не само между отдѣлнитѣ околии или области въ планината, но даже и съседни села. Най-типичниятъ странджански говоръ е запазенъ въ приморска вѫтрешна и южна Странджа или въ околиитѣ М. Търновска и планинската часть на бургаска, после въ Василиковска, Миденска, Бунархисарска, Визенска, Чорленска Чаталджанска и Силивренска, съ малки изключения. Най-характерното въ този говоръ е, че бѫдещето време тукъ изговарятъ на ше: ше пода (ида), ше дойда и пр. Единственъ отъ нашитѣ учени, който е изучавалъ говора въ с. Пинека и колибитѣ Партесъ, бунархисарско, а именно Д-ръ П. Орѣшковъ, казва за него, че представя частица отъ *източно-родопски* диалектъ[1]). Но този говоръ е сѫщия м. търновски, който на югъ се говорѣше до Чаталджа и Силиврия, съ малки изключения. Тая прилика въ говора на срѣдна и южна Странджа (чаталджанско) е дала основание на проф. М. Арнаудовъ, да

[1]) Д-ръ П. Орѣшковъ, Сп. Б. Ак. Н. кн. VIII, стр. 90—100

направи крайното заключение, че всички българи около Цариградъ сж дошли отъ странджанско[1]).

Но въпрѣки общата прилика, въ съседни села даже на поменатитѣ околии има известни диалектични особености. Въ М. Търново, напр. казватъ: я *веле*, въ смисълъ на *каже, думамъ*, което другаде не се изговаря. Сжщо въ града и нѣкои села и колиби образувани отъ него казватъ: *я бѣхъ нѣма*, което се срѣща въ Родопитѣ (станимъшко), но не навсѣкжде въ Странджа.

Особената употрѣба на *ц* еднакво се срѣща и, въ М. Търново и въ бунархисарско. Д-ръ Орѣшковъ, който е изучавалъ и чаталджанския говоръ, казва, че въ Чанакча и Таякадънъ произнасятъ сжщо така изразително ц: очи *църни*, *Църно* море и др.[2])

Подобни различия има и между бунархисарски села. Въ Б. Хисаръ, казва Орѣшковъ, говорятъ *олко* както въ м. търновско, но янененци казватъ *ако*; въ града още казватъ *държи*, а въ Яна — *дръжи*; казватъ *свака* срещу *свата, калеко* вм. *зетъ, уйко* вм. *шурей* и т.н.

Офейкофъ, който се е занимавалъ съ чаталджанскитѣ говори презъ 1877 г. сжщо подчертава нѣкои различия. Чанакчени казватъ *га* вм. го; въ Деркосъ: рѣгахъ, вм. рѣзахъ; въ Делиюнусъ: *на сака*, вм. на така; въ Авренъ: *сая*, вм, тая.

Д-ръ Орѣшковъ ни посочва за бунархисарско особени форми на imperfectum'а: *им'аахъ. им'ааше*, но сжщитѣ тия форми ги има и въ М. Търново: „на Сливенъ сватба *им'яше*“ (нар. пѣсень).

Като минемъ къмъ западна Странджа, особено по долината на Теке-дере, отъ Факия и Момина църква на югъ до Лозенградъ, включително и града, се говори на *ке* наречие: *ке* ида, вм. ше пода (въ м. търновско). Даже когато подиръ *ке* следва глаголъ съ начинающа гласна, *ке* се апострофира: *к'идемъ*, даже: *к'идимъ*.

---

[1]) Проф. М. Арнаудовъ, Сп. Б. Ак. Н. кн. IV стр. 107—108.
[2]) Д-ръ П. Орѣшковъ, пакъ тамъ.

Въ минало време на спомагателния глаголъ х се измѣня на *ф* и ѣ се изговаря на *я*: *я пифъ ода и се надуфъ*.

Интересна е и формата на нѣкои глаголи въ сегашно време: я ке *кажувамъ*, ти ке *пишувашъ*.

Характерното меко произношение на нѣкои думи тукъ е още по-силно: я ке ти зема *бръзо конье*. Казватъ още: *я еле́ дойдъхъ*, вм. нали дойдохъ.

Въ Вѫтрешна Странджа на това наречие се говори само въ с. Пирокъ, а въ южна, само въ с. Чанакча, което е образувано презъ кърджалийско време отъ Факия, Воденъ и Алмали (Срѣдецка ок.).

Докато въ м. търновско особено изразително се произнася члена за м. родъ: *коньтъ*, училель*тъ*, въ лозенградскитѣ села, напротивъ, се употрѣбява само съкратения членъ: даскало, човѣко и др.

Въ нѣкои отъ тия села, като Пирокъ, Кория въ нѣкои думи *ѫ* се произнася на *а*: *пать каща* и др. вм. пѫть, кѫща, което е едно доказателство, че въ миналото въ Странджа е имало преселвания отъ западнитѣ български земи, кѫдето сѫществува тая диалектична особеность.

Минемъ ли, обаче, на западъ отъ Текедере къмъ хавсенско и одринско, тамъ вм. ке се чува *кѫ*: *кѫ ида*, вмѣсто ке ида или к'ида. На югъ пъкъ, въ чаталджанско, главно въ Делиюнусъ, се чува вм. ше (ще) или ке, характерното за загорци *за жа* и *за ида. жа ида.*

Могатъ да се приведатъ още различия и диалектични особености: Въ м. търновско лично мѣстоимение трето лице, ж. р. прави *кя*. вм. тя: *кя* ке дойде. Въ лозенградско мѣстоимението *я* се изговаря на гѫ: той гѫ видѣ, вм. той я видѣ. Въ повечето села на майка казватъ *мале*, другаде *мамо*, а въ М. Търновско, *майо*. Вмѣсто недей, нѣкѫде говорятъ *немой*, а въ м. търновско, подъ грѫцко влияние особено е разпространена отрицателната частица *ми*: *ми* ходи, *ми* така говори. Употрѣбява се доста подъ сѫщото влияние и *оти*, вм.

6

защо: *оти* така направи? Въ М. Търново казватъ *бачо* вм. бате, въ Лозенградъ *бачи*.

Ще завършимъ, като споменемъ за още една характерна особеность. Въ Бунархисаръ казватъ *тронка*, лозенградско *троа*, въ Яна *мънинко*, а въ м. търновско също тронка, но въ севернитѣ села казватъ още и *мърва*; *дай нъко мърва сирене и троа (тронка) ляпъ*. Поради употрѣбата на тая дума (тронка), рупцитѣ въ Странджа се прекоросватъ още на *тронки*.

Въ заключение ще кажемъ, че въпрѣки нѣкои диалектични особености, преодоляващиятъ говоръ е рупски. Той е говорътъ на старото българско население тукъ, което си води началото отъ срѣднитѣ вѣкове. За да се запази и до днесъ този говоръ като преодоляющъ, не може друго-яче да се обясни, освенъ че този етнически елементъ е успѣлъ да се задържи тукъ презъ всички вѣкове преди и следъ турското завоевание, въпрѣки превратната сѫдба, която е преживѣлъ.

Нѣкои диалектични особености между него ще си обяснимъ, съ преселническитѣ движения, които сѫ ставали въ Странджа, за които по-рано говорихме.

Но освенъ тия особености, въ странджанския говоръ се чувствува и известно турско и гръцко влияние, което се изразява въ употрѣбата на турски и гръцки думи. Ако турското влияние си води началото отъ завоеванието, то гръцкото е било по-старо и се е предавало чрезъ духовенството и чрезъ черноморскитѣ и тракийски градове, съ които планинското население е било въ стопански връзки. Благодарение на този контактъ съ гръцката култура, рупскитѣ българи отъ Странджа и Родопитѣ, като най-южна група, сѫ станали първа жертва на *гъркоманството* и сѫ изтърпѣли най-много поражения.

2. Старата носия въ Странджа

Етническата общность на странджанското население още по-силно изпъква въ неговата носия, която ще на-

речемъ *рупска* на болшинството отъ това население Малки различия се забелязватъ само тамъ, дето има примѣси отъ загорци въ северна и отчасти въ южна Странджа. Най-старата и типична носия е запазена въ Вѫтрешна Странджа, или приблизително днешна М. Търновска околия.

а) Мѫжко облѣкло

Риза, ленена и везана отпредъ и на рѫкавитѣ. — *Елекъ* или *веленче*, вълненъ, черъ или бозавъ, безъ рѫкави. *Хабица*, вълнена, съ везани рѫкави и открито деколте, но се закопчава съ *петелки*, като се „прекатосва“ влѣво и вдѣсно. — *Хаба*, кѫса долна и дълга, горна или още наричана *бойхаба*, черна или бозева съ гайтани. — *Салтамарка*, кѫса дрѣха до пояса съ рѫкави и гайтанъ на политѣ и предницата, безъ да се закопчава. — *Гащи*, вълнени, черни, или бозеви, еднодънни набирани на кръста съ вълненъ *вуркузунъ* и препасвани съ черъ, тъмнобозавъ или моравъ *поясъ* или *опасъ*. Долу се закопчаватъ съ телени копчета и свършватъ съ гайтани. Долни гащи обикновено мѫжкото население не носи.

На краката обуватъ цървули, а по-рѣдко *пустали* или *емении*.

На главата носятъ *гугла*, а по-рано *фесъ* овитъ съ дълги *вълнени шалове*. Следъ руско-турската война (1878), феса и шала били изхвърлени. До тогава мѫжетѣ оставяли на главата *перчани*, а момчетата *чамбаси*, дълги коси, спуснати до ушитѣ, но руситѣ забранили и тѣхъ.

Стари хора разказватъ, че преди чернитѣ (бозави) хаби и гащи, тѣхнитѣ дѣди сѫ носили *бѣли* хаби и бѣли гащи.

Тази е типичната носия въ Вѫтрешна Странджа, но тя е почти сѫщата и въ *лозенградско* и *бунархисарско* и даже още по на югъ съ малки различия.

Въ лозенградско напр., на елека казватъ *аджемка*, а на гащитѣ — *потури*, но хабата, както и въ М. Търновско се нарича още *юмурлукъ*. Въ бунархисарско на елека казватъ *джамаданъ*. И въ тѣзи околии селенитѣ, до руската война, носели *шалове*, само че вмѣсто фесове подъ тѣхъ носели превързани съ шарена кърпа *кюлафи* или гугли безъ дъна и на главата оставяли перчани и

Народна носия отъ с. Граматиково, м.-търновско

чамбаси. Презъ зимата пастирското население е носело и *кожуси*. Пояситѣ на тукашнитѣ рупци сѫ били морави и тъмнокафяви или шарени. Освенъ това лѣте носели *памучни гащи*, бѣли или чернобоядисани.

На краката освенъ царвули носели *катъри*.

Като минемъ къмъ южнитѣ околии на Странджа, чорленско, чаталджанско, тамъ настѫпва известно отклонение отъ чисто рупската носия, което ще си обя-

снимъ, че става отчасти подъ гръцко влияние, и съ примѣса на загорци, но се дължи на по-мекитѣ климатични условия.

Въ Делиюнусъ и др. села въ мѫжкото облѣкло намираме следнитѣ различия: надъ долната бѣла риза се носи горна *тъмна* риза, наричана *ромба*. Елека и джамадана е както въ другитѣ околии. И тукъ носятъ лѣте памучни гащи само че съ широки дъна. Както ще видимъ, различието е повече въ женското облѣкло.

М.-Търновска носия отъ по-ново време

б) Женско облѣкло

Типичната женска рупска носия въ Вѫтршна Странджа, дето е била запазена до по-късно време, е била:

Риза, ленена, везана отпредъ, на рѫкавитѣ и политѣ съ „цървена“ *богазия*. — *Грижье*, бѣла вълнена

дреха, безъ ржкави, отворена отпредъ и везана съ „църно“ багрило. — *Чокмани*, вълнени, сини, носени зимно време, безъ ржкави, везани съ „цървени“ търкала. Лѣте сжщитѣ, само че бѣли, ленени или памучни, везани съ черно, червено и зелено багрило. — *Гунели* сж сжщитѣ чокмани, но наричани така по-късно, когато вмѣсто везмо, поставяли гайтани черни и червени отпредъ и на политѣ. Голѣмото деколте отпредъ закривали съ особенъ бѣлъ нагръдникъ, наричанъ *пряшници*, отъ лененъ платъ. Гунелитѣ, освенъ това били

Малкотърновски моми съ гунели и кникати престилки

черни, препасвани съ вълненъ моравъ или „кникатъ“ (аленъ) поясъ (*опасъ*). — *Салтамарка*, както мжжката, само че синя и чохена, а у по-богатитѣ лисича кожа отпредъ. *Престилка*, домашно тъчена, шарена или кни-

ката, съ две бѣли ивици въ долната часть. Женитѣ носели морави или съвсемъ черни (бабитѣ). — *Колань* сребъренъ надъ престилката отпредъ закопчани съ широки капаци или *чапрази, пафти* и окрасени съ сребърни монети и верижки. — *Веленчето* се носело надъ салтамарката, безъ ржкави и доста дълго. — *Ментешъ* е билъ най-горната женска дреха, отъ бѣли аби и съ ржкави.

На главата носели:

Такг или *фесъ*, съ везанъ *подбрадникъ* и върху такето — *колело* или *локаникъ*, овито съ червена кърпа, —*Ржченикъ* е билъ коприненъ или памученъ четвъртитъ платъ съ червени 10—15 см. краища (кенари) който се носелъ надъ такето. Коприненъ носели по-младитѣ. — *Браде* или *забрадка* се носела подъ ржченика, да придържа колелото. По-късно вмѣсто ржченикъ по-младитѣ носели бѣли *дюлбени*, окрасени по крайщата съ ситни разноцвѣтни мъниста, а жененитѣ — цвѣтни памучни *шалове*, а вдовицитѣ и бабитѣ — черни шалове.

Женитѣ плели коситѣ на дълги *плитки* две или четири, спуснати подъ кръста. Младитѣ булки се забулвали при вѣнчавка съ *бѣла кърпа* спусната предъ лицето и превързана на челото съ *лента*, окрасена съ сребърни и златни монети.

На краката носели *катъри*, обикновено червени, съ хабени *калцуни*, а по-късно *чорапи*. За украшения носели: *пръстени, ушники* (обици), разни видове сребърни *гримни* (гризни).

Лозенградската селска носия е почти сжщата, съ нѣкои различия въ наименованията. Бѣлиятъ и чокманъ или *грижьето* тукъ наричатъ *претенякъ* или още *фустанъ*, както го наричатъ и въ нѣкои м. търновски села (Велика). Но въ нѣкои лозенградски села, като Крушево Кула и др. сжщо, го наричатъ *грижье*. Ментеша тукъ наричатъ *джубе*, сжщата кройка, но съ гайтани. *Фустани* наричали лѣтнитѣ чокмани.

На главата вмѣсто фесъ носели *капа* (таке) съ подбрадникъ. Луканикътъ се наричалъ *търпошъ*, а ржчаникътъ още *махрама* и *чемберъ*, но сжщо коприненъ или памученъ. Младитѣ за „катадень“ носели *дюлбени*, Младитѣ булки при вѣнчило били забулвани съ *менте*, което било бѣло и прозрачно и се спущало до долу

Народна носия отъ с. Пирокъ, лозенградско

На краката носели *пустали*, но и катъри.

Въ бунархисарско грижьето се наричало сжщо *претенякъ*, а лѣтнитѣ чокмани — *фустани*, а зимнитѣ — *сукмани*, а по-късно — гунели. Надъ гунела носятъ вторъ, наричанъ тукъ *конденикъ*, който при носенето се подпрята и отъ начина на подпрятането се сжди дали жената е женена или не: жененитѣ го подпрятатъ по-

нагоре (до кръста). И тукъ на главата носятъ капа, но и фесъ въ нѣкои села, само че луканика тукъ се нарича още *кошлобанъ*, а въ Куру-дере — *калмукъ*. Червеното браде, съ което го привързвали, се наричало *цекатия*, украсена съ златни и сребърни парици и пристегната надъ челото съ лента или *кордела* или *цифтъ*. Ржчаникътъ тукъ въ нѣкои села наричали було, а въ други *ксеро* подъ гръцко влияние.

Младоженка съ запретнатъ гунелъ (конденикъ), лисица и шалъ отъ с. Заберно, м.-търновско

Въ чаталджанско надъ ризата носятъ доленъ *фустанъ*, памученъ и домашно тъченъ, но има и *горенъ фустанъ*, вълненъ съ гайтани и съ ржкави. Салтамарката е сжщата. Но въ по-ново време подъ гръцко влия-

ние носели *джакети* и *фустани* като гъркинитѣ, само че отъ по-дебелъ платъ и по-груба кройка.

Изобщо, чистата рупска носия тукъ не се вижда. На главата вм. кошлобанъ (луканикъ, търапошъ и др.) носятъ бѣла или шарена *кърпа* (момитѣ) и черна (по-старитѣ). Но било е време, когато въ нѣкои села носели фесчета съ *връзло* и *забрадка*.

По-голѣмо разнообразие въ тая носия внася *загорската* въ с. Чанакча, споредъ както ни я описва Д-ръ П. Орѣшковъ [1]) презъ балканската война или споредъ както я виждаме между бѣжанцитѣ около Бургасъ.

Загорска носия отъ северна Странджа

Надъ бѣла и везана *риза*, женитѣ носятъ *Кафтанъ* отъ 5 плата, тъканъ лито съ две нишки при „цървенъ" вътъкъ и шарена основа. — Къмъ кафтана е пришито *елече*. — *Поясъ*, тъканъ четворно (диметно) на „църна" основа и шаренъ вътъкъ. — *Престилка* домашна, разноцвѣтна. — *Кюркътъ* е билъ най-горна дреха, отъ синя или зелена чоха, носенъ отъ младитѣ булки.

На главата носятъ забрадка, но по-рано и тѣ носели фесъ съ *язмица* (дюлбенъ).

Подобна загорска носия се вижда още само въ северна Странджа: Факия, Момина черква и др. села.

Рупското население отъ планината прави ясна разлика между своитѣ *бѣли грижье* и *чокмани* и *кникати* пристилки отъ *шаренитѣ фустани* на загоркитѣ или както е казано въ народната пѣсень:

Млади момичета съ бѣли грижье отъ бунархисарско

Мари Еринку, Еринку,
остарѝла си, Еринку,
грижьето и *чокмането*
и *кникатата престилка*
кàтадень да се премѣнешъ.
. . . .

[1]) Сп. Б. Ак. Н. кн, VII₁, стр. 85.

Въ заключение ще кажемъ, че въпрѣки нѣкои малки различия, еднаквостьта на носията на рупското население въ Странджа не подлежи на съмнение. Като имаме предвидъ консервативния характеръ на народната традиция по отношение носията, не можемъ да не заключимъ, че само едно старо и отъ вѣкове оседнало тукъ население би могло да опàзи, въпрѣки външни преселения и чужди влияния, своята типична стара носия, както е запазилъ чистъ своя говоръ обичаи и вѣрвания.

VIII. Народни обичаи и вѣрвания

1. Обща бележка. — Богатство на народенъ фолклоръ

Странджа е богата не само съ своитѣ природни и материални богатства. Чудно е богата тя и съ *народни умотворения*. Много и разнообразни сѫ тукашнитѣ вѣрвания, суевѣрия и предразсѫдъци. Неизчерпаемъ *фолклоренъ* материалъ ни даватъ многобройнитѣ и разнообразни *приказки, пословици, поговорки, гатанки, пѣсни, баяния, наричания, преговаряне, надпѣване* и мн. други.

Да ги описваме тукъ не е наша задача, нито мѣстото позволява. Ние, които познаваме само отчасти, тия народни умотворения и народни обичаи, оставаме изумени отъ тѣхното богатство, разнообразие и красота. Тѣхното изучаване изисква много време, упоритъ трудъ, срѣдства и специална подготовка. Ние само констатираме това и обръщаме вниманието на нашитѣ учени и специалисти, за да се запази поне това, което не е още изчезнало. До сега въ това направление, за жалость, не е направено нищо или много малко и то благодарение щастливата и похвална инициатива на Тракийския наученъ институтъ. Въ миналото за народния фолклоръ въ Странджа сѫ изнесли нѣкои ценни материали, макаръ откѫслечни, само покойния Ст. Шивачевъ и Ст. Русчевъ въ Сб. Н. Умотворения.

Изучавайки тия неизчерпаеми фолклорни богатства, човѣкъ остава озадаченъ предъ въпроса, на какво се дължатъ тѣ и, какъ сѫ запазени до ново време въ такова разнообразие, и какъ се изпълняватъ съ такова постоянство, упоритость и приемственость. Може би всичко това се дължи на установения по-горе фактъ, че въ Странджа се е запазило непрекѫснато отъ преселението до наши дни, едно старо славяно-българско население, което отъ езичество мина въ християнство, безъ да забрави и изостави своитѣ езически вѣрвания, суевѣрия и обичаи, а само ги присади на християнска почва. Така ще си обяснимъ не само цѣлото разнообразие, но и многото предразсѫдъци и суевѣрия, които срѣщаме, като явни остатъци отъ езическо време.

Такива вѣрвания и предразсѫдъци тукашното население вижда въ: виене на кучето, свирене на кукумявката и бухала и въ други нощни птици, въ явяване на змии и смоци въ кѫщи, въ играта на окото, въ фаталностьта на вторника и нечетнитѣ числа отъ седмицата или месеца, въ гибелнитѣ прокобявания на сънищата и други подобни.

Особено много сѫ разпространени въ странджанското население *баянията.* Има разнообразни баяния, които се знаятъ най-добре отъ *врачкитѣ и бабитѣ,* които се занимаватъ съ тѣхъ. Тѣ се състоятъ въ обикновено *прекръстване*, изговаряне на нѣкои *таинствени* или символични думи, придружено съ *разтриване* съ намокрени пръсти челото и слѣпитѣ очи и *духване* презъ ушитѣ и правяне на нѣкакви таинствени знаци и движения.

Баяне става за изцѣрение на незаздравѣла рана, за случайно удaряне, за главоболъ, за болести на сърдцето (корема), за уруци, уплаха, урама, има баяне за изгубена вещь и много други.

За лѣкуване на такива болести, врачкитѣ и бабитѣ употрѣбяватъ разни видове баяния като: *весене,*

лѣене восъкъ или *елаво, метане бобъ, гледане на книги, теглене за вода, обрѣщане диря* (за пресѣка), *рѣзане за жълтеница, провиране презъ дупки, сѣчене подъ езикъ, прекарване презъ живъ огънь* и др.

Къмъ сѫщата категория суевѣрия и предразсѫдъци спадатъ и; *захранване, завързване, правинье, нарицане, преговаряне, надпѣване, препяване, надпалване* и други.

Една друга категория суевѣрия представлява вѣрата въ *змейничеви хора*, вѣра въ *честно дърво*, разни видове *анатеми, стреляне* срещу слънцето и месеца при *затъмнение* и др.

Голѣмо богатство представляватъ въ Странджа *приказкитѣ*[1]), *пословицитѣ, гатанкитѣ, поговоркитѣ*, особено *народнитѣ пѣсни* по мотиви и мелодия. Въ миналото пръвъ събирачъ на народни пѣсни е билъ покойния Ст. Шивачевъ, отъ когото имаме запазени около 150—200 пѣсни и въ по-ново време професоръ В. Стоинъ, който е събралъ и нотиралъ надъ 1000 стари и нови пѣсни само отъ м. търновско и изт. Тракия.

Не е мѣстото, разбира се, тукъ да привеждаме примѣри отъ странджански пѣсни. Използували сме ги въ своя трудъ тукъ-таме. Ще подчертаемъ само, че тѣ сѫ тъй многобройни и разнообразни, както и другитѣ народни умотворения. Тѣзи пѣсни сѫ нагласени споредъ народнитѣ обичаи и народния битъ, затова имаме пѣсни: *хороводни*, на *плесане, сватбарски*, на *меджия*, на *попрелка*, на *седянка*, на *пеперуга*, на *калески, на субатъ* (угощение), *на филекъ* (Боянъ), *лазарски, великденски, пролѣтни, гьоргьовденски, панаирски*, (около св. Троица), *на Яньово буле, жетварски, коледни* и др.[2])

---

[1]) *Ст. С. Русевъ*, Сб. Н. Ум., кн. V, стр. 131—134.
[2]) *Ст. Шивачевъ*, Сб. Н. Ум. кн. V., стр. 36—37.
Сѫщо *Ст. С. Русевъ*, Сб Н. У.м. кн. IV стр. 16—20.

*

Много и разнообразни сѫ обичаитѣ, които се тачатъ отъ странджанското население. Едни отъ тѣхъ сѫ свързани почти съ всички *християнски праздници*, други свързани съ *живота на човѣка*, а трети има *мѣстни* или *частни* или *годишни* обичаи.

Игра на филекъ въ с. Стоилово, м. търновско

Къмъ обичаитѣ свързани съ християнски праздници ще посочимъ тия преди и следъ Коледа или *коледнии* обичаи, които сѫ най-много и народътъ изпълнява строго и точно като че сѫ написани на книга. Следъ това идватъ тѣзи около Сурваки и Попова Коледа, около Ивановъ день и Богоявление, мѣстни и сирни заговѣзни, кукеровдень, около св. 40 мѫченици, св. Трифонъ, св. Хараламби, Сретение Господне, св. Василий, Благовещение и особени обичаи се срѣщатъ при посрѣщане на лѣстовицитѣ, щъркелитѣ и кукувицата.

Особени и разнообразни сѫ обичаитѣ преди и следъ Великдень, къмъ Лазарици, около Връбница, Велики петъкъ, Великата сѫбота, при първо и второ Възкресение и свѣтлий петъкъ. Следъ тѣхъ обичаитѣ преди и следъ Гьоргьовдень, после около Ерминъ день, куция вторникъ, лѣтния св. Атанасъ, св. Христофоръ, лѣтния св. Никола, Костадиновдень, пеперуга, св. Троица, Янювъ день, Янюво буле. Горещницитѣ сѫ последнитѣ дни на юний, презъ които ставатъ особени обичаи да не бѫде лѣтото горещо и сухо. По Илиндень и Преображение има други обичаи, както и при Успѣние Богородично, и Малка св. Богородица. Особени обичаи се тачатъ и около голѣмитѣ праздници: Петровдень, Кръстовдень, Димитровдень и Архангеловдень. Друга категория обичаи имаме и около малкитѣ праздници: св. Мина, св. Катерина, св. Варвара, Андреевдень, Никулдень, св. Спиридонъ, св. Елефтери, св. Модести и Игнаждень.

Освенъ обичаитѣ около озаконенитѣ отъ черквата праздници, тачатъ се и редъ други мѣстни, частни и годишни обичаи. Напримѣръ: празднува се съ особени обичаи день за дъждъ, за бездъждие (суша), за градъ, има сѫщо вълчи праздници, миши праздници, и за добитъкъ, за кокошкитѣ, погански дни и много други. За добитъка има особенъ Карамановдень, и прекарване презъ живъ огънь, които обичаи много се тачатъ отъ чаталджанскитѣ българи.

Следъ това имаме обичаи при побратимяване и посестримяване, самовилски оборища и вѣрване въ самовили, вѣра въ топаци (стопани), събличане свещениково надъ болнитѣ, записване за треска. Особена категория обичаи има около еснафскитѣ праздници и други, като задушници или *одушье*.

Трета категория обичаи има при сборове, панаири, при колене курбанъ, при седѣнки, бѣлянки, меджии,

при детскитѣ игри и при игритѣ на момчета, момичета и възрастни.

И най-после можемъ да споменемъ за четвърта една категория обичаи, свързани съ живота на човѣка отъ неговото раждане до смъртьта и даже следъ смъртьта. Това сѫ обичаитѣ, които ставатъ при раждане, като четене разни молитви, правене пита, насоляване детето; при кръщаване, при сарандисване на родилката, четене чистата молитва, при преспивалки, при голѣмъ и малъкъ годежъ, даване нишанъ, при сватба, преди и следъ вѣнчаване, при смърть, при изваждане на коститѣ следъ нѣколко години и т. н.[1]).

Само изброяването на народнитѣ умотворения и обичаи, безъ да ги описваме подробно, е достатъчно да ни даде една приблизителна представа за огромния и разнообразенъ фолклоренъ материалъ, който е криела нѣкога Странджа въ своето население. Днесъ, за жалость, поради изселването на цѣлото население отъ южна и срѣдна Странджа и разпръсването на това бѣжанско население низъ предѣлитѣ на царството, много отъ пѣснитѣ, приказкитѣ и другитѣ народни умотворения сѫ забравени или скоро ще бѫдатъ забравени.

Само въ свободната часть на тая планина сѫ запазени по-добре обичаи и умотворения между старото мѣстно население или между по-компактнитѣ маси бѣжанци, каквито има въ този край.

За сега моята задача е да обърна вниманието на любителитѣ на легендарна Странджа само на ония рѣдки и оригинални обичаи, като *нестинарството* въ м. търновско, *почитането на иконитѣ* въ чаталджанско, които не се срѣщатъ другаде и съ *обичая да се ходи на росенъ*, който е особено характеренъ за този край.

---

[1]) *Ст. С. Русевъ*, Сб. Н. Ум. кн. III, стр. 272—275, сѫщо кн. VII, стр. 223—224; сѫщо *С. Шивачевъ*, Сб. Н. Ум. кн. IV, стр. 273—275. Вж. отъ сѫщия: Тракия (рѫкописъ).

2. Нестинарство

а) Сѫществени обряди въ нестинарски обичай.

Нестинарството е единъ сраненъ обичай, който макаръ да нѣма български произходъ, но се срѣща въ нѣкои странджански села и никѫде другаде, обаче, въ българскитѣ земи. Въ недалечното минало той е билъ разпространенъ въ всички почти села отъ Конакъ до Бунархисаръ и даже, споредъ Славейковъ и въ Пинека, миденско, но днесъ се е запазилъ само въ с. Вургари. Нестинарски села сѫ били освенъ горнитѣ, още Мързово, Рѣзово, Блаца, Маджура, Пиргоплу и др., които сѫ чисто български, а така сѫщо и въ българо-погърченитѣ Каланджа, Кости и Бродилово.

Първи сведения за нестинарството намираме въ рапортитѣ на българскитѣ духовни началници въ Лозенградъ до Екзархията [1]). Кратки печатни сведения за него ни дава, особе о за играта въ огъня и П. Р. Славейковъ още въ 1866 г. [2]). Сѫщиятъ по-късно (1884 г.) пише на друго мѣсто за произхода и сѫщността на нестинарството [3]). Следъ него за този обичай посвещава нѣколко думи и Д-ръ К. Иречекъ въ своята книга за Кн. България [4]). Много по-подробни сведения ни дава отъ 1898 г. малко-търновецътъ Ст. Шивачевъ, който е ималъ повече възможность да наблюдава игритѣ и обрядитѣ на нестинаритѣ въ Вургари [5]). Другъ познавачъ на нестинарството е и Ст. Русевъ, който въ нѣкой отношения допълни сведенията на Славейкова [6]). Въ по-

[1]) *Отецъ Дионисий,* чийто сведения по-късно сѫ печатани въ рапорта на *Т. Караиововъ* въ Сб. Н. Ум. кн. XIX 1903 год.),

[2]) *П. Р. Славейковъ,* в. Гайда, год. III бр. 12, 1866 г.

[3]) Христоматия *Вазовъ — Величковъ,* ч. I стр. 131—135.

[4]) Д-ръ К. Иречекъ, Кн. България, ч. I стр. 122.

[5]) *Ст. Шивачевъ,* сп. Свѣтлина, г. VIII, кн. 12 и г. IX. кн. I.

[6]) *Ст. Русевъ,* Сб. Н. Ум. т. VI стр. 224—227; Сравни *Христо Силяновъ* „Спомени отъ Странджа“ въ Мак. юд. прегледъ 1906 г. или въ отдѣлната книга стр. 94.

рано време съ изучаване на нестинарството сѫ се занимавали и нѣкои наши учени, като С. Бобчевъ [1]). Г. Топаловъ [2]), отъ чисто правно гледище. Най-пълно и научно изследване на този обичай ни е далъ до сега проф. Арнаудовъ, въ своята обширна студия за българскитѣ обряди и легенди и по-специално за нестинарството въ Списанието на академията [3]). Въ последно време, поради създадения интересъ къмъ нестинарскитѣ игри, разни посетители, които сѫ имали случай да наблюдаватъ последнитѣ въ с. Вургари, сѫ изказали въ бургаски и софийски вестници своитѣ впечатления и тълкования на нестинарския обичай да се играе въ огъня [4]).

Описанията, обаче, които ни даватъ новитѣ изследовачи на този обичай, твърде много се различаватъ отъ по-старитѣ описания на Славейковъ и особено на Шивачевъ, които включватъ всички ония сѫществени обряди и моменти, когато нестинарството е било повсемѣстно явление въ този край на Странджа. Сега то отива къмъ изчезване. Запазено е само въ едно село и то отъ нѣколко семейства. Съ това ще си обяснимъ, защо е изгубило нѣкои отъ сѫщественитѣ си черти. Споредъ описанията на по-старитѣ изследовачи, най-сѫщественитѣ обряди въ нестинарския обичай сѫ били: *Колене на курбанъ, свиждане на светцитѣ, пѣене похвални пѣсни, (стихове) въ честь на св. Константинъ и Елена, игране въ огъня и пророкуване или предсказване на бѫдещето.*

За да ни бѫде ясно, кога и какъ сѫ ставали тия обряди, ще дадемъ едно кратко описание на цѣлия нестинарски обичай, въ миналото и сега.

---

[1]) *С. Бобчевъ*, История на старобългарското право, София стр 386 и сл., 1910 г.

[2]) *Г. Топаловъ*, Юрид. прег., кн. I и кн. III, 1909 г.

[3]) *Проф. М. Арнаудовъ*, Сп. Б. Ак. Н. кн. IV, стр. 1—17.

[4]) *Г. П. Аяновъ*, въ последна Бург. поща, справки въ Морска заря, сѫщо в. Утро и др. 1934 г.

Още на 1-й май по-виднитѣ нестинари отъ селото, или отъ нѣколко съседни села, когато обичая е билъ общо разпространенъ, се събиратъ въ кѫщата *(конака)* на главния нестинаръ, който ги посрѣща любезно и учтиво, а тѣ му се кланятъ благоговейно и му поднасятъ подаръци. Най-първо той ги въвежда въ своя собственъ параклисъ въ кѫщата си, кѫдето се молятъ и следъ това ги поканва въ голѣмата стая, кѫдето ги нагощава и изпраща съ сѫщитѣ любезности и церемонии.

Изнасяне иконата (конизмата) на св. Константинъ отъ конака

Това предварително посещение има за цель да се уговори, по какъвъ начинъ да стане предстоящето отпразднуване на праздника на св. св. Константинъ и Елена на 21-й май (3 юний).

Въ деньтъ на праздника, въ тъмни зори, се отслужва отъ свещеника божествена литургия. Всички

селени празднично облѣчени се събиратъ предъ черквата. Единъ младъ нестинаръ изнася иконата („конизмата“) на св. Константинъ, окичена съ цвѣтя и окрасена съ стари монети и цѣлото село, съ гайди и тѫпани, начело съ иконата, потегля за аязмото на св. К. и Елена край селото, дето се освещава вода, коли се курбанъ, пѣятъ и играятъ хоро до обѣдъ.

Може би въ миналото, когато цѣлото село е било нестинарско, религиозното шествие да е потегляло отъ черквата. Въ последно, време обаче, имахъ случай да наблюдавамъ по-друго нѣщо. Следъ черковния отпускъ, нестинаритѣ и часть отъ другитѣ богомолци, отиватъ въ параклиса на нестинаритѣ наричанъ *„конакъ“*, който е срѣдъ селото и тамъ продължаватъ да се молятъ. Окрасената „конизма“ на св. Константина и свещения тѫпанъ, който се бие само презъ този день, се намиратъ въ конака на нестинаритѣ. Следъ единъ часъ срѣдоточено молене и бдение, при голѣма тишина на присѫтствуващитѣ, нѣкои отъ нестинаркитѣ изпаднаха въ трансъ. Даде се знакъ на музиката (гайда съ два тѫпана) да засвири *„нестинарската свирня“*, и две „прихванати“ нестинарки съ прибледнѣли лица и помѫтени погледи и съ ритмична игра подъ звука на гайдата и тѫпанитѣ, се отправиха къмъ аязмото. Най-старата нестинарка въ с. Вургари, баба Нуна, за която се говорѣше, че тая година нѣма да играе поради старость, щомъ засвири музиката и шествието потегли отъ конака, и тя се „прехвана“ и танцувайки се нареди при първитѣ две. издавайки известни звуци подобни на охкания. Въ миналото. споредъ разказа на по-стари селени, при това религиозно шествие отъ конака до аязмото и обратно, носящитѣ иконата нестинари, непрекѫснато пѣели следнитѣ стихове, като славословие къмъ св. Константина:

„Слава на тебе,
св. Константине!
Слава на тебе!“

. . . .

Сега това славословие вече не се чува.

Въ миналото, когато и съседнитѣ села сж били нестинарски, въ сжщия день по обѣдъ, следъ отиване при аязмото, е ставало *„свиждането на светиитѣ“* отъ двѣтѣ съседни села. Това се е оговаряло още въ първомайското съвещание на нестинаритѣ. Споредъ уговореното, нестинаритѣ отъ с. Кости съ иконата на св. Константина, а по нѣкога съ кръстове, слънца, хо-

Шествие съ иконитѣ къмъ аязмото на Св. Константинъ

ругви, заедно съ свещеника и начело съ нестинарската музика, потеглятъ за съседното село Вургари. Шествието добива вече чисто религиозенъ характеръ. Гостенинътъ светецъ спира на известно разстояние отъ сборното мѣсто и чака гостоприемния светецъ да го посрещне. Тържественъ е момента, когато се срѣщатъ двѣтѣ страни — иконитѣ отъ двѣтѣ села се почукватъ, допиратъ, което означавало поздравление, цѣлуване.

Цѣлуватъ се и нестинаритѣ. Тжпанитѣ и гайдитѣ на двѣтѣ села свирятъ едновременно и биятъ оглушително, по ритъма на пѣсеньта, която се приглася:

Тръгнали ми сж тръгнали,
Утрина рано ф'недѣля,
Милиятъ св. Константинъ
И три моми лефтери . . .

Поради изчезването на нестинарството въ другитѣ села, и този обичай вече е изоставенъ.

Танецъ на изпаднала въ трансъ нестинарка на връщане отъ аязмото

Връщането отъ аязмото става съ сжщата церемония, както и отиването, съ музика на чело. Въ единъ моментъ, когато гайдата засвири и тжпанитѣ забиха нестинарската свирня, двѣтѣ нестинарки изпаднаха въ трансъ и започнаха да играятъ своя ритмиченъ танецъ, движейки се къмъ селото. Шествието спрѣ до конака

предъ селския мегданъ. Иконитѣ и тжпанитѣ бѣха оставени пакъ въ конака и множеството се разотиде.

Привечерь, срѣдъ селския мегданъ, бѣ запаленъ огроменъ огънь отъ предварително приготвени сухи дърва. Множеството отъ селени и гости, придошли отъ други села и градове, започна да се труга на площада и да заема мѣсто около огъня. Когато се смрачи напълно и огъня се разпали добре, единъ старъ селянинъ разрови жеравата около 3—4 метра на длъжъ и ширъ. Казватъ, че въ миналото този огънь билъ много по-голѣмъ и жеравата заемала пространство, колкото единъ харманъ. Назначени хора заливали около огъня вода, за да се образува кална земя за играчитѣ въ огъня. При играненето въ последната година (1934 г.), подобно нѣщо не се забелязваше.

Всички посетители, особено външнитѣ, очакваха съ нетърпение пристигането на нестинаркитѣ и играта имъ въ огъня. По едно време нестинаркитѣ пристигнаха съ иконитѣ въ ржце, които бѣха взели отъ конака и следъ като обиколиха три пжти черквата, навлѣзоха въ площада около голѣмата жерава. Гайдата засвири хороводна пѣсень и около огъня се заигра обикновено хоро. Но следъ това музиката неочаквано засвири особената нестинарска свирня, сжщо хороводна.

Въ този моментъ, който е истински нестинаръ, обърква обикновеното хоро, разтреперва се като листъ, посинява, очитѣ му потъмняватъ и погледътъ му става разсѣянъ. Общото хоро се разваля и всѣки гледа да вземе край огъня мѣсто за наблюдение. Тогава изпадналитѣ въ трансъ нестинари, единъ по единъ влизатъ въ огъня и играятъ. Пръвъ се хвърля най-буйниятъ, грабвайки иконата съ двете си ржце и играе. Всички тѣ сж вънъ отъ себе си, което се вижда отъ необикновеното изражение на лицето, което изглежда измжчено и очитѣ помжтени. Зрителитѣ въ туй време стоятъ изтръпнали въ захласъ.

Единъ моментъ отъ играта на нестинарката баба Нуна въ огъня въ с. Вургари

Снимка Бончо Карастояновъ

Въ такова настроение, когато у нѣкого отъ играчитѣ въ огъня нестинари се яви желание да предсказва, дава знакъ и музиката спира. Тогава вдъхновениятъ нестинаръ или нестинарка влиза въ ролята на *авгуръ* и предсказва, какво ще се случи за селото или за нѣкого, ако не почита св. Константина, или какво трѣбва да извърши, за да спечели неговата закрила и благоволение. Този моментъ, изглежда да е най-важниятъ въ цѣлия нестинарски обичай. Споредъ Шивачевъ, предсказванията сѫ били задължителни, особено, за главния нестинаръ. Въ това отношение той се явява изпълнитель на една обществена длъжность. Споредъ Русевъ, предсказванията биватъ, както за отдѣлната личность, така и за цѣлото село. Да се предскаже бѫдещето и да се спечели закрилата на св. Константина, като че ли въ това се заключава дълбокия смисълъ на този страненъ обичай. Важността на момента се засилва още по-вече отъ възможностьта да се реализиратъ нѣкои отъ предсказанията, било чрезъ внушение или самовнушение, което научно е обяснимо.

Въ последно време и въ това отношение нестинарскиятъ обичай е изгубилъ своето значение, защото предсказания вече презъ време на играта не се правятъ, освенъ преди и следъ нея и то само за отдѣлни случаи и въ кѫщата на най-главната нестинарка, която за сега въ Вургари се счита баба *Нуна*.

Когато лицето на нестинара започне да се прояснява, той излиза вече отъ огъня невредимъ, но изтощенъ и тутакси гази калната земя, ако е приготвена такава. Своята невредмиость тѣ обясняватъ съ вѣрата въ Бога, въ св. Илия, който гасѣлъ огъня предъ тѣхъ. Вѣрно е, че тѣ не си служатъ съ предпазни срѣдства и смѣтатъ за грѣхъ подобно нѣщо.

Щомъ се свърши играта всички нестинари отиватъ въ своя параклись (конака), кѫдето оставятъ светия тѫпанъ и иконитѣ на мѣстото имъ, съ което се за-

вършва и религиозната церемония. Веселбитѣ, обаче, продължаватъ още нѣколко дни. Ако презъ това време се засвири нестинарската свирня, тѣ търсятъ огънь да играятъ. Тогава казватъ за тѣхъ, че св. Константинъ ги „прехваща". Презъ друго време тѣ губятъ тая страсть. Най-почитанъ и праведенъ се счита тоя, който устои най-продължително на огъня и който *предсказва найточно бѫдещето.* Отъ това схващане най-ясно проли-

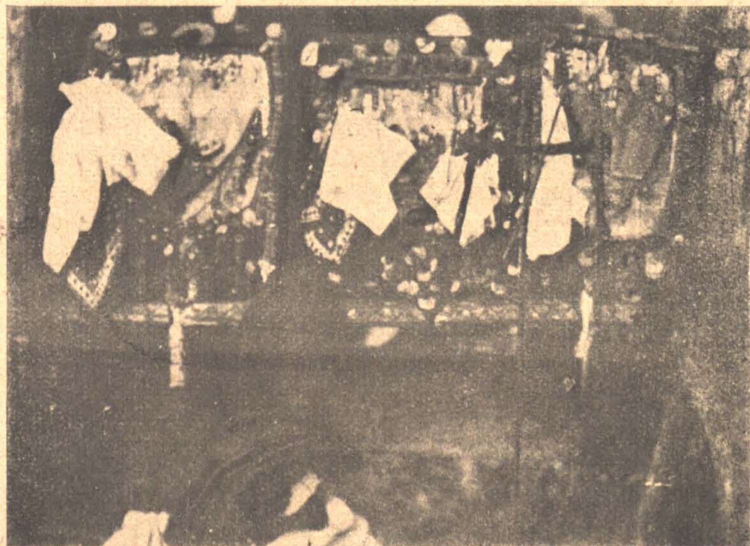

Украсенитѣ „конизми" въ конака следъ завършека на религиозната церемония

чава, въ какво се състои сѫщностьта и главниятъ смисълъ на този обичай. По-рано такива сѫ били въ сѫщото село баба Стана, а преди нея, баба Кица, а въ с. Мързово, баба Каля.

Ето въ това се състои нестинарскиятъ обичай, който е вече на изчезване въ Странджа. Отъ „прихванатитѣ" три нестинарки презъ последната година (1934) само една се реши да играе въ огъня. Селенитѣ обясняватъ това

поради смущението имъ отъ присжтствието на много външни посетители. По е вѣрно да си обяснимъ това, съ страха отъ българската духовна власть, която имъ забранява да играятъ въ огъня.

на гръцки : Αναστενάρια (анастенариа)

д) Етимология на думата нестинаръ

За *етимологията* на думата *нестинаръ* има нѣколко мнения. Ст. Шивачевъ [1]) пише: „думата нестинаръ се произвежда отъ „*нисшина*,“ истина или „нъстина,“ както въобще се изговаря по тукашния говоръ. Казватъ, че нестинаритѣ били *истински* християни, та за това имъ останало това име“. Това тълкуване, разбира се, не е убедително. По-скоро то е плодъ на *народна* етимология.

П. Р. Славейковъ обяснява тая дума отъ вещъ, *вещинаръ*, т. е. сведущи. И за неговото обяснение проф. Арнаудовъ казва, че почива на фалшива научна основа [2]).

Самъ проф. Арнаудовъ, който отхвърля опититѣ на Шивачевъ и Славейковъ да я обяснятъ като дума отъ славянски произходъ, е наклоненъ да изведе името нестинаръ отъ гръцки езикъ и то отъ групата: νηστεία, „постъ“, νηστεύω „постя“ убивамъ плътьта и пр. [3])

По е приемливо, обаче, да произведемъ името отъ новогръцката дума естия, εστια наследена отъ старогръцки и която означава „*огнище*“, „огънь“, откждето е богинята на огнището Веста и весталки, служителки на богинята. У нестинаритѣ има тоже жени, които постояно служатъ при главния нестинаръ, за да подържатъ параклиса въ неговата кжща [1]).

[1]) Сп. Свѣтлина, год. VIII кн. 12, стр. 12 стравни проф. Арнаудовъ.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 40.

[3]) Проф. М. Арнаудовъ, цит. съчинение, стр. 41.

[4]) Последното обяснение дължа на проф. Д. Дечевъ, на когото изказвамъ сърдечна благодарность.

в) Произходъ и сѫщность на нестинарството

Следъ всичко това следва да се спремъ на въпроса за произхода и сѫщностьта на нестинарството. По всичко личи, че то нѣма български произходъ, защото е чуждо на нашитѣ обичаи и вѣрвания. Самитѣ мѣстни жители казватъ: „Това не е българско, а чуждо". Фактътъ, че неговатѣ почитатели се явяватъ само по нѣколко семейства отъ селото, показва, че не е масово явление, следователно, не е народенъ обичай въ пълниятъ смисълъ на думата. И освенъ това неговитѣ малобройни последователи живѣятъ съ вѣрата, че получаватъ отъ своитѣ родители, а последнитѣ — отъ дѣди и прадѣди, тайно наследство на *праведность*, която имъ се съобщава, като на избранници, посрѣдствомъ Св. Костантинъ, който е тѣхенъ патронъ. И тая неизвестность и тайнствена сила, поражда у праведния нестинаръ желание да играе въ огъня и го учи да предсказва бѫдещето.

Явно е, че нестинарството е езически обичай, пренесенъ на християнска почва. У мѣстното население сѫществува убеждение, че първи разсадници на този обичай въ Странджа сѫ били салата Кости и Бродилово, м. търновско, по долното течение на Велека, които сѫ съ едно смѣсено българо-погърчено население. Имахме случай на друго мѣсто по-рано да споменемъ, че гръцкото население по странджанското черноморско крайбрѣжие е дошло тукъ откъмъ малоазийскитѣ и южнотракийски брѣгове и отъ островитѣ, когато е било подгонено отъ турцитѣ при опустошението и завоеванието на тия земи презъ първата половина на XIV в.. Следователно, можемъ съ голѣма достовѣрность да приемемъ, че този обичай е пренесенъ у насъ отъ М. Азия. А може би тия сектанти да сѫ дошли и порано, подгонени отъ византийското православие, което не е могло да ги търпи въ Византия и тѣ сѫ потърсили прибѣжище въ България, когато тия покрайнини сѫ

били въ българско владение при Симеона (X в.) или при Иванъ Асенъ II (XIII в.).

Най-характерниятъ езически остатъкъ отъ нестинарския обичаи е *огнеигрането*, но и то не е присѫщо само на нестинарството. Имаме доста сведения, че ходенето въ огънь е било добре познато, както на класическата древность, така и на много некултурни племена въ Азия, Африка и Америка.

Нестинарско семейство въ с. Вургари

Можемъ да приведемъ и други факти, като напримѣръ и коленето на курбанъ и пр., които явно говорятъ за езическия произходъ на нестинарството. Но както черквата, безсилна да го изкорени, е гледала да го приспособи къмъ християнството, като го прикрепи къмъ най-близкия по време и значение християнски праздникъ, така и самитѣ нестинари, преследвани отъ официалната черква, сами гледали да се приспособяватъ, като възприемали нѣкои отъ нейнитѣ обряди и таинства. Днесъ считатъ тѣ себе си напълно за *православни* и като та-

кива извършватъ всички християнски таинства и обряди. А своя особенъ обичай, играното въ огънь, тѣ сжщо считатъ като часть отъ християнскитѣ обряди и затова, който гледа на тѣхъ съ недовѣрие, считатъ го за противникъ на вѣрата и на св. Константина.

Но въ миналото не е било така. Споредъ наблюденията на Ст. Шивачевъ, нестинаритѣ не сж били въобще твърде набожни, не ходили често на чарква, не се изповѣдвали и причастявали, и не признавали праздницитѣ, даже и Господнитѣ, но заради това тѣ почитали извънредно много св. Константина. Поради тая смѣсица на езически и християнски обряди въ нестинарството, Шивачевъ смѣта нестинаритѣ като една секта, останала, вѣроятно, отъ покръстването на тия страни. П. Славейковъ търси произхода на нестинарството отъ старитѣ

„Прихванати“ нестинарки съ икона въ ржце на излизане отъ конака

траки, като остатъкъ отъ единъ подобенъ обичай на *огнекладене*, който после миналъ у славянитѣ при тѣхното заселване въ Странджа. Като доказателство той посочва широкото разпространение на този обичай въ много странджански села и до по-ново време [2])

С. Бобчевъ, а следъ него Г. Топаловъ, намиратъ, че нестинарскитѣ игри не сѫ друго, освенъ преживѣлици на *ордалиитѣ* у старитѣ българи (Божи сѫдъ за установяване невинность или виновность чрезъ огънь [3]). Топаловъ обяснява по-нататъкъ, че у нашия народъ е имало повѣрие, споредъ което липсата на *берекета* презъ известна година се дължело на извършено, но неиздирено и ненаказано престѫпление на нѣкого отъ селото. Вѣрвало се, следователно, че ако се издири и накаже виновника, като се подложи на ордалия *чрезъ огънь*, Богъ ще изпрати берекетъ.

Проф. Арнаудовъ отрича схващането, че нестинарскитѣ игри въ огъня сѫ преживѣлици на старитѣ ордалии у българитѣ. Той не намира никаква историческа връзка между тѣхъ. Ордалиитѣ имали за цѣль *да се открие* нѣщо станало вече, когато въ нестинарскитѣ обряди цельта е *да се предугади* бѫдещето чрезъ пророкуване на игращитѣ въ огъня нестинари.

Отъ всички изложения за произхода и смисъла на нестинарския обичай нито едно не е задоволително. Най- правдоподобно обяснение ни дава проф. Арнаудовъ въ посочената по-рано студия, което ще се опитаме да изложимъ съвсемъ накратко.

Ако искаме да разберемъ истинския характеръ на нестинарскитѣ игри, казва проф. Арнаудовъ, трѣбва да ги доведемъ въ свръзка съ обрядитѣ и повѣрията къмъ

---

[1]) Ст. Шивачевъ, цит. съчинение, сравнение проф. Арнаудовъ стр. 7.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 7.

[3]) Бобчевъ и Г. Топаловъ, цит. съчинения, срав. проф. М. Арнадудовъ, стр. 7—15.

деня на лѣтния св. Иванъ (24 юний) въ момента на слънчевия кръговратъ.

Ние видѣхме по-горе езическитѣ останки въ тия праздници, които (останки) сж явно несъвмѣстими съ официалния мирогледъ. Видѣхме сжщо безсилието на църквата да изкорени тия езически обичаи и опита да ги приспособи къмъ християнството и приближи къмъ най-близкия християнски праздникъ.

Нестинарски танцъ подъ звука на свещения тжпанъ и гайда при шествието къмъ аязмото

Мжчното изкореняване на старитѣ езически обряди и представи въ новия праздникъ ще си обяснимъ съ тѣхната връзка съ най-жизненитѣ интереси на селенина, чийто мирогледъ се опредѣля отъ формата на стопанския му битъ. Изобщо, не трѣбва да се забравя неразривната връзка между явленията отъ религиозния животъ на единъ народъ и неговия стопански битъ. Некултурниятъ и земледѣлчески народъ се интересува

отъ природнитѣ явления дотолкова, доколкото може да се въздействува върху тѣхъ, та да му станатъ полезни. Той е утилитаристъ въ своитѣ стремежи. Отвлѣчени въпроси не го интересуватъ толкова.

Изхождайки отъ това становище, лесно ще разберемъ характера и смисъла на всички ония явления и обряди, около момента на слънчевия кръговратъ, съвпадналъ съ християнския Ивановденъ, празднуванъ на 24 юний. За селянина земледѣлецъ това е моментъ на най-голѣмо ожидание и спасение, дали жетвата, озрѣлия почти плодъ, ще бъде прибранъ, дали непредвидени обстоятелства и природни стихии, като дъждъ, градъ и пороища, нѣма всичко да повредятъ.

При това положение явно е, какъвъ смисълъ може да има обрядностьта въ единъ съдбоносенъ моментъ, когато не е осигуренъ още плода отъ лѣтния трудъ, *да се предотврати ако е възможно, чрезъ известни обряди и предсказване на близкото бъдеще, грозящата опасность.* И понеже аналогията между природата и човѣка е много тѣсна, особено за плодородието и раждаемостьта въ семейството, затова и пророкуванията по време на тия тържества, еднакво засягатъ, както интереситѣ на цѣлата община, така и отдѣлното семейство или отдѣлната личность.

Нестинарскитѣ игри представляватъ по-късна преправка и по-нова календарна локализация на първоначалния Иванденски ритуалъ. На пръвъ погледъ между Иванденскитѣ тържества и нестинарския танецъ има една видима разлика. Въ първия случай огъньтъ само се прескача за здраве и очистване, а при втория — се танцува въ него. Въ първитѣ танцуватъ всички млади хора, а при вторитѣ — само отдѣлни лица или фамилии, които считатъ себе си както видѣхме, надарени съ особена праведность и тайнствена сила да понасятъ безболезнено болкитѣ отъ огъня.

Иванденскитѣ огньове на 24 юний срещу Еньовдень, нѣкога сѫ били много разпространени въ странджанскитѣ села. Иречекъ ни съобщава отъ 1889 г., че той ималъ случай да наблюдава въ бургаскитѣ улици многобройни огньове презъ вечерьта срещу Еньовдень. Днесъ тѣ сѫ на изчезване, поради напредналата култура и влиянието на християнската църква. Но въпрѣки този упадъкъ, отъ тѣхъ се долавя, че тѣ сѫ едно далечно ехо на отдавна сѫществуващъ натуралистиченъ култъ, въ основата на който е лежала вѣрата въ магическата сила на огъня и очистителния характеръ на игритѣ около него.

Огъньтъ и танецътъ на нестинаритѣ иматъ, както видѣхме по-друго назначение. Очистителната магия въ тѣхъ е на вторъ планъ. Тукъ всичката тежесть пада върху грижата да се предвиди бѫдещето и да се насочи то къмъ общо или единично благополучие. При сегашния упадъкъ на нестинарството тая цель днесъ слабо се съзнава. Това се вижда и отъ факта, че публичното пророкуване презъ време на играта въ огъня е изоставено. Въ миналото, обаче, особено преди появата на християнството тая цель ще да е стояла на първо мѣсто. Въ основата на обряда, обаче, се крие сигурно указание за единъ сакраленъ актъ, свързанъ съ голѣмитѣ интереси на годишния моментъ.

Въ заключение, казва проф. Арнаудовъ, въпрѣки видимитѣ различия между нестинарскитѣ игри и обичаитѣ срещу Ивановдень, не може да има съмнение, че въ основата си тѣ сѫ явление отъ една и сѫща категория. *Касае се за танци около огъня и за веселия, свързани съ момента на слънчевия крѫговратъ и на зрѣещата храна.*

Нестинарскиятъ праздникъ, макаръ и отмѣстенъ отъ 24 юний на 21 май и обогатенъ съ нѣкои по-нови възрения, въ основата си, той е празеникъ на лѣтния крѫговратъ и заедно съ това и на полския трудъ[1]).

[1]) Проф. Арнаудовъ. цит. съчинение, стр. 17—19.

Ако този празникъ днесъ е прикрепенъ къмъ деня на св. Константинъ, това може да се обясни съ обстоятелството, *че храмовиятъ празникъ на тия нестинарски села въ Странджа е билъ св. Константинъ и Елена*. Въ полза на мнението, че нестинарскитѣ игри нѣкога сж ставали на *Еньовденъ*, говорятъ свидетелтвата на Иречекъ и Славейковъ, че въ селата *Яна и Пинека* огнеиграането е ставало въ близкото минало срещу този день. Самата близость, изобщо, на нестинарския празд никъ съ Иванъ день, непринудено ни подсказва общия произходъ и значение на тѣзи праздници[2]).

Предъ аязмото на св. Константинъ срѣдъ зеленикова гора

Манхартъ, сравнявайки новитѣ и класически игри дохожда до заключение, че тѣ сж едентични съ Иванденскитѣ тържества въ западна Европа на 24 юний, за-

---

[1]) Проф. Арнаудовъ. цит. съчинение, стр. 17—19.

[2]) Тамъ: стр. 25.

щото и въ двата случая имаме минаване или прескачане на огъня и цельта е да се въздействува върху плодородието на земята и добитъка.

Сжщиятъ паралелизъмъ между нашето нестинарство и подобнитѣ явления въ по-далечни страни и времена, дето е изключено всѣкакво расово единство или историческа приемственость, за първи пжть откри ученията Андрю Лангъ, когато му стана известенъ нашиятъ обичай посрѣдствомъ съобщението на Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

г) *Нестинарската екстаза*

Ще кажемъ още нѣколко думи за *нестинарската екстаза* и за невредимостьта отъ играта въ огъня, за да свършимъ съ този обичай. Презъ последната година имахъ възможность да наблюдавамъ отблизо нѣколко нестинарки въ Вургари, при изпадането имъ въ трансъ. Това стана въ конака на нестинаритѣ, кждето се бѣха събрали на молитва, преди тръгването имъ за аязмото. Следъ продължително бдение и молене при голѣма тишина на всички присжтствуващи, две отъ нестинаркитѣ започнаха да прибледняватъ и да губятъ дотогавашното видимо спокойствие, погледътъ имъ доби мжтно изражение и даже ненормално. Започнаха да издаватъ едва доловими звуци. Тогава по командата на единъ отъ мжжетѣ прислужници, гайдата засвири тѣхната свирня и този, който бѣше откачилъ светия тжпанъ започна нервно и оглушително да го бие. Излизайки отъ параклиса тѣ започнаха своя ритмиченъ танецъ, който описахме по рано. Баба Нуна, която презъ всичкото това време бѣше въ конака и се молѣше наредъ съ другитѣ, изглеждаше, че не бѣ изпаднала въ трансъ, защото даваше още известни нареждания да не се смущаватъ прихванатитѣ, да имъ се отвори пжть, да излѣзатъ, да не се събира навалицата предъ тѣхъ и др. подобни. Обаче, въ единъ моментъ следъ това и нейното лице се измѣни, изражението на очитѣ ѝ стана

ненормално и отивайки при другитѣ две нестинарки, започна и тя да танцува наредъ съ тѣхъ и да издава особени охкания на страдание. При страдалческото изражение на лицето и при вида на непонятния имъ танецъ, никой отъ присѫтствуващитѣ зрители, които се движеха отъ страни на това нестинарско шествие, не смѣеше да имъ попрѣчи пѫтя или смути необикновеното настроение. Когато лицето започна да се прояснява и музиката спрѣ, тѣ тръгнаха въ нормаленъ ходъ по пѫтя за аязмото.

Баба Нуна предъ своята малка кѫща, кѫдето предсказва бѫдещето.

Изглежда, че освенъ голѣмата *вѣра* въ св. Константинъ и *продължителната молитва*, за изпадане въ трансъ, което тѣ наричатъ „прихващане", твърде силно влияе върху духа имъ и *нестинарката свирня*, оглушителна и монотонна. Баба Нуна, напримѣръ, не бѣ испаднала въ пъленъ трансъ, докато не засвири

гайдата и тогава тя отъ разпоредителка въ шествието стана танцьорка. Сжщото влияние изглежда да указва за изпадане въ трансъ *нощниятъ огънь* и *хорото* около него и изобщо цѣлата оная *таинствена нощна обстановка*, преди играта въ огъня. Докато вечерьта при тая обстановка, нѣколкото нестинарки, па и други жени и деца играеха обикновено хоро около огъня, една отъ нестинаркитѣ се разтрепери, спусна се къмъ голѣмата жерава и започна да играе, като я премина веднажъ надлъжъ, следъ което обиколи единъ пжть огъня и вторъ и третъ пжть премина жеравата по сжщия начинъ. Свирачитѣ още щомъ забелязаха прехванатата нестинарка, започнаха нестинарската свирня, която свиряха, докато тя прегази боса 2—3 пжти огъня.

Ст. Шивачевъ описва прехващането така: „изпървомъ прихванатиятъ се прозява и почва да пребледнява, после като въ несвѣсть започва да се озърта нагоре надолу, да се олюлява и търси свѣщь да вземе въ ржката си и тамянъ да го прикадятъ. Разтреперенъ като втресенъ и олюлявайки се, той отива да играе босъ въ огъня [1])".

Русевъ отъ своя страна казва: „Който е истински нестинаръ посинява, разтреперва се като листъ, очитѣ му се размжтватъ и погледа му става разсеянъ [2])".

А Славейковъ ни разказва, че една играчка, преди да изпадане въ трансъ, побледнѣла, истинала и студенъ потъ я избило. После взела да почернява, завчасъ хвърлила детето си при свекървата и викайки: „Гу, ту, ту, ето го, ето го, ту, ту, ту" рипнала, завтекла се и скочила въ огъня [3]).

Шивачевъ на друго мѣсто ни привежда невѣроятни случаи на нестинарско прихващане. Отъ всичко това

---

[1]) Проф. Арнаудовъ, стр. 43.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 44—43.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 43

следва да заключимъ, че нестинаритѣ, подъ влиянието на огъня, музиката, общата психика и обстановка, както и поради голѣмата имъ вѣра, изпадатъ действително въ едно особено екстазно състояние, което не трае продължително, но презъ което, като че ли се чувствуватъ способни да извършватъ необикновени работи. Интересно е, както отбелязва и Русевъ, че на другия день следъ праздника, когато се махнатъ всички тия причини, нестинаритѣ губятъ тая страсть да играятъ въ огъня [1]).

д) *Въпросътъ за невредимостьта*

Въ свръзка съ нестинарския трансъ, стои и последниятъ въпросъ за *невредимостьта* на играчитѣ въ огъня. Тоя въпросъ въ сжщность създава найголѣмия интересъ и любопитство у зрителитѣ и забулва цѣлия обичай въ една мистерия. Въпросътъ е, значи, дали нестинарскиятъ танцъ е една обикновена игра въ огъня, безъ никакви физически последици, на която всички ние бихме били способни при известни условия, или единъ чудноватъ подвигъ, на който само нестинаритѣ сж способни.

За да отговоримъ правилно на този въпросъ, ще трѣбва да си разяснимъ нѣкои факти, споменати по-рано.

Всички по-стари изследовачи на обичая ни говорятъ, че около огъня винаги има приготвена по-отрано, *кална земя*, за прохлаждане краката на играчитѣ. По-рано приехме, че нестинаритѣ презъ време на играта изпадатъ въ известно хипнотическо състояние, презъ което не чувствуватъ болки, понеже вниманието имъ е насочено другаде. Следва да заключимъ, че следъ като мине това състояние, тѣ чувствуватъ горещината и търсятъ калната земя.

Съ тази констатация, разбира се, въпросътъ за безвредностьта още не се разрешава. По този случай, по-

---

[1]) Пакъ томъ стр. 45.

менатиятъ отъ проф. Арнаудовъ ученъ, Андрю Лангъ, за да обясни този фактъ казва: „Ние всички бихме могли да ходимъ въ огъня, ако не би ни липсвало куражъ, или ако имахме мирогледа на нестинаритѣ и вѣрата въ св. Константинъ и най-после убеждението, независимо отъ религиозното чувство, че това което вършимъ, докарва берекетъ [1]).“

Този ученъ ни казва само, че да се играе въ огъня трѣбва малко куражъ и известна вѣра, но на въпроса за безвредностьта не отговаря ясно. А насъ ни интересува да знаемъ, нестинаритѣ, следъ играта въ огъня, получаватъ ли *физически поражения* на краката и ако не получаватъ, на какво се дължи това. По свидетелството на всички очевидци, следи отъ поражения не оставатъ. Тогава на какво се дължи това явление?

Сжщитѣ познавачи на този обичай казватъ, че играта въ огъня продължава около 10—15 минути. Ако това време се смѣта за всички играчи съвокупно, може да го приемемъ за вѣроятно, като допуснемъ, че сж играли повече нестинари. Но отъ това, което азъ съмъ наблюдавалъ, може да се твърди, че за отдѣлния нестинаръ играненето не продължава повече отъ 10—15 *секунди* и то чрезъ прекжсване на 2—3 пжти. Следователно, всѣко едно минаване, презъ огъня не трае повече отъ 5—6 секунди. Освенъ това, следъ всѣко минаване нестинарътъ правѣше по една обиколка около огъня, която бѣ двойно и даже петорно по продължителна, отколкото преминаванието презъ огъня и тя му даваше възможность да си разхлади краката въ прашната земя.

За да си обяснимъ безвредностьта на играчитѣ, не трѣбва да забравяме, че петитѣ и ходилата на последнитѣ, които ходятъ боси почти $^3/_4$ отъ годината,

[1]) Проф. М. Арнаудовъ, цит. съчинение.

ако не цѣла година, сѫ достатъчно закоравѣли и загрубѣли и като така слабо чувствителни. Такива загрубѣли крака, за да почувствуватъ препарване или болежка отъ огъня, трѣбва да минатъ, ако не минути, то поне нѣколко секунди, но дотогава, както видѣхме, играта въ огъня свършва. Следователно, по мое наблюдение, за едно кратковремено минаване презъ огъня, на човѣкъ съ загрубѣли крака, не само че не е нуждно изпадане въ трансъ, но и въпросъ за поражение не може да става и дума. Нуженъ е, обаче, известенъ куражъ или вѣра.

Презъ последната година въ Вургари игра една единствена нестинарка, която премина малката жерава три пѫти и то чрезъ прекѫсване. Цѣлата публика отъ нѣколко стотинъ, близо хиляда души посетители, повечето външни хора, дошли нарочно да наблюдаватъ обичая, остана крайно недоволна и разочарована отъ видeното Всички очакваха да видятъ по-продължителна игра и въ по-голѣма жерава, а то само едно обикновено минаване, наистина ритмично, подъ звука на музиката, но не по-продължително отъ 5—6 секунди,

Какво голѣмо бѣ очудването на всички посетители, когато непосрѣдствено следъ нестинарката, двама отъ присѫтствуващитѣ гости, а имено Яни Сандански отъ с. Граматиково и Ненчо Кротковъ отъ Царево (Василико), минаха последователно и безъ прекѫсване по 4—5 пѫти презъ цѣлата жерава, следъ като си свалиха обущата. Всички присѫтствуващи останахме изумени отъ голѣмия куражъ на тия хора, и всѣки мислѣше, че тѣ ще си разранятъ краката отъ жеравата, защото и двамата бѣха съ не съвсемъ загрубѣли крака.

Моето очудване бѣ много по-голѣмо, когато на другия день рано сутриньта, връщайки се отъ Вургари за Царево, застигнахъ по пѫтя сѫщия Ненчо Кротковъ, който се връщаше пешкомъ съ една компания пешеходци. На въпроса ми, какъ се чувствува отъ снощната

игра, отговори ми, че нищо му нѣма. Фактътъ, че той се решава още на другия день да вземе пешкомъ едно разстояние отъ 20 километра, показва наистина, че нищо не му е станало отъ „играта“ въ огъня.

Този фактъ е твърде характеренъ. Отъ него може да се направи заключение, че ако за по-продължително игране въ огъня или за тѣзи, които нѣматъ куражъ, е нуждно да изпаднатъ въ екстазно състояние, то за минутно минаване не е нуждно такова състояние, даже и загрубѣли крака, нито особенъ мирогледъ и вѣра въ св. Константинъ, а малко повече куражъ...

При втора среща съ Ненчо Кротковъ имахъ случай да го разпитамъ подробно и да си обясня, на какво дължи той своята безвредность отъ играта въ огъня. Нестинарскиятъ огънъ, ми обясни той, е отъ *сухи букови дърва*, които не даватъ силна жерава и затова безвредно може да се гази минутно; съ сурови джбови дърва, предполагамъ да е опасно...

По този поводъ сжщиятъ Кротковъ ми съобщи и следния достовѣренъ фактъ, който не остава никакво съмнение за безвредностьта на нестанарския огънь. Презъ сжщата вечерь, когато въ Вургари играели нестинаритѣ, селени отъ съседното на Царево село *Лозенецъ*, на брой около 10—12 души, между които Богословъ Пѣйчевъ, Проданъ Стояновъ и др., за да усмѣятъ вургарци, запалили много по-голѣмъ огънь отъ сухи дърва и въ широката жерава не само минали по нѣколко пжти безвредно, но дори играли по-продължително въ огъня, безъ сами да сж нестинари или отъ нестинарски семейства и следователно, безъ да иматъ претенцията, че сж наследили отъ бащи и дѣди тайното наследство на *праведность* и способностьта да играятъ безвредно въ огъня.

Съ това се предрешава и въпросътъ за безвредностьта на играчитѣ въ огъня. Отъ приведенитѣ факти и наблюдения може да се заключи, *че въпросъ за безвред-*

ностьта не може да съществува и следователно нѣма защо да искаме да го обяснимъ съ нѣкакво чудо, което стои вънъ отъ физическитѣ закони.

И тъй, въ заключение ще кажемъ, че ако екстазата на нестинаритѣ е възможна и научно обяснима чрезъ внушение или самовнушение, както и играта въ огъня при екстазно състояние, то въпросътъ за невредимостьта не може другояче да се разреши и обясни освенъ съ продължителното *закаляване и загрубяване* краката на играчитѣ и *краткотрайностьта* на играта въ огъня. Иначе ще трѣбва да допустнемъ, че има една категория хора, на които физическитѣ закони не действуватъ, което здравия разумъ не може да допусне [1]).

3. Единъ особенъ обичай между българитѣ въ чаталджанско. — Почитане на иконитѣ

Презъ 1903 год. въ нѣкои български села въ чаталджанско: Чанакча, Дая Кадънъ, Деркосъ, Имриоркьой и др. се бѣ появилъ единъ особенъ обичай, който външно се изразявалъ въ прекомѣрно почитане иконитѣ, особено тая на св. Богородица, или „Божа матеръ“, което почитане било придружено съ изпадане въ единъ продължителенъ религиозенъ трансъ, или както мѣстнитѣ селяни го наричали „прихващане“. Таченето на този новъ обичай е продължило нѣколко месеци и следъ това постепено билъ изоставенъ, главно поради противодействието на църквата и опозицията на мжжетѣ, които по-трудно се поддавали на това увлѣчение, отколкото женитѣ.

---

[1]) Интересно е да отбележимъ, че презъ предпоследната 1936 г. въ с. Ново Панчарево, Бургаска околия, населено съ около 30 семейства бѣжанци отъ нестинарскитѣ села въ Странджа, една бѣжанка на име Кера Юрданова Михалева била „прихваната“ отъ Св. Константинъ и на деня на светията се решила да играе въ огънь.

Произходътъ на този обичай никой отъ разпитванитѣ селени отъ поменатитѣ села не може да обясни по-положително. Русатъ Стояновъ, 60 годишенъ, родомъ отъ Чанакча, живущъ въ Бургасъ, ми разказва следното за появата и сжщностьта на обичая. Въ черквата „Алтънъ-Мермеръ“ въ Цариградъ се появила чудотворна икона, чрезъ която се излѣкували много болни: слѣпи, хроми и други неджгави. Почитателитѣ на тая икона

Кера Юрданова съ икона въ ржка следъ нестинарския танцъ въ огъня въ с. Н. Панчерево

изпадали въ особенъ религиозенъ екстазъ. Такива се явили не само въ Цариградъ,но и въ съседното село Калфа-кьой, после въ с. Имриоркьой и Чанакча, а отъ последното — въ другитѣ съседни български села.

Въ Чанакча за първи пжть обичаятъ се появилъ по следния начинъ. Въ единъ недѣленъ день презъ месецъ юний, презъ жетва, когато много хора били съ-

брани на богослужение, една жена отъ женското отдѣление на черквата, на име *Стойка Георгиева Недѣлчева*, сега бѣжанка въ Шуменъ, почнала да вика, да писка и пребледнѣла като мъртвецъ, грабнала една икона въ рѫце, взела да я прегръща и цѣлува, да се блъска съ нея по главата и да вика: *„Тукъ българско ще стане, кървь ще се лѣе“*. Всички жени останали вцѣпенени отъ уплаха на мѣстата си и безъ да приказватъ или смущаватъ „прихванатата“, почнали да се кръстятъ и да шепнатъ: „Прости ѝ Боже, прости ѝ Боже“, продължително.

Мѫжетѣ отъ другото отдѣление на черквата, като чули писъка, безъ да нарушатъ тишината, почнали и тѣ отъ своя страна да се молятъ и да повтарятъ: „Прости ѝ Боже“ . . .

Следъ нея тутакси била прехваната и *Стоянка Христова Маринова* сега бѣжанка въ Шуменъ, която пребледняла, почнала да вика, да прегръща и цѣлува иконитѣ. Следъ нея въ сѫщото екстазно състояние изпаднала и трета — *Дона Димитрова* и др. Прихванатитѣ, движейки се ритмично, подобно на танецъ, минали въ мѫжкото отдѣление на черквата, достигнали до олтаря и почнали лудо да цѣлуватъ подъ редъ иконитѣ, да скачатъ и да се катерятъ по иконостаса, за да цѣлуватъ и високостоящитѣ икони. Това се повторило и на следниия недѣленъ день, но когато прехванатитѣ се увеличили много, тѣ почнали да посещаватъ всѣки день и всѣки часъ черквата. Заразата била обща. Броятъ на прехванатитѣ жени достигналъ до 50—60 и продължавалъ да се увеличава. Мѫже рѣдко се прехващали. Прехванатитѣ сами отивали въ черква, безъ свещеникъ, отваряли я, палѣли изобилно свѣщи презъ цѣлия день и нощь, цѣлували и прегръщали иконитѣ, блъскали се по главата и изпадали въ особенъ трансъ на обезумѣли и пребледнѣли, повтаряйки ду-

митѣ: „Тукъ българско ще стане“ и принуждавали другитѣ да вѣрватъ въ това.

Прехващането ставало не само въ черквата, но и въ кѫщитѣ, както си работели. Една жена въ Дая Кадънъ била прехваната на хармана, както била на диканята. Друга въ състояние на екстаза се съблѣкла съвсемъ гола и др. подобни.

*

За сѫщия обичай, Лазаръ Ивановъ отъ с. Дая Кадънъ, сега живущъ въ с. Надежда, бургарско, ни разказа следното: — Презъ 1902 или 1903 година този обичай се яви най-първо въ Дая Кадънъ и Чанакча, като обхвана почти цѣлитѣ села, а после Деркосъ и Дели Юнсуъ, кѫдето само отдѣлни семейства се явиха последователи. Сѫщностьта на обичая се състои въ следното:—Жени и много рѣдко мѫже изпадаха въ особенъ религиозенъ трансъ и като бѣсни бѣгаха къмъ черквата, отваряха я насила, палѣха постоянно свѣщи, други грабваха по нѣкоя икона въ рѫце, бѣгаха къмъ мънастирчето „св. Балаклия“, кѫдето правѣха сѫщото нѣщо, викайки: *„Кръвь ще се лѣе, вѣра ще се дѣли, не работете въ недѣля, почитайте срѣда и петъкъ“*.

Тѣзи които изпадали въ трансъ наричали ги сѫщо *„прихванати“*. Въ това село особено се прочули баба Вълковица и баба Величка. Тѣ даже и като бѣжанци въ България били прихващани отъ време на време. Между тѣхъ е била и баба Роговица, за която казватъ, че мѫжътъ ѝ я набилъ въ състояние на трансъ и тя полудѣла.

За произхода на обичая, поменатиятъ Лазаръ Ивановъ ми разказа, че той билъ разпространенъ отъ двама младежи отъ сѫщитѣ села, но които скитали изъ Странджа по своя работа.

*

Иеромонахъ Аркади, свещеникъ и проповѣдникъ по тия села преди Балканската война (1912 г.) ми раз-

каза следното за този обичай, както го научилъ по-късно отъ разпита на своитѣ енориаши:

Презъ 1903 г. на една жена въ с. Чанакча, на име Стоянка Вълкова, 30 годишна, ѝ се присънило, че св. Богородица ѝ казала, че скоро по тия мѣста *„българско ще стане“*. Този сънь ѝ направилъ силно впечатление. Когато отишла въ черква, изпаднала въ едно *екстазно* състояние, започнала да цѣлува иконитѣ, да вика и повтаря, че *„тукъ българско ще стане“*.

Тая мания (болесть), казва иеромонахъ Аркади, обхванала почти всички жени въ селото и нѣкои мѫже, които почнали редовно всѣки день да посещаватъ черква, да палятъ свѣщи, да се молятъ на иконитѣ. Тая патриотическа мания, макаръ проявявана въ състояние на религиозна екстаза, започнала да плаши по-първитѣ и по-разумни хора въ селото и безсилни да я спратъ сами, принудили се да потърсятъ помощьта на владиката отъ Чаталджа, комуто представили случая като дѣло на дявола и искали чрезъ съвети и заплахи, да се оставятъ отъ този лошъ обичай. Владиката, заедно съ други първенци отъ Чаталджа, посетилъ Чанакча, Дая Кадънъ, прочелъ молитви за изгонването на духоветѣ, държалъ имъ проповѣди и ги успокоявалъ, че нищо лошо нѣма да се случи, само да си гледатъ работата и домоветѣ.

Характерното при този обичай е и това, че вѣрващитѣ въ иконитѣ се предавали на постъ, молитви и изтезания. Въ сѫщата форма този обичай обхваналъ и Дая Кадънъ, казва О. Аркади. Следъ 2—3 месеца, обаче, този „бѣсъ“ постепенно изчезналъ.

*

Дѣдо Яни Димитровъ Чанакчалията на 65 години отъ с. Чанакча ни разказа сѫщото за обичая, само съ по-голѣми подробности. За произхода му той казва, че най-първо такова почитане на икони се появило въ с.

Черда, силивренско, после минало въ българското село *Имриоркьой* и следъ това въ Чанакча.

Следъ първитѣ прихванати, които ни посочва Русатъ, прехванати били следъ тѣхъ още следнитѣ, на които той помни имената: Мария Стоянова, Яна Стаматова, Марга Станкова, Рада Никова, Ангелина Стефанова, Петкана Янева, Стоянка Янева, Гонка Манолова, Василка Георгиева и мн. други възрастни жени и моми, но не мѫже.

Прихващанието ставало не само въ черква, но и другаде, както си яде или преде, или върши друга нѣкоя работа, въ кѫщи или на полето. И като я прехване, напуска работата и бѣга като не въ себе си, право въ черква или къмъ аязмото „св. Марина", кѫдето има мънастирче и тамъ се миятъ, молятъ и палятъ свѣщи.

Прихванатитѣ щомъ срещнѣли по пѫтя въ селото нѣкоя жена да отива на работа, хващали я за рѫце, взимали ѝ хурката или стомнитѣ, или копача, ако ходи въ градината и я отвеждали на сила въ черква и я карали да повѣрва, *„че българско ще стане"*. Докато не признаела, че вѣрва това, на мира не я оставяли. Сѫщото правили и съ мѫжетѣ. Така тѣ били почти силомъ принуждавани да не работятъ, а женитѣ и безъ това не работели. А било най-работно време: жетва и харманъ. Нивитѣ изгорѣли и нѣмало кой да иде да ги жъне.

Освенъ това прихванатитѣ не позволявали да се яде месо и каквото и да е друго „блажно". Проповѣдвали постъ и изтезание. Сами тѣ не яли нищо друго, освенъ сухъ хлѣбъ и вода и то твърде рѣдко. Това било причина съвсемъ да отслабнатъ и пожълтѣятъ като сѫщински мъртавци. А религиознитѣ припадъци ги изтощавали още повече.

Следъ 2—3 месеца една по една започнали да се отказватъ. Последни останали само ония нѣколко жени, които първи се прехванали. Нѣкои даже и като бѣжанки въ България били обхващани по нѣкога отъ тая мания.

*

Безъ да влизаме въ подробно обяснение на този страненъ обичай между българитѣ въ чаталджанско, ще кажемъ само нѣколко заключителни думи за освѣтление.

Колкото и да сѫ различни мненията на разпитванитѣ за произхода му, ясно е едно: че той се е появилъ на християнска религиозна почва подъ формата на прекомѣрно и страстно иконопочитание. Съ особена почить се е ползувала св. Богородица — иконата на Божа Матерь. Обаче, подъ булото на това иконопочитание, явно проличава отъ проповѣдитѣ на прехванатитѣ и другъ единъ елементъ, освенъ религиозния и аскетическия. „Кръвь ще се лѣе, вѣра ще се дѣли, българско ще стане“. Това е една чиста революционна проповѣдь, за нѣкакъвъ превратъ духовенъ, срещу патриаршията и политически, срещу турската властъ. Макаръ и смътно въ проповѣдитѣ и вѣрванията на последователитѣ на този обичай се прозира, най-малко, едно *предчувствие*, че ще стане *„нѣщо“* или, че се готви нѣщо да стане и то въ близко време съ сѫдбата на българитѣ въ Турция.

За да ни стане понятна истинската подкладка на тази обща *„мания“*, както я нарича иеромонахъ Аркади, това иконопочитание, което е вземало формата на една истинска масова *хипноза*, ще трѣбва да си спомнимъ нѣкои събития изъ революционния животъ на българитѣ въ Тракия или по-добре въ Странджа презъ годинитѣ 1902—1903, които предшествуватъ и съвпадатъ съ това любопитно явление.

Отъ историята на Преображенското възстание знаемъ, че презъ годинитѣ 1900—1903 въ странджанскитѣ села се водѣше усилена пропаганда за едно повсемѣстно възстание.

Организирани бѣха: лозенградски, малко-търновски и бунархисарски райони и даже отчасти въорѫжени. Въ революционната область влизаха и всички българ-

ски села отъ Миденска и Визенска околии. Изключени бѣха отъ революционната пропаганда само селата отъ Чорленска и Чаталджанска околии отъ Странджа, като близкостоящи до Цариградъ и обградени съ гръцки и турски села, които затрудняваха свободното движение на четитѣ. Но българитѣ отъ тия последни околии не сѫ могли да не виждатъ и да не чуватъ това, което тѣхнитѣ братя сѫ вършели, и това което сѫ мислѣли да направятъ чрезъ готвящето се възстание. Революционната идея особенно презъ 1902—1903 г. бѣше обхванала мѫже и жени мало и голѣмо въ Странджа. Проповѣдьта се водѣше съвсемъ открито въ българскитѣ села. Даже и приходящитѣ българи сѫ бивали безъ страхъ посвещавани въ опасната революционна тайна.

Презъ 1903 година вече всички знаяха и очакваха деня на близкото възстание. Презъ сѫщата година, месецъ февруарий, една терористическа чета отъ 20—30 души подъ войводството на Михаилъ Герджиковъ се опита да извърши атентатъ по линията при с. Черкезкьой, между Чорлу и Чаталджа. Макаръ този атентатъ да не излѣзе сполучливъ, обаче, ефекта между мѣстното население бѣ голѣмъ. Четата до Черкезкьой си проби пѫть, отъ колибитѣ Апартесъ на югъ, чрезъ български овчари и колибари отъ тия южни околии. Сѫщо така, често българи отъ сѫщитѣ околии сѫ ходили като търговци или овчари и работници по на северъ къмъ визенско и бунархисарско и по този начинъ сѫ били въ постоянно общуване. Така че револционната проповѣдь не е могла да остане чужда и на чаталджанскитѣ българи. За революционната идея и тукъ имало почва между огнетенитѣ българи въ чаталджанско, голѣма часть отъ които сѫ били още чифлигари. Но тукъ е нѣмало условия за открита борба.

Пренесена тукъ отъ северъ, тази идея отъ уста на уста станала достояние и на женитѣ. Самъ Лазаръ

Ивановъ признава, че двама младежи пренесли този „обичай“ отвънъ.

Може би, както разказва Русатъ, почитанието на чудотворната икона на Божа Матерь да е пренесено отъ Цариградъ, или отъ силивренско, както разказва дѣдо Яни отъ Чанакча, обаче, това се отнася само за религиозната страна на този обичай. Но както видѣхме, обичаятъ криеше въ себе си и единъ чисто революционенъ елементъ: „Кръвъ ще се лѣе, вѣра ще се дѣли, тукъ българско ще стане“. Това не е нищо друго, освенъ лозунга на революционнитѣ чети въ Странджа, въ името на който подготовляваха народа за възстание.

Но да се проповѣдва това открито до вратитѣ на Цариградъ е свързано съ голѣма опасность. Да се разправя сѫщо, че разпространители на тази идея сѫ били еди кои си българи, било сѫщо не по-малко опасно. Най-безопасно било да се каже, че св. Богородица се явила на сънь на една жена и ѝ казала, „че кръвь ще се лѣе и българско ще стане“.

И така, чисто революционната идея, предадена като гласъ Божи, като Божие предсказание и разпространявана таинствено отъ жени, които минавали като почитателки на Божа Матерь, имала своя ефектъ. Тя действувала внушително на вѣрващитѣ, предимно на женитѣ и предизвиквала масова хипноза. Масовото прихващане, за което се говори по-горе, не е друго, освенъ едно масово внушение или самовнушение, че това което се говори въ сънь, е вѣрно и желателно да стане.

Предсказването, че „българско ще стане“, макаръ и предавано като сънь и Божия воля, а не като резултатъ на възстание или война, пакъ криело въ себе си известенъ страхъ у по-трезвитѣ селени. Макаръ това сѫщо предсказване, да е ставало отъ жени и то въ едно екстазно състояние, това обстоятелство не намалявало страха предъ турската власть, която мо-

жела да подозре въ този привидно религиозенъ обичай, една скрита революционна проповѣдь.

Тази имено опасность е накарала по-трезвитѣ мѫже да потърсятъ помощьта на владиката. Но когато българската делегация се явила предъ него въ Чаталджа, тя съвсемъ не разкрила сѫщностьта на обичая, защото се бояла отъ гръцкия владика. Единъ отъ моитѣ разказвачи откровено ми обясни, че ние се страхувахме отъ разпространението на този обичай не само, че женитѣ напуснаха работата си, и прѣчеха на мѫжетѣ да работятъ и се предаваха на постъ и гладъ, който ги заплашваше съ смърть, но защото имаше опасность, че властьта може да разбере и „друго нѣщо".

Ето тѣзи обстоятелства, много ясно ни говорятъ, за характера и произхода на този страненъ обичай, който временно обхваналъ българитѣ отъ чаталджанско. На този обичай, следователно ще гледаме, като на една *временна патриотична хипноза, която обхванала българитѣ въ този край, предимно женитѣ, подъ влиянието на революционната проповѣдь въ Странджа, но всичко това на почвата на иконопочитанието или вѣрата въ чудотворното действие на иконитѣ.*

Кратковременното траяне на това нагледъ странно явление ще си обяснимъ, съ бързото изчезване на причинитѣ, които сѫ го породили. Този обичай се появи презъ лѣтнитѣ месеци на 1903 г. или съ други думи, въ разгара на революционната проповѣдь. Възстанието бѣ обявено на 5-й августъ сѫщата година и бързо потушено съ голѣми жестокости отъ турцитѣ. Настѫпилата психологическа реакция въ душата на обезвѣренитѣ българи въ Странджа, не е могла да не пресуши и „чудотворния" изворъ на тая патриотическа хипноза у чаталджанскитѣ българи.

4. *Ходене на росенъ.*

Ходенето на росенъ е сѫщо единъ обичай въ Странджа, който се срѣща и на други мѣста въ българ-

скитѣ земи, но по-нарѣдко. Даже и въ Странджа не се срѣща навсѣкжде. Неговото сжществуване изобщо е въ връзка съ разпространението на цвѣтето росенъ.

Споредъ народното повѣрие, росенътъ е любимото цвѣте на русалкитѣ, които се кичатъ съ него презъ Русалската недѣля (св. Спасъ), за да даде роса, дъждъ и плодородие. Момитѣ го beратъ въ потайна доба, презъ нощьта срещу Спасовдень, увиватъ китки, съ които се кичатъ или даватъ на своитѣ любими овчари и орачи, да не бждатъ нападани отъ змеюве и самодиви. Ситниятъ росенъ билъ по-лѣковитъ и съ магическа сила и затова въ пѣснитѣ той повече се възпѣва:

Тръгнала е малка мома
презъ горица росенова,
да си бере ситенъ росенъ,
избира го ситенъ, дребенъ...

Народътъ вѣрва, че когато русалкитѣ идватъ отъ далечни мѣста да beратъ росенъ, тѣ тогава сж весели и милостиви и могатъ съ билки да лѣкуватъ всѣкакви болести. Поради тая именно вѣра се е създало обичая *да се ходи на росенъ.*

На росенъ отиватъ само болни отъ незнайни болести, които линѣятъ и чернѣятъ, но помощь отъ друго не виждатъ. Болниятъ или болната ходятъ на росенъ съ посестрима или побратимъ. Тогава тѣ носятъ на русалкитѣ богати дарове: печена кокошка, шарена прѣсна пита, бъклица вино, шише ракия, риза, пешкиръ (кърпа за лице), зелена паница глинена, зелена стомна за вода и др.

Когато стигнатъ въ росенова ливада, дето расте росенъ, болниятъ лѣга да спи подъ единъ стръгъ росенъ. До него побратимътъ, ако е мжжъ или посестрима, простира пешкира, напълва паничката съ вода отъ стомната и я поставя на главата на болния или болната подъ самия росенъ[1]). По-настрана се поставятъ даровetѣ.

[1]) Подробно за легендитѣ около росена ни дава сведения Д Мариновъ въ Сб. Н. Ум. томъ XXVIII, стр. 469—471

Когато въ потайна доба минатъ русалкитѣ, което се познава отъ подухването на слабъ вѣтрецъ, който ги предхожда, тогава стръковетѣ на росена се разлюляватъ тихичко и будниятъ побратимъ вижда, при лунна нощь, какъ цвѣтоветѣ на росена падатъ въ зелената паница, като че ли нѣкои ги кърши. Следъ втори пѣтли побратимътъ отива при болния, събужда го и първата му грижа е да види, има ли въ паницата паднали цвѣтове отъ росена или не. Ако има, значи, че русалкитѣ сѫ благоволили да пратятъ на болния изцѣрение, ако нѣма нищо, — значи, че болниятъ и тая година ще боледува.

Следъ всичко това болниятъ съ своя побратимъ, рано сутриньта, безъ никой да ги види, се завръщатъ въ селото, като носятъ съ себе си росенъ цвѣте и лѣковита вода, която болниятъ пие като лѣкарство, докато се почувствува добре[1]).

Този обичай въ миналото е билъ много повече разпространенъ въ Странджа, сега е запазенъ въ по-малко села, главно въ м. търновско. Само че докато едни, като м. търновци, сармашичени, гьоктепци, ходятъ на росенъ срещу *Георгьовденъ*, други, като камилчени, пенечени и партесчени ходятъ на *Спасовденъ*. Обичаятъ, обаче, еднакво се изпълнява.

М. търновци отиватъ на росенъ на нѣколко мѣста. Най-близкото мѣсто е *Докузакъ*, на 5—6 клм. северно отъ града. Други ходятъ къмъ рѣка *Аидере*, подъ Градището до голѣмия мостъ на тая рѣка. Трети ходятъ въ мѣстностьта *Шаренково*, между Докузакъ и Аидере северно отъ М. Търново.

Сармашичени ходятъ въ мѣстностьта *Росенътъ*, но нѣкои отиватъ въ мѣстностьта *Бакърлъкътъ*, близо до Евренезово. Гьоктепци пъкъ ходятъ къмъ р. *Копанъ*. Този обичай го има и по-на югъ къмъ бунархисарско и

---

[1]) Росенътъ е билка, която става висока до 60 см., съ копиеобразни листа и розовъ цвѣтъ, който има приятна миризма. Предпочита влажни мѣста. (Вж. стр. 43).

визенско, напримѣръ въ с. Пинека, колиби Апартесъ и др. Интересно е, че днесъ пинечени и партесчени, които се намиратъ, като бѣжанци, главно въ Василико, още продължаватъ да почитатъ този обичай, но понеже

Рѣка Тъмна (Карамлъкъ) край която ходятъ на росенъ.

около Василико не се срѣща росенъ навсѣкжде и на удобни мѣста, отиватъ чакъ къмъ Карамлъкъ, макаръ разстоянието да е повече отъ 50 клм.

И тамъ кждето още се пази този обичай, изгубилъ е много отъ първоначалния си характеръ, може би поради безвѣрието у хората и напредъка на културата. Предишнитѣ богати подаръци на русалкитѣ, вече не се носятъ така щедро. Пѣснитѣ за росенъ, обаче, още се пѣятъ въ Странджа, особено следната:

Ойне, Дойне, гиздава девойко,
що мирише гората на росенъ —
дали се е ресенътъ разлистилъ,
или мома боса подминала?...

Съдържание:

6. Минерални богатства. — а) Рудници. — б) Кариери.
7. Рударство. — а) Примитивно рударство въ гръцко и тракo-римско време. — б) Рударство въ по ново турско и българско време.
8. Стопанско значение на Странджа.

IV. Население

1. Най-старото население.
2. Траки.
3. Гръцки колонии по черноморския брѣгъ.
4. Славяно-българи. — а) Заселване. — б) Българо-византийско владичество. — Латинци отъ IV кръстоносенъ походъ. — Каталани. — в) Турски нашествия и завоевания.

V. Положението презъ робството

1. Привилегировани. — Харбалии (дербентджии). Войници. — Хасекийци. — Рудари.
2. Стари юртове на изчезнали села.
3. Кѫде е запазенъ по-компактно български елементъ въ Странджа.
4. Топографска и водописна номенклатура.
5. Колибарски селища около събранитѣ села.

VI. Етнографски промѣни

1. Външни преселения въ Странджа.
2. Кърджалии. — Изселвания предизвикани отъ кърджалиитѣ.
3. Етнически групи: рупци и загорци.

VII. Етнографски бележки

1. Характерни особености на странджански говоръ.

2. Старата носия въ Странджа: а) мжжко облѣкло; б) женско облѣкло.

VIII. Народни обичаи и вѣрвания

1. Богатство на народния фолклоръ.
2. Нестинарство: сжществени обряди. — Етимология на думата нестинаръ. — Произходъ и сжщность на нестинарския обичай. — Нестинарска екстаза. — Въпросътъ за невредимостьта.
3. Единъ особенъ обичай въ Чаталджанско: — почитание на иконитѣ.
4. Ходене на росенъ.

Издания на
Тракийския Наученъ Институтъ

1. „Тракийски сборникъ“, кн. 1 София, 1928 год. . . 50 лв.
2. „ „ „ 2 „ 1930 „ . . 50 „
3. „ „ „ 3 „ 1932 „ . . 100 „
4. „ „ „ 4 „ 1933 „ . . 50 „
5. „ „ „ 5 „ 1935 „ . . 200 „
6. „ „ „ 6 „ 1936 „ . . 200 „
7. Библиотека „Тракия“ № 1 — Антимъ I, Български екзархъ—отъ Ив. П. Орманджиевъ, София, 1928 г. 25 „
8. Библиотека „Тракия“ № 2 и 3 — Борбата въ Бунаръ-хисарския районъ, кн. 2 отъ „Приноси къмъ историята на възстаническото движение въ Одринско“, отъ Ив. П. Орманджиевъ, София, 1929 год. . . . . 40 „
9. Библиотека „Тракия“ № 4 — Тракийскиятъ въпросъ като кумиръ на българската държава, отъ Ив. П. Орманджиевъ, София, 1929 г. (изчерпана) 10 „
10. Библиотека „Тракия“ № 5 — Тракийски утра и вечеринки, отъ К. Н. Петкановъ, София, 1931 г. 12 „
11. Библиотека „Тракия“ № 6 — Революционото движение въ Малко-търновския районъ, кн. III отъ „Приноси къмъ историята на възстаническото движение въ Одринско“, отъ Ив. П. Орманджиевъ, София, 1933 г. . . . . 100 „
12. Библиотека Тракия № 7 — Западно тракийскитѣ българи и пр. кн. I, отъ Хр. Ив. Караманджуковъ, София, 1934 г. . . . . 50 „
13. Библиотека „Тракия“ № 8 — Външната политика на България съ особенъ отледъ на тракийския въпросъ, отъ Ив. П. Орманджиевъ, София, 1934 г. 12 „
14. Библиотека „Тракия“ № 9—Момчилъ, драма, въ шесть картини, София, 1936 год. отъ К. Н. Петкановъ . . . . 30 „
15. Библиотека „Тракия“ № 10 — Атанасъ Узуновъ, София, 1937 г. . . . . 30 „